

Гончарук І.В., Томашук І.В.

**РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ:
СТАН ТА НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ГОНЧАРУК Інна Вікторівна

ТОМАШУК Інна Вікторівна

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: СТАН ТА НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ

Монографія

Вінниця
«ТВОРИ»
2022

УДК 332.122: 338.43(02.064)
Г 65

Рекомендовано до друку Вченою радою Вінницького національного аграрного університету (протокол № 6 від 24.12.2021 р.)

Рецензенти:

Хвесик Михайло Артемович – доктор економічних наук, професор, академік НААН України, директор Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України».

Бондаренко Валерій Михайлович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу та реклами, Вінницького торговельно-економічного інституту Київського Національного торговельно-економічного університету.

Логоша Роман Васильович – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри аграрного менеджменту та маркетингу факультету менеджменту та права Вінницького національного аграрного університету.

Гончарук І.В., Томашук І.В.

Г 65 Ресурсний потенціал сільських територій: стан та напрями зміцнення: монографія. Вінниця: ТОВ «Твори», 2022. 334 с.

ISBN 978-617-552-074-1

У монографії представлені результати дослідження ресурсного потенціалу сталого розвитку сільських територій. Проведені розрахунки і побудова моделі дають можливість встановити організаційно-економічні важелі підвищення ефективності використання потенціалу сільських територій та структурно-динамічні зрушення компонентного складу і диспропорції розвитку ресурсної бази сільських адміністративних одиниць.

Розрахована на дослідників, які займаються проблемами теорії та практики розвитку сільських територій і регіональної економіки, ефективному використанню потенціалу сільських територій в їх соціально-економічному розвитку, практиків, зокрема, менеджерів із виробництва та керівників обласних департаментів із питань економічного розвитку.

УДК 332.122: 338.43(02.064)

© І.В. Гончарук,
І.В. Томашук 2021

© Вінницький національний
аграрний університет
ТОВ «Твори», 2022

ISBN 978-617-552-074-1

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1 ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І НАРОЩЕННЯ	13
1.1 Ресурсний потенціал сільських територій: зміст та особливості еволюції	13
1.2 Суспільні трансформації, як ключовий аспект зміни світоглядних орієнтирів сільського розвитку	33
1.3 Теорії регіонального розвитку та їх вплив на розвиток сільських територій в умовах децентралізації	58
Список використаних джерел до розділу 1	70
РОЗДІЛ 2 РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	79
2.1 Стан та особливості використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій	79
2.2 Економетрична оцінка ваги компонентів ресурсного потенціалу, які впливають на розвиток сільських територій	101
2.3 Соціально-економічні аспекти розвитку сільських територій в системі структурних змін та зрушень економіки	128
Список використаних джерел до розділу 2	148
РОЗДІЛ 3 МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗ ВПЛИВУ ДОМІНУЮЧИХ КОМПОНЕНТІВ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	156
3.1 Основні напрями модернізації місцевого самоврядування в напрямку підвищення ефективності використання ресурсного	156

потенціалу сільських територій

3.2 Управлінський потенціал органів місцевого самоврядування і його роль у забезпеченні сталого розвитку сільських територій 174

3.3 Прогноз впливу домінуючих компонентів ресурсного потенціалу на розвиток сільських територій в процесі здійснення реформаційних заходів 197

Список використаних джерел до розділу 3 213

РОЗДІЛ 4 АДАПТАТИВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ПОНЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ 220

4.1 Сучасні тенденції розвитку сільських територій України в системі євроінтеграційних процесів 220

4.2 Аналіз компонентів екологічно стійкого розвитку сільських територій в умовах глобальних викликів 241

4.3 Державне регулювання як інструмент підвищення конкурентоспроможності сільських територій України 265

Список використаних джерел до розділу 4 297

ВИСНОВКИ 303

ДОДАТКИ 307

ПЕРЕДМОВА

В Україні відбувається децентралізація - передача повноважень та фінансів від державної влади якнайближче до людей - органам місцевого самоврядування. Метою реформи місцевого самоврядування є, передусім, забезпечення його спроможності самотійно, за рахунок власних ресурсів, вирішувати питання місцевого значення. Йдеться про наділення територіальних громад більшими ресурсами та про мобілізацію їхніх внутрішніх резервів. У даній сфері співіснують найрізноманітніші точки зору - починаючи з тверджень про те, що в рамках активізації ініціативи місцевих громад можливий розвиток практично будь-яких територій, і закінчуючи уявленнями про безперспективність більшості сільських територій за межами агломерацій великих міст.

Для вирішення даного питання поряд з теоретико-методологічними аспектами використання ресурсного потенціалу сільських територій, необхідна його якісна і кількісна оцінка. У зв'язку з цим, є необхідність пошуку нових напрямків ефективного і раціонального використання ресурсного потенціалу сільських територій, які б враховували трансформаційні зміни й регіональні особливості.

Об'єктивна характеристика ресурсного потенціалу сільської території та його особливості проявляються в різних пропорціях, їх динаміці і в тому, наскільки вони сприяють вирішенню стратегічних завдань економічного зростання сільської території, соціальної орієнтації його економічного розвитку.

Особливої ваги набуває питання ефективного використання ресурсного потенціалу сільських територій. Диверсифікація та багатопрофільність сільської економіки передбачають розвиток виробництва, сфери послуг, рекреації та стають запорукою підвищення якості життя сільського населення, збереження природного середовища, а динамічний розвиток аграрних підприємств відіграє провідну роль у забезпеченні сталого розвитку села в

цілому.

Ефективне використання існуючого ресурсного потенціалу сільських територій забезпечить ріст соціально-економічного розвитку, збільшення об'єму виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності ведення сільського господарства, стабілізацію і покращення демографічної ситуації на селі, досягнення максимальної зайнятості сільського населення і підвищення рівня його життя, раціональне використання земель тощо.

Задачі розвитку сільських територій, як вважають науковці, спрямовані на розвиток ресурсів:

- забезпечення економічної стабільності територій за рахунок появи можливостей ведення розширеного відтворення, розвиненої виробничої інфраструктури, потенційних можливостей виробництва;

- забезпечення однакової дохідності територій у розрахунку на одного жителя шляхом формування раціональної структури виробництва;

- забезпечення соціальної та демографічної однорідності.

Ресурсний потенціал сільських територій - це можливості сукупного обсягу реалізованих і нереалізованих ресурсів певної сільської території (природних, людських, аграрно-виробничих, фінансово-економічних, підприємницьких, адміністративних, інформаційних, інвестиційний, інноваційних, рекреаційних та інших), доступних на даному етапі розвитку суспільства, їх взаємозв'язку, використання яких дозволяє досягти економічного ефекту, що максимально задовольняють потреби населення.

Розвиток сільської громади, повинен забезпечувати виконання нею її господарських функцій (виробництво продовольства, сільськогосподарсь сировини та ін.), відтворення населення та зростання рівня і якості його життя. Переведення сільських територій на модель сталого розвитку слід вважати фундаментальним завданням як відповідь на сучасні виклики трансформаційних процесів.

На основі досліджень проведено оцінку ресурсного потенціалу сільських територій та ефективності його використання, здійснено групування сільських

територій області за найбільш важливими показниками, побудовано прогностичні моделі для визначення спектру можливих траєкторій їх розвитку, уточнено напрямки та інструменти державної підтримки сільських територій з диференційованими характеристиками ресурсного потенціалу, інституціональним середовищем та інвестиційної привабливості.

В роботі сформульовано концептуальні підходи до формування моделі соціально-економічного розвитку сільських територій на основі підвищення дієвості, активізації та використання їх ресурсного потенціалу в умовах децентралізації, яка включає сам процес децентралізації, організаційно-економічні важелі та фактори формування та використання ресурсного потенціалу, вплив держави, бізнесу, громади та діяльності органів місцевого самоврядування, а також заходи з визначенням варіантів ситуаційного стану для вибору і прийняття управлінських рішень з вектором на економічне зростання, підвищення добробуту населення.

За роки становлення української незалежної держави на селі було проведено глибокі структурні реформи. На етапі реформування були радикально реконструйовані земельні та майнові відносини, крім того, було засновано організаційно-правові структури ринкової орієнтації на основі приватної власності на землю та майно. Також зазнали змін форми організації праці, зокрема: індивідуальної, сімейної та колективної. Аграрне виробництво є однією з основних галузей економіки Вінницької області, природно-ресурсний потенціал якого дає можливість його подальшого розвитку. У територіальному поділі праці галузь спеціалізується на виробництві зерна, цукрових буряків, картоплі та продукції м'ясо-молочного скотарства. Виробничі напрям спеціалізації рослинництва і тваринництва, що склалися в регіоні відповідають наявним природно-кліматичним умовам і володіють значним потенціалом щодо виробництва значних обсягів сировини для харчової промисловості.

Як результат сформовано дієву систему управління ресурсним потенціалом сільських територій з визначенням основних стратегічних напрямків ефективного використання та розвитку ресурсного потенціалу

сільських територій та заходів щодо їх реалізації. Об'єктивне адекватне прогнозування фінансово-економічного потенціалу сільських територій є основою їх фінансової самодостатності та виступає початковим етапом процесу управління ресурсним потенціалом у контексті реалізації регіональної політики.

Забезпечення сталого розвитку сільських територій так чи інакше пов'язано з необхідністю активізації інвестиційної діяльності та використання інвестиційного потенціалу. Тому в роботі запропоновано комплексну стратегію екологоорієнтованого розвитку, формування та використання ресурсного потенціалу сільських територій на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища та здійснено класифікацію типів сільськогосподарських територій в залежності від різних ознак: способу життя, рівня соціально-економічного розвитку, рівня забезпеченості ресурсами, демографічного стану, інвестиційно-інноваційного клімату, географічного розміщення, рівня конкурентоспроможності та форм господарювання.

Запорукою стійкого розвитку сільських територій є інвестиційна діяльність. Основними критеріями стійкого сільського розвитку є підвищення ефективності сільського господарства, диверсифікація сільської економіки в цілому, продовольча безпека країни, природний приріст сільського населення, підвищення рівня та якості життя на селі, дотримання соціального контролю над історично освоєними територіями, поліпшення родючості ґрунту й екологічної ситуації в сільських місцевостях.

Слід зазначити, що створення сприятливих умов, спрямованих на підвищення стійкості функціонування сільськогосподарських підприємств і особистих підсобних господарств, більш широке залучення їх у вирішення соціальних питань і питань місцевого значення взагалі, може стати ефективним підходом для подолання кризових явищ, властивих для сільських територій.

В таких умовах одним з найважливіших факторів, який може сприяти сталому розвитку сільських територій, є ефективне використання їх

внутрішнього потенціалу, складовими якого є сільськогосподарські підприємства, селянські (фермерські) господарства, особисті підсобні господарства населення. Для сільськогосподарського виробництва проблема стійкості є більш складною, ніж для інших галузей економіки. Це пов'язано з тим, що продукція сільського господарства незамінна і попит на неї нееластичний. Значний потенціал сільськогосподарської галузі створюють подальші перспективи розвитку експортної діяльності. Але реалізація експортного потенціалу сільських територій залежить від активної позиції бізнесу, ефективності та послідовності зусиль місцевої влади, спрямованих для створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності на селі.

На сьогоднішній день значна частина українських товарів постачається на зовнішні ринки у режимі вільної торгівлі або у режимі найбільшого сприяння, при цьому на експорт продукції впливають не тільки розмір ввізного мита, а й нетарифні інструменти торгівельної політики.

Тому, здійснено розробку стратегічних напрямів управління розвитком ресурсного потенціалу на основі застосування нових програмованих методів і форм управлінської діяльності, організаційно-економічного механізму для забезпечення стійкого економічного відтворення на сільській території, що базується на узгодженості дій законодавчої та виконавчої влади.

Основними шляхами поліпшення забезпечення сільськогосподарських підприємств технікою є: державне сприяння розвитку вітчизняного сільськогосподарського машино- і тракторобудування в кооперації з іноземними підприємствами, створення системи ремонтносервіс-обслуговування та належної інфраструктури ринку сільськогосподарської техніки і системи підготовки кадрів для роботи із сільськогосподарською технікою. Доцільним також є збільшення обсягу коштів на проведення наукових досліджень у сфері розроблення й удосконалення сільськогосподарських машин, обладнання і тракторів з метою підвищення їх конкурентоспроможності.

Важливим є розуміння державними структурами і органами місцевого

самоврядування, що ефективне використання ресурсного потенціалу сільських територій є важливою складовою як економічної, так і національної безпеки країни в цілому і тому його раціональне використання сприятиме забезпеченню збалансованого соціально-економічного й екологічного розвитку сільських територій та держави в цілому.

Участь держави у формуванні та використанні ресурсного потенціалу сільських територій у вищому ступені визначається функціями державного регулювання економіки через монетарну та фіскальну політику, трудове та господарське законодавство, реалізацію державних програм розвитку певних галузей національного господарства, або державних програм регіонального розвитку, а також зовнішню політику.

Реалізація процесу децентралізації передбачає наявність механізмів, за допомогою яких досягається ефективна взаємодія всіх рівнів влади, забезпечення її балансу. Це роздержавлення власності, закріплення за територіальними громадами відповідної комунальної власності з гарантуванням її повноцінного використання, формування регіональних і місцевих бюджетів, система оптимального оподаткування та міжбюджетні відносини, організація ефективного контролю за діяльністю органів публічної влади.

В роботі використано методичні підходи до оцінки рівня ефективного використання ресурсного потенціалу сільських територій та ефективності його використання, яке базувалось на системі показників, що відображали особливості, склад і характер основних компонентів ресурсної бази та взаємопов'язаності і взаємообумовленості з вектором на соціально-економічну та екологічну орієнтацію.

Здійснено обґрунтування на принципово нових засадах методології формування механізму реформування та реструктуризації ресурсної бази сільських територій з врахуванням попиту і пропозиції та напрями стратегічного планування його використання як основи ефективного розвитку сільських територій, і визначено проблеми регулювання функціонування його складників в єдиній регіональній господарській системі.

Створення сприятливих умов для формування стабільної економіки сільської родини; перекваліфікація селян, за умови спеціальних програм, через скорочення осіб, що задіяні в сільському господарстві; підвищення рівня суспільної інфраструктури; формування справжньої, міцної територіальної громади; селяни мають бути рушійною силою у розбудові сільської місцевості; важливість підтримки з боку районних і обласних структур; пошук джерел фінансування, а також залучення власних коштів дозволило змоделювати функціонування сільських територій, що включає в себе чинники функціонування, обмежувальні складові дієвості сільських територій, суспільне призначення для забезпечення добробуту населення та функціональну роль.

Запропонована стратегія розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища, яка по суті повинна бути найважливішим механізмом забезпечення сталого розвитку сільських територій. Дана стратегія визначить таку систему пріоритетів, цілей і завдань, які б стали для сільських територій джерелом підвищення їх соціально – економічного розвитку, якості життя населення та забезпечення сталого розвитку на основі ефективного використання їх ресурсного потенціалу.

Найважливішим етапом у формуванні даної стратегії та визначенні комплексу типових стратегій є не тільки обґрунтований вибір інструментарію стратегічного управління, з'ясування стану ресурсної бази в просторі характерних позицій сьогодення, але й намічення та обґрунтування вибс напрямків перспективного розвитку. Стратегія розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища має такі складові, як інвестиційно-інноваційна, виробничо-екологічна, маркетингова та ресурсозберігаюча.

Здійснення реформи на селі передбачається, насамперед, створенням фінансово незалежних сільських громад, які можуть самостійно і на належному рівні ефективно використовувати ресурсний потенціал. Тому, децентралізація

існуючої системи владних повноважень в Україні – стабільний шлях до підвищення якості повсякденного життя мешканців кожного села, селища чи міста, що сприяє формуванню справедливого суспільства – стабільного, заможного і безпечного.

Узагальнено систему ефективного управління розвитком ресурсного потенціалу сільських територій та реалізацію стратегії розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу. Збереження ресурсів та навколишнього середовища може вирішити завдання концепції ефективного використання наявних ресурсів та забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій.

Проведено верифікацію багатофакторної моделі на основі застосування коефіцієнтів множинної кореляції, множинної детермінації засвідчує її адекватність методичному інструментарію дослідження умов сталого сільського розвитку. Саме кореляційно-регресійні моделі кількісної оцінки дозволяють виявити міру та першочерговість впливу окремих екзогенних та ендогенних чинників на сталість розвитку сільських територій, що забезпечить ефективне вирішення виявлених проблем.

Сформульовані в роботі наукові положення та результати слугують подальшому розвитку теорії і практики розвитку сільських територій і регіональної економіки, ефективному використанню потенціалу сільських територій в їх соціально-економічному розвитку. Проведені розрахунки і побудова моделей на базі запропонованих в роботі методологічних та методичних підходів дають можливість встановити організаційно-економічні важелі підвищення ефективності використання потенціалу сільських територій та структурно-динамічні зрушення компонентного складу і диспропорції розвитку ресурсної бази сільських адміністративних одиниць.

РОЗДІЛ 1

ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І НАРОЩЕННЯ

1.1 Ресурсний потенціал сільських територій: зміст та особливості еволюції

В соціально-економічному житті України сільські території займають особливе місце. В умовах соціально-економічного розвитку сільських територій останнім часом зростає значимість дослідження основних проблем формування та розвитку сільських територіальних утворень. Багаторічний період трансформації всього господарського механізму призвів до скорочення фізичних обсягів сільськогосподарського виробництва, внаслідок чого отримали такі негативні соціальні явища, як масове безробіття, бідність працюючих, недоступність населення села освітніх, культурних, побутових послуг, медичної допомоги, що в цілому породило соціально-психологічну дезадаптацію, емоційну та культурну деградацію селян і, як слідство, висока міграція з сільської місцевості молоді та спеціалістів. Загальним показником неблагополучної ситуації у соціально-трудовій сфері на селі є негативні демографічні процеси. Тенденція депопуляції сільського населення створює загрозу втратам історично-освоєних територій та продовольчої незалежності при виведенні з сільськогосподарського обігу значних площ земель сільськогосподарського призначення, їх втрати для потреб суспільства. Кардинальні зміни ситуації вимагають формування та реалізації активної політики сталого розвитку сільських територій, що включає широкий спектр методів та інструментів, яких у сучасній практиці немає.

Так, з погляду економіки, поняття «сільська територія» визначається як залюднена місцевість за територією великих міст з її природними умовами, ресурсним потенціалом, сільським населенням і уречевленою працею та різними елементами матеріальної культури.

На сучасному етапі розвитку продуктивних сил та загальноекономічних відносин сільську територію розглядають як складову соціально-економічної територіальної системи, розвиток якої визначається головним чином ступенем зрілості внутрішньосистемних інтеграційних зв'язків, економічної та соціальної сфери і органів управління.

У науковій літературі поняття сільської території розглядається авторами з різних точок зору. Перш за все, виділяється підхід, пов'язаний з визначенням сільській території як населеної місцевості поза великими містами з її природними умовами і ресурсами, сільським населенням і упредметненими плодами попередньої праці людей [41]; або як середовище проживання і сфера життєдіяльності сільського населення з властивими їй підсистемами і функціями [43, с. 63–66]. Крім того, сільська територія нерідко розглядається і як відкрита система, умовно розділена на три взаємопов'язані блоки: природні ресурси (первинні ресурси і навколишнє середовище), економіка (виробничі ресурси і система інфраструктури) і суспільство, а також як територія поза межами міських поселень, що включає територію сільських поселень і міжсільську територію [15].

М. Малік вважає сільські території історично сформованою у законодавчо визначених межах системною сукупністю, що поєднує в собі адміністративно-територіальну та територіально-функціональну приналежність, що характеризується певним способом життя, відмінного від міського [37, с. 53].

Науковець В. В. Мамонова в процесі своїх наукових досліджень дійшла висновку, що територія – це багатофункціональна соціально-економічна система, що має просторове розташування та відносну відокремленість від зовнішнього середовища, складається з елементів, зв'язків та відносин між ними, а також процесів, що відбуваються між ними [38, с. 9].

С. І. Мельник вважає, що сільська територія – це історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує організаційну й функціональну сукупність селищ, хуторів, односімейних та інших утворень, які знаходяться під юрисдикцією сільських рад [40, с. 342].

За визначенням О. І. Павлова сільські території – це не лише просторовий базис виробництва, а й природне середовище та місце життєдіяльності людей. Саме тому від людини, її культурно-освітнього рівня, професійної підготовки, вмотивованості, бажання та вміння працювати і господарювати залежить ефективність використання території [44, с. 116].

І. В. Гончаренко визначає сільські території як цілісну систему зі своїми структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення, яка характеризується великою кількістю взаємопов'язаних підсистем різних типів з локальними цілями, багатоконтурністю управління [14, с. 204].

За визначенням П. Т. Саблука «сільську територію необхідно розглядати як складну багатофункціональну природну, соціально-економічну й виробничо-господарську систему з властивими їй кількісними, структурними, природними та іншими характеристиками» [11, с. 21].

В. М. Трегобчук зазначає, що термін «сільські території» використовують для позначення сільської місцевості конкретних частин країни, а саме природно-економічних, адміністративно-територіальних утворень та ін. Важливим аспектом існування сільських територій є те, що вони є ресурсною базою для сільського господарства, розвиваються у тісному зв'язку, але кожний – своїм шляхом [74, с. 70].

Згідно з визначенням, запропонованим І. Прокопом, сільська місцевість розглядається як територія, розташована поза межами міських поселень, з її природними та антропогенними ландшафтами та сільськими поселеннями. При цьому територія – це не тільки просторовий ресурс, але й розташовані на ній усі інші ресурси, у тому числі (і насамперед) людські, тобто населення, зосереджене у поселеннях. Регулювання розвитку сільських територій включає питання зайнятості, доходів, соціальної інфраструктури, демографічно-поселенські характеристики. Завданням розвитку сільських територій є розв'язання проблем села. При всьому різноманітті функцій сільських територій їх найважливіше призначення, на думку І. Прокопи, полягає в тому,

що вони є ресурсною базою функціонування і розвитку сільського господарства [51, с. 50–59].

У Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» дається визначення сільського району як району, у якому частка зайнятих у сільському господарстві перевищує частку зайнятих у промисловості. У ньому також наведені ознаки депресивності регіону, промислового району, сільського району та міст обласного значення.

Систематизація визначень наукового поняття «сільські території» наведено в додатку А.

Визначень поняття «сільська територія» на сьогодні запропоновано багато, серед них слід виділити такі:

1) цілісна система зі своїми структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення, яка характеризується великою кількістю взаємопов'язаних підсистем різних типів з локальними цілями, багатоконтурністю управління [14, с. 204];

2) економічно-екологічна категорія, регіонально-територіальне утворення зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно і екологічно збалансовані та енергетично взаємопов'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові) з метою створення сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для сучасного і майбутніх поколінь [65, с. 69];

3) системна сукупність, яка сформувалася історично у певних межах, що поєднує в собі організаційно-територіальну (село, район) і територіально-функціональну приналежність (виробництво, переробка, реалізація) сільськогосподарської продукції [37, с. 53];

4) найважливіша частина народногосподарського комплексу країни, що включає обжиту місцевість поза територією міст з її умовами та ресурсами, сільським населенням і різноманітними основними фондами на цій території. Тобто взаємопов'язана єдність трьох сфер: соціальної, виробничої та

екологічної. При цьому головною з них є соціальна, вона ж є і пріоритетною під час вибору напряму розвитку сільської території [4];

5) багатофункціональна соціально-економічна система, що має просторове розташування та відносну відокремленість від зовнішнього середовища, складається з елементів, зв'язків та відносин між ними, а також процесів, що відбуваються через реалізацію різних комбінацій взаємодії елементів системи. Елементами такої системи є населення, природні ресурси, підприємства та органи державного управління і місцевого самоврядування. Зв'язки між елементами цієї системи відрізняються за типологічними характеристиками і можуть бути вертикальними, що формують відносини підпорядкування; горизонтальними, що зумовлюють взаємодію та відносини співробітництва; зворотними, що відображають певну реакцію на управлінські впливи. Процеси, що відбуваються в цій системі, охоплюють усі сфери суспільного життя: політику та управління, економіку, соціум, навколишнє природне середовище, в якому здійснюється власне життєдіяльність [38, с. 9].

Розвиток сільських територій в умовах трансформаційного періоду значною мірою визначається величиною їх ресурсного потенціалу, ефективність використання якого залежить від оптимального поєднання його складових. Створення умов ефективного використання ресурсного потенціалу сільських територій формує стратегію їх розвитку. У зв'язку з цим великого значення набуває завдання комплексної його оцінки з метою пошуку нових резервів подальшого підвищення ефективності функціонування регіону.

Для сільських територій використання його ресурсного потенціалу є першочергове питання, так як він характеризує не тільки весь хід його розвитку, але і саму властивість залишатися цілісним елементом продуктивних сил.

В понятті «ресурсний потенціал» важливе значення належить тлумаченню його складових частин: «ресурси» і «потенціал».

В економічній енциклопедії дається визначення ресурсам як складовим елементам виробничого потенціалу, якими володіє окрема країна чи

суспільство на кожному шаблону розвитку продуктивних сил історично складеної системи виробничих відносин і, які використовуються для економічного, соціального, науково-технічного розвитку. Тут же вказано, що ресурси поділяються на матеріальні та сировинні, фінансові, трудові та природні [21, с. 206–208].

З економічних позицій до ресурсів відносяться сукупність окремих елементів, що прямо або побічно беруть участь в процесі виробництва або наданні послуг. Тому, найважливішою особливістю категорії «ресурси» є безпосередній зв'язок з процесом виробництва, тобто ресурси в процесі використання приймають форму чинників виробництва.

Л. І. Абалкін і Б. А. Райзберг дають однакове тлумачення економічним ресурсам, під якими вони розуміють «джерела, засоби забезпечення виробництва», які включають в себе природні (сировинні, геофізичні), трудові (людський капітал), капітальні (фізичний капітал), оборотні засоби (матеріали), інформаційні та фінансові (грошовий капітал) ресурси [1, с. 214].

Другою складовою категорії «ресурсний потенціал» є поняття потенціал. В етимологічному значенні термін «потенціал» походить від латинського слова *potentia*, що означає «могучий». В словниках іншомовних слів приводиться тлумачення терміна потенціал як сила, ступінь скритих можливостей, запас енергії, наявність матеріальних та людських резервів, які можуть бути задіяні в роботі.

В Великій радянській енциклопедії приводиться визначення терміну «потенціал» як наявні можливості, запаси, засоби, ресурси, що можуть бути використані для досягнення, здійснення чогось [9, с. 368].

Такі вчені, як Ю. Г. Одегова, В. Б. Бичина, К. Л. Андрєєва, А. Є. Юзефовіч, А. Задоя - поняття «потенціал» розглядають як здатність ресурсів певного рівня системи виконувати поставлені цілі і задачі [66, с. 13].

Важливість розгляду категорії «ресурсний потенціал» обумовлено і тим, що будь-які цілі і задачі по досягненню кінцевих, соціально-значущих

результатів на перспективний період в значній мірі визначаються не лише наявними на даний момент ресурсами, а ресурсним потенціалом суспільства.

На думку А. І. Анчишкіна, «потенціал народного господарства» характеризують «виробничі ресурси, їх об'єм, структура, технічний рівень і якість...» [3, с. 13]. При цьому під виробничими ресурсами він розуміє засоби виробництва, трудові ресурси, а також природні ресурси, залучені в економічний обіг.

Термін «ресурсний потенціал» в наукових дослідженнях використовується в основному відносно крупних економічних районів, регіонів, країни в цілому.

А. І. Архипова [22] визначає економічний потенціал як ресурси, що при повному їх використанні дають змогу створити максимальний валовий продукт. Причому складовими елементами потенціалу є його природні ресурси, виробничий, трудовий і науково-технічний потенціал.

А. М. Румянцев економічний потенціал на макрорівні трактує як сукупну здатність галузей народного господарства створювати промислову, сільськогосподарську продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевезення вантажів, надавати послуги населенню [53]. Автор також зазначає, що він залежить від кількості трудових ресурсів, їх якості і професійної підготовки, обсягів виробничих потужностей, тобто елементів, які в сукупності складають продуктивні сили.

А. Сагайдак пропонує використовувати поняття «ресурсний потенціал сільського господарства» і визначає його як «... сукупність об'єктивних природно-економічних умов, що впливають на хід процесу відтворення в сільському господарстві. Характеризується він потенційно можливим обсягом виробництва продукції сільського господарства при даній якості землі, забезпеченості виробничими фондами, а також робочою силою» [57, с. 54].

Ряд дослідників віддає пріоритет використанню такої категорії, як «ресурсний потенціал аграрного сектора». Елементами даної категорії, на думку С. А. Шаніна, «є природний, демографічний, соціально-економічний,

матеріально-технічний, фінансовий, інфраструктурний та інформаційний субпотенціали. Причому інфраструктурний та інформаційний елементи включені в систему відповідно до імперативами постіндустріальної економіки з розвиненим третинним і четвертинним секторами. При цьому елементи ресурсного потенціалу є комплекс системи взаємопов'язаних частин, що мають відносну самостійність і багатофункціональність» [78, с. 21].

С. І. Дорогунцов визначає, що ресурсний потенціал сільських територій – це «... сукупність можливостей і засобів, що беруть участь у виробництві та споживанні певного продукту» [21].

Ресурсний потенціал являє собою сукупну інтегральну продуктивність матеріально-речовинних і природних засобів виробництва, а також трудових ресурсів, які відображуються показниками виходу валової і товарної продукції на одиницю земельної площі. Економічна ефективність використання ресурсного потенціалу вимірюється показниками виходу валового, чистого і національного доходу на гектар площі землі. На сільських територіях поєднуються всі умови і основні фактори виробництва, їх територіальне поєднання визначає рівень господарського розвитку тієї чи іншої території [8].

Ресурсний потенціал сільських територій є основною базою формування механізму реалізації його економічних інтересів. Головними складовими ресурсного потенціалу є: природно-ресурсний, виробничий, людський та трудоресурсний потенціали. Кожен з них, у свою чергу, має кілька складових. Зараз напевно можна говорити також про виділення фінансового, інформаційного та інституційного компонентів ресурсного потенціалу, значення яких за умови впровадження інноваційної моделі розвитку сільських територій постійно зростатиме [35, с. 62–71].

Досліджуючи термін «ресурсний потенціал сільських територій» Н. В. Святохо підкреслює, що з економічної точки зору він виражає відносини між людьми з приводу акумуляції та використання наявних можливостей [60, с. 139]. Проте, важко з цією позицією цілком погодитися тому, що вона не розкриває соціальної суті ресурсного потенціалу, яка полягає у досягненні

більш високого рівня та якості життя, забезпечені соціального добробуту сільського населення. Одночасно цей термін необхідно розглядати у взаємодії усіх його складових елементів. Так, одні дослідники виділяють у структурі ресурсного потенціалу природно-ресурсний, виробничий, людський та трудоресурсний потенціали. Інші вважають, що його складовими, окрім названих, є ще фінансовий та інноваційний потенціали.

Гримак О. Я. виділяє, що ресурсний потенціал сільських територій визначається наявністю ресурсів і можливістю використання резервів, які він має. Його можна розділити на:

- реалізований потенціал, тобто потрібна частка або увесь існуючий ресурсний потенціал, що вже використовується зацікавленими суб'єктами господарювання на селі для досягнення певної мети на момент оцінки;

- не реалізований потенціал - це частка або увесь існуючий ресурсний потенціал на селі, що не використовується на момент оцінки за внутрішніми або зовнішніми причинами й існування якого розглядається як потенційні невикористані можливості об'єкта дослідження. Нереалізований потенціал у сільському господарстві може виникати як сезонне явище, і він може перетворитися із реалізованого потенціалу в нереалізований внаслідок конкурентної боротьби, коливань попиту та пропозиції. В свою чергу у не реалізованому потенціалі можна виділити резерв та надлишок; потенціал розвитку [16, с. 123–128].

Ми поділяємо думку дослідників, але при розкритті змісту даного поняття, кожен дослідник робить акцент на ті аспекти, які, на його думку, відносяться до категорії найбільш істотних. В широкому сенсі слова під ресурсним потенціалом сільської території розуміються сукупні можливості ресурсів, якими вона володіє, та забезпечення її функціональної та структурної цілісності та відтворення як самої системи, так і її елементів відповідно до встановленим цілям. При розгляді ресурсного потенціалу сільських територій як сукупності потенціалів окремих елементів системи пропонується виділити потенціали: аграрно-виробничий, природо-ресурсний, фінансово-економічний,

інфраструктурний, інвестиційний, підприємницький, інноваційний, рекреаційний, людський, соціальний, інформаційний, адміністративний, маркетинговий, історико-культурний.

Ресурсний потенціал як економічну категорію можна розглядати з різних точок зору, виділяючи в залежності від завдань дослідження або ресурсну, або функціональну, або ресурсно-цільову чи інші концепції. Відповідно з різних точок зору можна розглядати і процеси його формування, розвитку та використання: закономірності, загальні економічні закони, принципи та фактори [7, с. 28]. Будь-яка сільська територія може успішно функціонувати лише за умови глибоких знань про наявність ресурсів, їх економічної оцінки, чинників, які впливають на формування та використання ресурсного потенціалу. Формування та розвиток ресурсного потенціалу знаходиться в прямій залежності від умов та чинників, які суттєво впливають на цей процес. До основних факторів формування, розвитку та використання ресурсного потенціалу регіону відносяться економічні, екологічні, соціальні та політичні умови, які обмежують або сприяють стимулюванню його функціонування. Модель ресурсного потенціалу наведено на рис. 1.1.

Важливою складовою ресурсного потенціалу сільських територій є природно-ресурсний потенціал, який є визначальним чинником формування спеціалізації економіки території та визначається сукупністю всіх видів природних ресурсів на цей час відомих і використання яких у майбутньому можливо за технічними критеріями. Склад, величина потенціалу, значимість окремих видів ресурсів згодом міняються, тому їхня оцінка завжди історично відносна. До основних характеристик природно-ресурсного потенціалу відносять: географічне положення, кліматичні умови, особливості рельєфу та розміщення ресурсного потенціалу.

В теорії факторів виробництва виділяється чотири ключових ресурси, комбінування яких дозволяє здійснювати суспільне виробництво – праця, земля, капітал, підприємницька здатність. Французька школа класичної теорії, відома як фізіократи, небезпідставно, як для своєї історичної епохи, вважала

землю і працю на ній найважливішими факторами виробництва, поєднання яких створювало на той час основну частину національного багатства. З тих пір пройшло понад триста років. В структурі сучасного суспільного виробництва домінуюча роль належить високотехнологічним й наукомістким промисловим галузям та сфері послуг. Однак у сфері аграрного виробництва земля продовжує відігравати роль найважливішого безальтернативного компонента природно-ресурсного потенціалу.

Рисунок 1.1 - Модель ресурсного потенціалу сільських територій

Джерело: узагальнено автором

Аграрно-виробничий потенціал можна назвати найвагомішою складовою ресурсного потенціалу сільських територій. Зміст якого розкривається як здатність зробити реальний обсяг продукції за певний період при повному

використанні наявних у нього матеріально-технічних, трудових, земельних, біологічних і фінансових ресурсів, тобто при збалансованому використанні всіх факторів виробництва. Аграрно-виробничий потенціал сільської території багато в чому залежить від складеної структури аграрного виробництва та тенденцій її трансформації.

Важливою складовою, яка характеризує ресурсний потенціал сільських територій, є рівень розвитку інфраструктури, яка забезпечуватиме рух ресурсів та продуктів, пов'язаних з територією. До інфраструктури сільських територій зазвичай відносять «всі види транспорту, об'єкти паливно-енергетичного забезпечення, засоби зв'язку та інформатики, об'єкти комунального обслуговування і природоохоронного призначення» [82, с. 70, 102].

Сьогодні пріоритетності у складі ресурсного потенціалу сільських територій набуває людський потенціал, який характеризується чисельністю населення, режимом його відтворення, статеві-віковою структурою, особливостями системи розселення, рівня урбанізації, рівнями освіти і професійної кваліфікації, доходів та витрат, життєвим рівнем населення, забезпеченістю соціальними послугами тощо. Його як чинника розвитку сільських територій надалі зростатиме, що вимагає впровадження механізмів його зміцнення. Людський потенціал сільських територій формується і розвивається під впливом демографічних, економічних, екологічних, науково-технічних і природно-кліматичних чинників та знаходиться в тісній взаємодії з іншими елементами потенціалу регіону.

Населення як самостійний елемент ресурсного потенціалу регіону виступає, з одного боку, як виробник, а з іншою - основний споживач. Тому у складі ресурсного потенціалу населення розглядається з погляду можливостей забезпечення регіону трудовими ресурсами необхідної якості і в потрібній кількості. Крім того, місткість внутрішнього ринку для продукції комплексних і інфраструктурних виробництв формується залежно від чисельності населення і його доходів [36, с. 267]. Фінансово-економічний потенціал сільських територій визначається сукупністю власних і позикових фінансових ресурсів всіх

інституційних одиниць, що функціонують на її території. При цьому на територіях сіл та селищ діють три самостійні фінансові підсистеми: державних фінансових ресурсів, органів місцевого самоврядування, а також окремих юридичних і фізичних осіб.

Формування інвестиційного потенціалу - здійснюються за допомогою інвестиційних ресурсів, для виникнення яких необхідні наступні умови: існування заощаджень і здатність населення робити поточні заощадження; можливість обслуговування боргу; іноземні позики і інвестиції. Інвестиції можна розглядати як «грошові кошти, цільові банківські вклади, паї, акції і інші цінні папери, технології, машини, обладнання, ліцензії, зокрема на товарні знаки, кредити будь-яке інше майно або майнові права, інтелектуальні цінності, що вкладаються у об'єкти підприємницької і інших видів діяльності у цілях отримання прибутку (доходу) і досягнення позитивного соціального ефекту» [27]. Масштаби і ефективність реалізації інвестиційного потенціалу визначаються ступенем сприятливості інвестиційного клімату.

Особливу роль у соціально – економічному розвитку сільських територій відіграє інноваційний потенціал, що відображає науково-технічні фактори соціально-економічного розвитку. Соціально – економічний розвиток країни все більшою мірою забезпечується за рахунок використання досягнень науки й техніки: винаходів, відкриттів, нової техніки й технологій, удосконалювання методів організації й управління.

Інноваційний потенціал знаходить своє відбиття в масштабах так званої інтелектуальної власності, що являє собою особливий тип економічних відносин у науково-технічній, виробничо-господарській і літературно-художній сферах - відносини із приводу володіння, розпорядження, використання результатів інтелектуальної праці [42, с. 14].

Як стверджує О. Шпикуляк, що завдяки впровадженню новітніх технологій, застосуванню альтернативних джерел енергії, нових форм організації та управління господарською діяльністю зростатиме добробут нації

через підвищення конкурентоспроможності національного виробництва в аграрній сфері [81].

Інформаційні ресурси території є сукупністю відомостей, знань, даних про фактичні події, фізичні та інші явища, властивості об'єктів, які містять елементи новизни для одержувача і використовуються в процесі ухвалення управлінських рішень при формуванні і розвитку підсистемних складових економічного комплексу регіону. Інформаційний потенціал – це ресурс, яким володіє особа і використовує його в своїй діяльності. Для того, щоб інформація ефективно забезпечувала розвиток сільської території, вона повинна відповідати таким принципам, як повнота і придатність для використання, точність, своєчасність, орієнтованість, гнучкість, оптимальний формат даних.

Реалізація підприємницького потенціалу дає можливість отримати значний соціально-економічний ефект розвитку як регіональних систем, так і країни в цілому. Підприємницький потенціал відображає сукупність особистих якостей, можливостей, здібностей, знань та навичок людей ефективно займатися підприємницькою діяльністю. Обґрунтовано, що розуміння змісту підприємницького потенціалу визначається можливостями створювати пропозицію, що має цінність, зумовленими наявністю ресурсів, здібностей і компетенцій.

У сільській місцевості, як зазначає Ю. Губені, розрізняють «аграрне підприємництво і позааграрне підприємництво» [17, с. 274]. Якщо аграрне підприємництво пов'язане лише з виробництвом сільськогосподарської продукції і вважається достатньо розвинутим з точки зору існування різних форм і типів підприємств, участі у формуванні ВВП, розвитку сільської місцевості тощо, то позааграрне (несільськогосподарське) перебуває у фазі зародження (можливо, у стадії ренесансу).

Перспективними галузями діяльності малого підприємництва на селі є вирощування і мініперероблення сільськогосподарської продукції, важливе значення має також відродження та організація народних промислів і ремесел.

Маркетинговий потенціал пов'язаний із спроможністю маркетингової системи сільської території забезпечувати постійну конкурентоспроможність шляхом якісного управління, ефективного і раціонального використання трудових, фінансових і матеріальних ресурсів, застосування новітнього маркетингового інструментарію.

Адміністративний потенціал – це навички та здібності керівників усіх рівнів управління з формування, організації, створення належних умов для функціонування та розвитку соціально-економічної системи території. Управлінський потенціал виступає в матеріальній та інтелектуальній формах. До матеріальної форми можна віднести витрати на управління, які визначаються змістом, організацією, технологією та обсягом робіт з реалізації відповідних функцій, види і кількість ресурсів, що використовуються: трудових, інформаційних, матеріально-технічну базу. Інтелектуальна форма включає в себе характер і професіоналізм управлінської праці, кадровий потенціал, методи і технологію управління, якість інформації, організаційні структури, корпоративну культуру, творчий підхід до вирішення управлінських завдань.

Соціальний потенціал сільських територій доцільно розглядати як систему елементів, які безпосередньо визначають соціальну активність населення даної території, можливості здобуття населенням даної території соціально значимих результатів у різних сферах життєдіяльності (трудовій, соціально-політичній і духовній), а також системною сукупністю можливостей і мотивацій, здібностей і якостей індивідів, соціальних груп, суспільства, що забезпечують їх життєдіяльність, соціальну активність та його відтворення. Він визначається рівнем розвитку соціальної інфраструктури, що забезпечує ефективну життєдіяльність працівників, зайнятих у сфері виробництва, і населення, зайнятого у сфері сім'ї і побуту, культури, суспільно-політичного життя.

Під рекреаційним потенціалом розуміють чинники, речовини і властивості компонентів природного середовища, які володіють сприятливими

для рекреаційної діяльності якісними та кількісними параметрами і служать або можуть служити для організації відпочинку, туризму, лікування і оздоровлення людей. До них належать лікувальні та оздоровчі чинники багато-цільового призначення (ліси, лікувальні кліматичні місцевості, поверхневі води), лікувальні речовини (мінеральні води, грязі, озокерит), рекреаційні властивості гірських і передгірських ландшафтів, заповідних територій [76].

Водночас рекреаційна діяльність охоплює підприємства та організації, які забезпечують організацію відпочинку, пов'язану з туристичною, санаторно-курортною, лікувально-оздоровчою, спортивною метою. Рекреаційний потенціал визначає можливості розвитку агротуристичної діяльності.

Історико-культурний потенціал - це сукупність даних про ретроспективу розвитку життя мешканців певної сільської території, яка включає в себе історію його житла, одягу, харчування, його родинного укладу, форм побуту, світогляду, народних знань, вірувань і марновірства, обрядів і звичаїв.

Ми вважаємо, що ресурсний потенціал сільських територій повинен визначатися не простим додаванням його складових, локалізованих на даній території, а з урахуванням можливого синергетичного ефекту, який може бути отриманий при їх економічній взаємодії, підвищення ефективності реалізації потенціалу природних факторів, нарощуванні потенціалу виробництва економічних благ, потенціалу розвитку всієї виробничої підсистеми територіально-галузевої освіти і потенціалу його соціального розвитку.

Як економічна категорія ресурсний потенціал виражає відносини між людьми з приводу акумуляції і використання наявних можливостей. Сутність ресурсного потенціалу полягає у взаємодії всіх його елементів між собою та із зовнішнім середовищем. Тому, на наш погляд, необхідно виділити й ресурси непередметної праці як фактори розвитку ресурсного потенціалу, що спрямовані на досягнення високої внутрішньої ефективності. Ресурсний потенціал включає в себе всі сфери діяльності: виробництво, менеджмент, фінанси, маркетинг та інші.

Виходячи з вище сказаного, авторське бачення ресурсного потенціалу

сільських територій - це можливості сукупного обсягу реалізованих і нереалізованих ресурсів певної сільської території (природних, людських, аграрно-виробничих, фінансово-економічних, підприємницьких, адміністративних, інформаційних, інвестиційних, інноваційних, рекреаційних та інших), доступних на даному етапі розвитку суспільства, їх взаємозв'язку, використання яких дозволяє досягти економічного ефекту, що максимально задовольняють потреби населення.

Ресурсний потенціал «вбирає» в свою структуру і містить різні види потенціалу. Він більш очевидно і причинно-слідчо характеризує виробниче і відтворювальне становище сільської території, потенціал його виробничих можливостей і їх реалізацію на ділі. Відтворювальні можливості потенціалів країни і в тому числі сільських територій - головна проблема і властивість ресурсного потенціалу.

Як елемент системи територіально-галузевого розвитку ресурсний потенціал сільських територій повинен розглядатися в єдності трьох стадій його створення: формування, використання і відтворення.

Під формуванням ресурсного потенціалу сільських територій розуміється процес розподілу природних факторів між господарюючими суб'єктами в рамках забезпечення балансу економічних інтересів територіального утворення, підприємницьких структур і господарств населення. Кожен господарюючий суб'єкт визначає свої ресурсні пропорції виходячи з розміру та структури власного капіталу, власного трудового потенціалу та можливості залучення найманих працівників відповідно до стратегічної мети свого розвитку. Слід зазначити, що, якщо економічний інтерес господарюючих суб'єктів виражається у формі економічного ефекту, відповідного його цільової орієнтації (для підприємницьких структур, які використовують найману працю, - прибуток або чистий дохід, для підприємств, які не використовують працю найманих працівників і кооперативів - валовий дохід, для господарств населення - обсяг виробництва

продукції для особистого споживання або виручка від реалізації надлишків виробленої продукції), то економічний інтерес територіального утворення в цілому буде виражатися в максимізації доходів населення і надходження коштів до місцевого бюджету і бюджетів вищого рівня, які можуть бути спрямовані на нарощування потенціалу соціального розвитку території.

У формуванні ресурсного потенціалу сільських територій особливу роль відіграє сільське населення, яке проживає в межах локалізованих сільських територіях. З одного боку воно розглядається як джерело формування трудових ресурсів, а з іншого - як основний пріоритет соціально-економічного розвитку територіального утворення. Трудові ресурси доцільно використовувати лише стосовно тієї частини потенціалу людини, яка пов'язана з безпосередньою реалізацією трудової функції. Очевидно, що навіть ідеально збалансована виробнича система може забезпечити отримання очікуваного ефекту лише в разі оптимального використання ресурсів, які повинні бути залучені в процес виробництва відповідно до обраних агротехнологій.

Ефективність використання ресурсного потенціалу сільських територій залежить від якості системи управління ресурсами на рівні господарюючих суб'єктів і територіального утворення, а також від її здатності використовувати методи адаптивного управління сільськогосподарським виробництвом, що забезпечують коригування траєкторії розвитку економічної системи відповідно до змін умов господарювання. Основним інструментом адаптивного управління аграрним виробництвом є формування і оптимальне використання так званого адаптаційного (компенсаційного) потенціалу і перерозподіл ресурсів для забезпечення адекватної реакції виробничої системи на прогнозовані зміни середовища функціонування.

Циклічний характер сільськогосподарського виробництва об'єктивно обумовлює необхідність відтворення ресурсного потенціалу сільських територій. При цьому слід враховувати, що різні елементи ресурсного потенціалу сільських територій спочатку мають різні темпи свого відтворення,

а необхідність адаптації до постійно змінюваних умов господарювання вимагає відтворення ресурсного потенціалу не в фіксованих, а в постійно мінливих пропорціях. Крім того, пропорції відтворення ресурсного потенціалу сільських територій залежать від фінансового стану господарюючого суб'єкта, стратегії і тактики його розвитку, кон'юнктури ринку, стадії економічного циклу (криза, спад, поживлення або підйом) і ін.

Досягнення необхідних відтворювальних пропорцій, на думку А. І. Сучкова та О. М. Кирилюк, являє собою головне завдання управління ресурсним потенціалом сільських територій, оскільки «процес управління розвитком сільського господарства є формування відтворювальних пропорцій» [61, с. 167].

Відтворювальний ресурсний потенціал сільських територій, інтегруючи в систему суспільного відновлення відтворювальних процесів окремих господарюючих суб'єктів, створює передумови і умови для збалансованого розвитку всієї територіальної системи. Але автономне функціонування кожного з сукупності господарюючих суб'єктів не забезпечує апіорі досягнення оптимальних відтворювальних пропорцій і збалансованого розвитку територіальної соціально-економічної системи. Управління формуванням, використанням та відтворенням ресурсного потенціалу сільських територій - це постійна підтримка раціонального балансу між зростаючими систематизацією та факторизацією його елементів.

Віддання пріоритету однієї з цих ліній деструктивно по своїй суті, так як, з одного боку, ці процеси вимагають постійного управління та жорсткого регулювання, а з іншого - відсутність необхідної свободи не забезпечить необхідної гнучкості і стійкості. Вони також відзначають, що можливості управління деякими складовими ресурсного потенціалу мають об'єктивні обмеження, пов'язані з використанням інших компонентів ресурсного потенціалу сільських територій. При цьому нерівномірність розвитку різних складових ресурсного потенціалу сільських територій є неминучим фактором,

що визначає специфіку його відтворення. Очевидно, що рівень розвитку і використання ресурсного потенціалу сільських територій багато в чому буде визначатися рівнем державної підтримки сільського господарства.

Отже, ефективне використання існуючого ресурсного потенціалу сільських територій забезпечить ріст соціально-економічного розвитку, збільшення об'єму виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності ведення сільського господарства, стабілізацію і покращення демографічної ситуації на селі, досягнення максимальної зайнятості сільського населення і підвищення рівня його життя, раціональне використання земель тощо.

1.2 Суспільні трансформації, як ключовий аспект зміни світоглядних орієнтирів сільського розвитку

Перехід до сталого розвитку - це процес зміни ціннісних орієнтацій багатьох людей. Сучасна соціально-економічна ситуація в сільській місцевості України характеризується накопиченими проблемами, що перешкоджають її переходу до сталого розвитку. Кризові явища, які загострилися з початком реформ, не подолано й досі. Зокрема, на регіональному рівні все ще зберігається тенденція щодо недооцінювання ролі сільських територій у загальній структурі економіки областей України.

Роль сільської території (рис. 1.2) в забезпеченні продовольчої безпеки країни, усуненні загроз економічній безпеці, в освоєнні природних ресурсів, обслуговуванні комунікацій, в формуванні трудових ресурсів, збереженні культури, етнічної спадщини і місць проживання населення, у формуванні умов для відновлення відпочинку і здоров'я населення, екології, в підтримці стабільності і миру. Зростаюча урбанізація при одночасному «вимиранні» значних територій, посилення проблем міст, зростання споживання ресурсів, підвищення вимог до екологічної безпеки продукції, вичерпання природних ресурсів, погіршення екології, зростаючі геополітичні ризики, зростання

зарубіжних інтересів до територій значно підвищують роль сільських територій. Слід враховувати і той факт, що сільські території займають значну частину практично всіх держав.

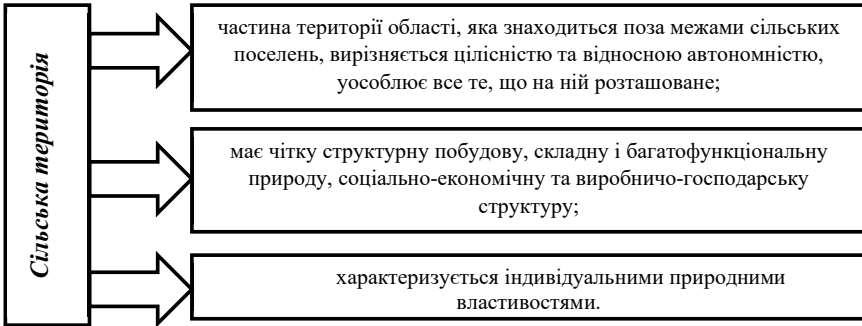

Рисунок 1.2 - Основні характеристики сільської території регіону

Джерело: узагальнено автором

Значимість сільських територій у соціально-економічному житті України визначається їх винятковою роллю у формуванні належного рівня продовольчої безпеки, нарощуванні експортного потенціалу та підвищенні добробуту суспільства. Основним видом виробництва серед сільських територій України залишається аграрне виробництво. При цьому нерозвиненими є несільськогосподарські види діяльності. Це посилює кризові тенденції в розвитку сільських територій, активізує процеси міграції працездатного сільського населення до міст [30]. Все це обумовлює зміну парадигми розвитку сільських територій. Нова парадигма розвитку сільських територій передбачає зміну орієнтирів: перехід від державного патерналізму до саморозвитку з опорою на внутрішні ресурси і рівноправне партнерство держави, бізнесу і населення.

Сільські території - це узагальнений термін, що визначає місце, де населення працює в сільській місцевості, проте не тільки в галузі АПК [46, с. 23]. В даний час сільські території виконують безліч функцій, але в науковій літературі виділено основні:

- виробнича - задоволення потреб суспільства в продуктах харчування та сировині для промисловості, продукції лісового та мисливсько-промислового господарства, а також продукції інших галузей і видів господарської діяльності;

- соціально-демографічна - відтворення сільського населення, забезпечення сільського господарства та інших галузей економіки трудовими ресурсами;

- культурна і етнічна - збереження самобутніх національних мов і культури, народних традицій, звичаїв, обрядів, фольклору, досвіду ведення господарства і освоєння природних ресурсів, охорона пам'яток природи, історії та культури, розташованих в сільській місцевості;

- екологічна - підтримання екологічної рівноваги в агробіоценозах і на території країни, утримання заповідників, заказників, національних парків, акумулятор забруднень, ландшафтна та створення середовища;

- рекреаційна - створення умов для відновлення здоров'я і відпочинку населення;

- просторово-комунікаційна - надання просторового базису для розміщення виробництв і обслуговування інженерних комунікацій (доріг, ліній електропередачі, зв'язку, водопроводів, нафто- і газопроводів);

- політична - сільське населення є більш однорідною, консервативною і толерантною частиною суспільства, ніж населення великих міст, тому служить опорою стабільності в суспільстві;

- сприяння сільського населення державним органам у забезпеченні громадського порядку і безпеки в малолюдних поселеннях та слабообжитих територіях, збереження надр, земельних, водних і лісових ресурсів, флори і фауни.

В геополітичному сенсі сільська територія охоплює більшу частину території будь-якої держави, в тому числі найбільш розвинених. Від рівня економічного освоєння, щільності населення та облаштування сільської місцевості значною мірою залежать безпека, цілісність і територіальна єдність країни, його потенційні можливості протистояти територіальним посяганням

ззовні. Виділимо наступні особливості сільської території, обумовлені її складним характером:

- наявність в системі екологічної та соціальної складових;
- рентний характер аграрної економіки;
- дія об'єктивних економічних законів, що породжують неефективність сільського господарства в порівнянні з іншими сферами економіки, передбачає активну участь держави.

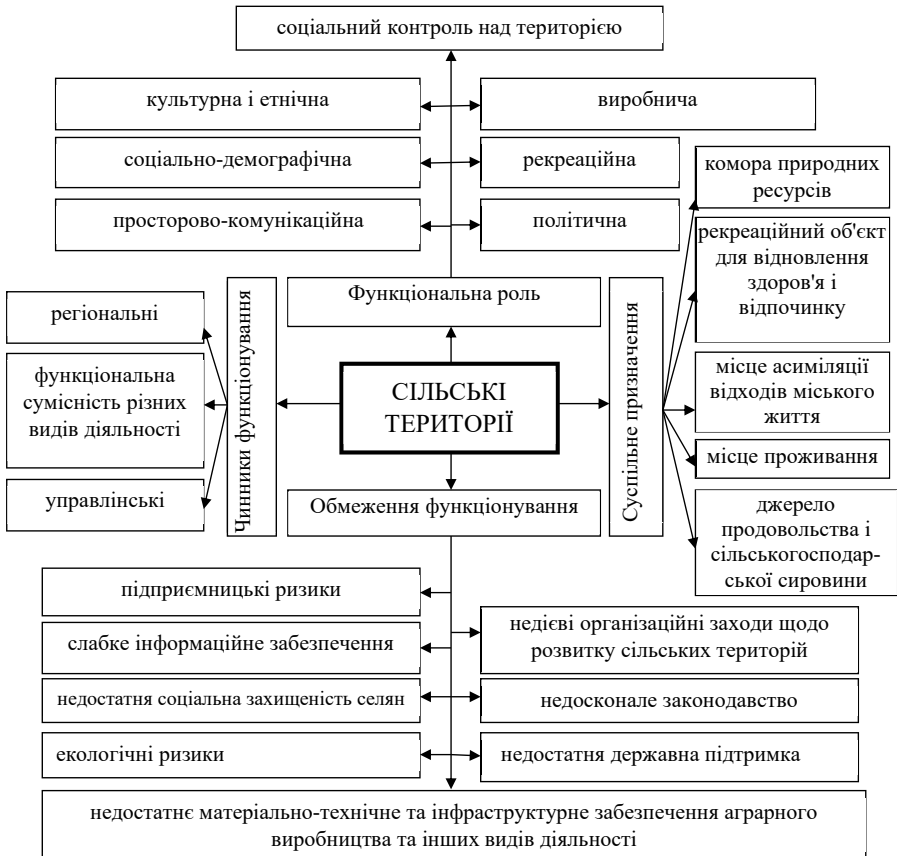
Особливість сільських територій визначається також тим, що вони є джерелом безлічі благ: продовольства і сільськогосподарської сировини, комори природних ресурсів, місця проживання, рекреаційних об'єктів, місця асиміляції відходів міського життя. Головними системоутворюючими ознаками сільських територій є: компактність, наявність адміністративних меж, сільські поселення як центри організації, тісні системні зв'язки, відкритість, самостійність та взаємозалежність розвитку, наявність організаційно-управлінської підсистеми [85, с. 89]. Основними чинниками формування та функціонування сільських територій є:

- регіональні (ресурсні, чинники місця розміщення, умови розвитку);
- функціональні (сумісність різних видів діяльності на певній території);
- управлінські, що включають рішення та обґрунтування щодо стратегій розвитку сільських територій; самоорганізації; невизначеності.

При цьому сільські території мають певні обмеження (імперативи) ефективного розвитку та функціонування:

- недосконале законодавство;
- недостатня державна підтримка, у т.ч. фінансова та інвестиційна;
- слабе інформаційне забезпечення;
- слабка соціальна захищеність селян;
- недостатнє матеріально-технічне та інфраструктурне забезпечення аграрного виробництва та інших видів діяльності;
- екологічні обмеження;

- недосконала організація території та недостатня мотивація для цього;
- підприємницькі ризики [77, с. 365]. Модель функціонування сільських територій наведена на рис. 1.3.

Рисунок 1.3 - Модель функціонування сільських територій

Джерело: узагальнено автором

Стратегічна мета сільського розвитку в рамках нової парадигми: забезпечення якісного прориву в підвищенні рівня і якості життя сільського населення та сталого розвитку сільських територій на основі децентралізації влади, поліфункціональності аграрного сектора, багатопрофільності сільської

економіки, багатокладності аграрного виробництва, збереження неурбаністичного способу життя населення. Членство в СОТ обмежує пряме втручання в діяльність сільськогосподарських товаровиробників, але відкриває можливості в забезпеченні допомоги держави в підвищенні якості життя сільського населення, а також допускається надання додаткової бюджетної допомоги сільгоспвиробникам, що функціонує на територіях з несприятливими природними, економічними та іншими умовами.

Все це пояснює необхідність класифікації сільських територій, так як вона дозволяє розділити сільську місцевість за актуальними ознаками і, тим самим, створює можливості для використання диференційованого підходу до розробки заходів її розвитку. Таким чином, класифікація сільських територій виступає в ролі одного з важливих інструментів управління соціально-економічним розвитком сільської місцевості.

Методи класифікації сільських територій, що використовуються в Україні та інших країнах, переважно базуються на теоретичних положеннях, сформульованих відомими вітчизняними і зарубіжними вченими (про просторове розміщення виробництва і розподілі праці; природних, матеріально-речових та інших факторах розвитку економіки; оцінці біокліматичного потенціалу і районування сільського господарства та ін.).

В останні роки дослідження по класифікації сільських територій проводяться в багатьох провідних наукових центрах країни.

Єдиної методики класифікації сільських територій не існує. Однак, аналізуючи роботи економістів можна виділити п'ять основних підходів до типологізації регіонів: політико-соціальний (А. Гранберг, А. Лавров і ін.); підхід з позицій спеціалізації і функціональних особливостей регіону (Б. Лаврівський, О. Любимцева, А. Новосолова); функціонально - вартісної (Е. Горшеніна, Ю. Зайцева); інноваційний (К. Гусев, А. Бандурин, В. Сурнін); підхід за рівнем розвитку регіону (М. Бандман, В. Клісторін, С. Суспіцин і ін.).

Дослідженню сутності, типології та видової класифікації регіонів та особливостям їх розвитку на теренах України приділили значну увагу

С. І. Бандур, В. М. Бондаренко, М. П. Бутко, В. М. Геєць, Б. М. Данилишин, М. І. Долішній, С. І. Дорогунцов, О. В. Захарова, Т. М. Качала, А. Г. Мазур, В. А. Ткачук, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко, О. Г. Топчієв, М. І. Фащевський, Л. Г. Чернюк та інші. М. Прохорчук, В. Яворська, О. Нища досліджували класифікації та генетичну типологію населених пунктів.

Як відомо, Е. Б. Алаєв розділяв два поняття: типологія і класифікація. Під класифікацією вчений пропонував розуміти угруповання об'єктів переважно по кількісних ознаках, при цьому якісна відмінність між класами відображає або динаміку розвитку об'єктів, або ієрархічний порядок. Типологією він називав угруповання об'єктів, що вивчалися по сукупностям (типам), які розрізняються між собою по якісним ознакам. У регіональній політиці важливо врахувати саме якісні відмінності між регіонами, тому угруповання регіонів з метою формування регіональної політики в більшості є типологіями.

За Е. Алаєвим класифікація – це групування досліджуваних об'єктів за сукупностями (класами), що різняться між собою переважно кількісними ознаками, а якісна різниця, що спостерігається між сусідніми класами, віддзеркалює, як правило, динаміку розвитку об'єктів чи їх ієрархічну структуру. Типологія – це групування досліджуваних об'єктів за сукупностями (типами), що стійко відрізняються між собою за якісними ознаками [2, с. 115]. До класифікацій відносять кількісні градації, а типологія будується в основному на якісних ознаках та відмінностях.

Існують два основних підходи до побудови типології. Відповідно до першого, основне завдання полягає у визначенні критеріїв віднесення об'єктів до певного типу, а типи вже відомі. Згідно другого підходу, об'єкти описуються набором характеристик, а потім близькі по параметрах об'єднуються до однієї групи. Найбільш важливою метою типології регіонів є формування регіональної політики держави з урахуванням екологічного, соціального та економічного стану.

Основними критеріями віднесення території до того чи іншого типу або класу є: економіко-географічне положення, чисельність населення, функції, які

виконують міста, ступінь участі в територіальному розподілі суспільної праці, особливості функціонально-планувальної організації території, загальна планувальна структура, показник соціо-еколого-економічного розвитку та інше.

У цьому контексті, актуальність типологізації сільських територій викликана низкою об'єктивних причин:

по-перше, типологія дозволяє усвідомити закономірності територіального розвитку сільської місцевості, тобто діагностувати реакцію районної системи і її окремих елементів (сільських адміністрацій, галузей господарського комплексу і т. д.) на вплив зовнішніх чинників єдиного соціального і економічного середовища. По цьому з'являється можливість прогнозування кризових ситуацій, а, отже, своєчасного вжиття заходів для їх усунення, що в свою чергу є однією з адаптаційних завдань управління розвитком території;

по-друге, істотне значення в сучасних методичних підходах займає питання про інтегрованості стратегій низових територій в стратегічні плани розвитку на загальнонаціональному та регіональному рівнях. Оскільки саме вони формують зовнішні чинники, іншими словами «правила гри», які обумовлюють розвиток нижчестоящих територіальних одиниць. З цієї точки зору типологія дозволяє для кожного типу сільських територій диференціювати показники розвитку і визначити системоутворюючі галузі та відповідні параметри державної політики, а також запропонувати адекватний набір інструментів саморозвитку, що враховує його сильні і слабкі сторони;

по-третє, змінилися функції сільської місцевості, які включають крім традиційного забезпечення населення продовольством, а промисловість сировиною (виробничі), соціально-демографічну, соціокультурну, екологічну, політичну та геополітичну і т.п. [47, с. 228–243];

по-четверте, рішення задачі планування територіального розвитку, тобто оптимального ефективного розміщення продуктивних сил сільської місцевості, з урахуванням агрокліматичних і соціально-економічних умов розвитку [52].

Павлов О. розглядає сільські території як двокомпонентне поняття, яке віддзеркалює властивості емпіричного об'єкту, що має значну кількість ознак,

оскільки його внутрішня складова є складною. Враховуючи родову та видову ознаки, доцільно зважати на галузеву, поселенську, територіальну та функціональну спрямованість розвитку об'єкта, а також розглядати «сільські території» в контексті зі спорідненими поняттями. Дослідником проведено типізацію сільських територій за наступними критеріями:

- ступенем розвитку – високорозвинені, середньорозвинені, слаборозвинені, деградуючі;
- складністю – монофункціональні та поліфункціональні;
- значенням функцій – глобальні, загальнодержавні, регіональні, місцеві;
- господарськими функціями – аграрні (сільськогосподарські, агропромислові) та позааграрні (промислові, оздоровчо-рекреаційні, природоохоронні, культурно-історичні, соціальні);
- видами та режимами використання – руральні (від англ. rural – сільський) (високо-, середньо-, низькоруральні) і урборуральні (приміські урбанізовані ареали, урбанізовані зони);
- етнічною ознакою – переважно моноетнічні, двоетнічні, поліетнічні;
- ступенем ресурсозабезпеченості – антропні (від грец. anthropos – людина), природні, штучні;
- політико-правовим статусом – центри сільських адміністративних територій, зі статусом адміністративно-територіальної одиниці, без статусу адміністративно-територіальної одиниці;
- розміром (масштабом) – сільські території, що під юрисдикцією сільської ради, районів, областей [45].

З 2010 року у Європейському Союзі регіони класифікують як сільські згідно з Номенклатурою територіальних одиниць для статистичного аналізу (NUTS), адже статистична інформація соціально-економічного характеру здебільшого доступна саме на цьому рівні. Метою запровадження NUTS є забезпечення фундаментальної основи для визначення переважно сільських,

значною мірою сільських та переважно міських територій у всіх комунікаціях, звітах та публікаціях Єврокомісії, включно зі статистичною інформацією Євростату. Цю типологію використано вперше у підсумковому звіті Комісії за 2010 рік «Сільський розвиток у Європейському Союзі. Статистична та економічна інформація» [85].

Нова типологія, яку використовує ЄС для класифікації сільських територій, згруповує регіони NUTS 3 з територією до 500 кілометрів квадратних з одним або декількома сусідами виключно з метою упорядкування для статистичних цілей. У ній класифікують ці регіони, базуючись на частці населення у сільській частині. Якщо понад 50 % загального населення проживає у сільській частині територій, вона є переважно сільською, 20–50 % – значною мірою сільською, та менше 20 % – переважно міською. Цю типологію оновлюватимуть після кожної значної зміни кількості населення, виходячи з даних переписів та нової інформації щодо площі територій [86].

Класифікація, розроблена Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) виділяє наступні типи сільських територій.

1. Економічно інтегровані регіони. Вони характеризуються близькістю господарських центрів і високою щільністю населення, значною пропозицією робочих місць, а також добре розвиненою інфраструктурою.

2. Перехідні місцевості (регіони) із середнім розвитком. Вони часто мають порівняно сприятливі економічні умови для розвитку, так як в більшості випадків розташовані в місцях, вигідно пов'язаних з транспортними магістралями.

3. Регіони, віддалено лежать від центрів економічної активності. Як правило, такі райони характеризуються низькою щільністю населення, нижчими його доходами і високою залежністю від сільського господарства, несприятливою демографічною структурою.

Сільська місцевість територіально неоднорідна і відповідно до своїх особливостей може бути умовно поділена на такі чотири групи:

- перша – території, розташовані поблизу районів з високою щільністю населення і великим промисловим виробництвом, а також «острівні» сільські території всередині міської агломерації;

- друга – регіони, віддалені від густонаселених центрів, із сприятливими природними та структурними передумовами для ведення господарської діяльності;

- третя – регіони, розташовані далеко від густонаселених центрів, із сприятливими природними і структурними передумовами для життя й ведення сільського і промислового господарства;

- четверта – депресивні регіони з переважанням покинутих населених пунктів та земель.

Також сільські території класифікують відповідно до функціональних груп з різною зайнятістю населення:

- 1) в сільському господарстві;
- 2) в лісовому господарстві;
- 3) в обслуговуванні транспортних комунікацій;
- 4) в промисловості;
- 5) в сільському господарстві і в промисловості (в різні сезони року);
- 6) в установах (господарських, адміністративних, культурних, медичних, торговельних), які обслуговують інші селища району;
- 7) в обслуговуванні «тимчасового» населення, що прибуває для відпочинку, лікування.

У сільській місцевості перший функціональний тип населених пунктів переважає. Він створює тип сільськогосподарського поселення в двох його соціально-економічних формах: з населенням, зайнята частина якого працює на підприємстві колективного володіння - це переважно сільськогосподарські кооперативи і з населенням, що працює на підприємстві з державною формою власності. До останніх близькі селища державних підсобних сільськогосподарських підприємств, що є у деяких промислових підприємств і торговельних організацій.

Переважання другої, третьої та четвертої груп створює в сільській місцевості різні типи несільськогосподарських селищ. Значна частка сьомої групи характерна для особливих типів несільськогосподарських поселень - курортних селищ, поселень при лікарнях, туристських базах.

Дуже важливо визначити можливість виділення не тільки типологічних груп сільських поселень аграрного та аграрно-адміністративного типу, а й аграрно-індустріального, з розвинутою переробкою сільськогосподарської сировини.

Оскільки населення сільських територій, значно віддалених від міських центрів, обмежене в доступі до багатьох економічних і соціальних благ, то при типології потрібно врахувати і цей критерій.

Для типових сільських поселень, в яких населення зайняте переважно в сільському господарстві, як правило, втрати сільськогосподарських робочих місць не можуть бути компенсовані розвитком нових робочих місць в інших галузях економіки. Стикаються з проблемою низького рівня пропозиції робочої сили і розвитку нових джерел зайнятості також сільські території з низькою щільністю населення, сильною опорою на сільське господарство і слабкою урбаністичною системою. Цілком зрозуміло, що для участі населення цих груп територій в процесі суспільного розвитку, необхідно або вкраплення в їх систему агроміст, або розвиток розгалуженої сільської соціальної інфраструктури, що сприяє більш повної зайнятості населення і зростання пропозиції послуг в галузі освіти, культури, охорони здоров'я та дозвілля. Великі потенційні можливості має для таких груп сільських територій розвиток агротуризму.

Сільські територіальні утворення можна віднести до типу систем, що характеризуються непередбачуваністю, відкритістю, неврівноваженістю і нестабільністю. Поєднання таких дослідницьких методів, як моделювання та типологія, надає можливість диференціювати сільські території за такими ознаками:

- політико-правовий статус;

- видова спрямованість;
- вид і режим використання території;
- динаміка розвитку;
- значення функцій;
- ступінь складності і ресурсозабезпеченості;
- рівень урбанізованості.

Цікава класифікація типів сільських територій пропонується вченими Північно-Західного НДІ економіки і організації сільського господарства:

- сільські території - «спальні» в зоні щоденної транспортної доступності місць роботи в міських поселеннях (землі поселень);

- сільські території «вихідного дня» (садівничі товариства, дачні кооперативи і т.п.) (землі фонду перерозподілу, землі поселень, землі сільськогосподарського призначення);

- сільські території «сезонного (з весни до осені) проживання» городян в сільських поселеннях з наявністю незначного числа постійних жителів або без них (землі поселень);

- сільські території сільськогосподарського типу з домінуванням корпоративних форм господарювання (землі поселень, землі сільськогосподарського призначення);

- сільські території сільськогосподарського типу з домінуванням малих форм господарювання (землі поселень, землі сільськогосподарського призначення);

- сільські території в зоні впливу об'єктів туризму (пам'яток історії та культури, музеїв-заповідників, пам'яток природи тощо);

- сільські території в зоні впливу монастирів (енергетики, космічної промисловості і землі іншого спеціального призначення);

- сільські території поза зоною впливу людини і його господарської діяльності («занедбані території») з землями різних категорій, найчастіше з землями сільськогосподарського призначення (необхідний переклад в інші категорії земель - землі запасу або землі лісового фонду) [32, с. 44–45].

Аналіз зарубіжного досвіду показує, що в розвинених країнах виділяються наступні типи сільських територій:

- урбанізовані, тобто найбільш схильні до впливу сучасного способу життя, що володіють розвинутою інфраструктурою і знаходяться у відносній близькості від великих міст;

- слабо урбанізовані, тобто приходять в занепад і характеризуються високим рівнем безробіття і відтоком населення;

- депресивні маргінальні території, де занепад носить яскраво виражений характер з істотно обмеженими можливостями економічної диверсифікації поряд з розвитком історичної та культурної спадщини [10].

Практично всі сільські території можна розділити на два економічних типи, що визначають спосіб життя населення: території з конкурентоспроможною економікою (на яких функціонують ефективні підприємства) та території з неконкурентоспроможною економікою, звідки населення (в першу чергу - молодь) виїжджає в міста.

Слід відмітити, що більша частина сільських територій країни відноситься до другого типу господарства. В такій ситуації необхідно для кожної території визначити локальний варіант економіки, що використовує всі наявні можливості модернізації та інноваційного розвитку, а також перспективи соціального розвитку села. Тому необхідно для кожної сільської території розробити програми соціально-економічного розвитку.

В даний час програми соціального розвитку села розробляються та реалізуються на рівні країни та муніципальних районів, причому переважна частина муніципальних програм носить схематичний характер і не представляє комплексного розвитку всіх сільських територій (в них представлені окремі проекти та об'єкти соціальної інфраструктури).

Отже, в основу типологізації сільських територій можуть бути покладені різні ознаки: виділення природно-сільськогосподарських зон, природно-історичний і економічний поділ території, виявлення регіонів з несприятливими для сільського господарства умовами, визначення інвестиційного потенціалу

території, типи динаміки населення; вікова структура; забезпеченість населення соціальною інфраструктурою; інвестиційна активність; рівень економічного розвитку сільського господарства і в цілому структури економіки муніципальних районів; сучасний стан соціально-економічного середовища сільських територій; потенціал соціально-економічного розвитку та поляризації розвитку з виділенням районів випереджаючого розвитку, опорних районів і т.д.

Підсумовуючи здійснений аналіз підходів до виокремлення та класифікації різних типів сільських територій, зазначимо їх на рис. 1.4.

Сталий розвиток сільських територій, певне як одна з найважливіших завдань на сучасному етапі розвитку економіки, неможливий без розробки відповідних програм, які враховують їх поточний стан, особливості ресурсного потенціалу та пріоритети розвитку. Таким чином, класифікація сільських територій виступає інструментом управління процесом їх сталого розвитку, перш за все, на рівні регіону.

Позитивний досвід розробки та реалізації нової політики сільського розвитку, накопиченого в Європі, початок якого було започатковано Європейською конференцією з сільського розвитку (Ірландія, Корк, 7-9 листопада 1996 р.), де була прийнята декларація, в якій підкреслювалася необхідність підвищення рівня конкурентоспроможності сільських територій через диверсифікацію економіки (розвиток малого та середнього бізнесу та сфери послуг у сільській місцевості), управління природними ресурсами, використання функцій навколишнього середовища, просування культури, туризму та використання вільного часу. Політика сільського розвитку повинна проводитися в усіх сільських районах, концентруючи ресурси через орієнтацію співфінансування на найбільш необхідні райони.

У зоні підвищеної уваги окремих регіонів має стати неоднорідність сільських територій, істотна диференціація економічного та соціального розвитку, власних можливостей для саморозвитку.

Рисунок 1.4 - Класифікація сільських територій
Джерело: узагальнено та доповнено автором

Дослідження ретроспективи європейської політики сільського розвитку дозволило виділити три концепції:

- галузеву, яка ідентифікує сільський розвиток з загальною модернізацією сільського господарства та агропромислового комплексу;

- перерозподільну, яка зв'язує сільський розвиток виключно з скороченням різниці між відсталими сільськими районами та іншими галузями економіки (концепція зближення);

- територіальна, ідентифікуюча сільський розвиток з розвитком сільських районів в цілому, шляхом використання всіх ресурсів, наявних в даному районі (людських, економічних, природних, ландшафтних та ін.) та інтеграції між усіма компонентами та галузями на місцевому рівні [7, с. 22]. Ця концепція використовує можливості території в найширшому її розумінні, проте в Україні міри державної підтримки села в основному відповідають галузевій концепції.

При розробці активної політики сільського розвитку перевагу слід віддати територіальній моделі, теоретичною базою якої є розвиток самовільного процесу диверсифікації сільськогосподарських підприємств, зростаюча диференціація всередині самих сільських територій, нові явища, що роблять розробку політики більш складною та деталізованою.

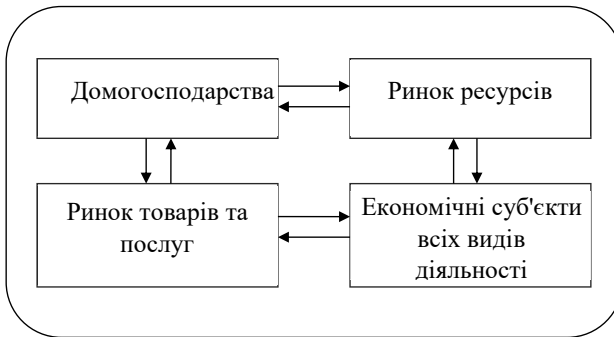
Розробка основних положень активної політики стійкого розвитку вимагає регіонального підходу, так як реалізація соціально-економічних проектів та програм у сільській місцевості передбачає здійснення комплексу заходів на конкретних територіальних структурних одиницях, що відрізняються не тільки ресурсним потенціалом, але й специфічними проблемами розвитку, в тому числі особливостями трудової діяльності.

В загальній різноманітній масі сільських територій доцільно виділити різні типи по розташуванню (розташовані поблизу промислових центрів і з хорошою дорожньо-транспортною мережею та периферійними), за віковою структурою населення (по здатності до відтворення та долі працездатного

населення), за галузевою структурою економіки та рівню розвитку соціальної сфери.

У процесі економічної діяльності, що є безперервним процесом товарообміну (рис. 1.5), створюються як економічні, так і соціальні достатки. І створюються всі доступні для мешканців села форми ведення економічної діяльності.

Виходячи з цього, головним принципом, на підставі якого слід підвищити ефективність використання соціально-економічного потенціалу сільської території, на наш погляд, є пріоритетність створення умов для нарощування та підвищення ефективності використання економічного потенціалу.

Рисунок 1.5 - Процес створення і отримання достатку в сільських територіях

Джерело: авторська розробка

Сучасні дослідження сільських територій показують, що вони сформовані з різними соціально-економічними потенціалами. Ця тенденція, в свою чергу, обумовлює розмежування сільських територій на «сильних» та «слабких», тобто ті що володіють різними соціально-економічними потенціалами, тому важливим принципом підвищення ефективності його використання шляхом подолання нерівномірності розподілу ресурсів. Очевидно, що відбувається відтік ресурсів з слабких територій у сильні, які найчастіше знаходять відображення, перш за все, в міграції населення та капіталів.

Сільські території з високим економічним потенціалом орієнтуються на заходи, спрямовані на розвиток виробничої та ринкової інфраструктури, логістики, будівництво автомобільних доріг з твердим покриттям, збагачення культурного життя, розширення особистої свободи та інші.

Сільські території з низьким соціальним потенціалом орієнтуються на заходи, спрямовані на вдосконалення освіти, харчування, охорони здоров'я, підвищення рівня доходів економічно неактивного населення, оздоровлення навколишнього середовища.

У 2015 році з ініціативи Міністерства аграрної політики та продовольства України за фінансової підтримки ЄС розпочалась робота над проектом Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки (далі Стратегія) (наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України №31 від 28.01.2015 р. «Положення про Раду з питань розробки проекту Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства і сільських територій в Україні на 2015-2020 роки»). Стратегія структурована в рамках 1 загальної мети, 8 головних цілей і 24 конкретних цілей. Одна з цілей зорієнтована на розвиток сільських територій, підцілями при цьому стали підтримка малих фермерських господарств, якість життя у сільській місцевості та місцеве самоврядування сільських територій.

У матеріалах, оприлюднених на сайті Міністерства, при ідентифікації сільських територій, посилаються на визначення, запропоноване П. Саблуком: «Сільські території як складна багатофункціональна природна, соціально-економічна й виробничо-господарська система з властивими їй кількісними, структурними, природними й іншими характеристиками». Доцільність використання цього поняття, його розуміння та його співвідношення з майбутньою реформою адміністративно-територіального устрою наразі залишилася поза увагою розробників даного проекту. На 15-ому засіданні Національної ради реформ (4 грудня 2015 року) Стратегія була схвалена.

У Законі України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» існує чітко виражена

прив'язка проблем розвитку села до агропромислового комплексу. У цьому Законі наведені першочергові організаційно-економічні та правові заходи, які потребують вирішення на сільських територіях. У ньому також вказується про рівень мінімального фінансування розвитку сільських територій: «розмір державних централізованих капіталовкладень, що спрямовуються на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери села та агропромислового комплексу, має становити не менше одного відсотка від вартості ВВП України». Ці капіталовкладення мали б виділятися у Державному бюджеті України окремим рядком. А на будівництво об'єктів невиробничого призначення в сільській місцевості має використовуватись не менш як 50% державних централізованих капіталовкладень, передбачених цією статтею. Проте більшість статей цього Закону залишились суто декларативними, особливо, що стосується надання переваги селу порівняно з містом (у розрахунку на одну особу) у спорудженні житла, об'єктів освіти, культури і спорту, охорони здоров'я, побуту, торгівлі, газифікації, водо- і електропостачання, телефонізації, зв'язку, комунальних об'єктів, у послугах радіо і телебачення, забезпечуються рівні з містом умови постачання промисловими та продовольчими товарами, а також рівень медичного, культурного, спортивного, комунально-побутового, транспортного і торговельного обслуговування за науково обґрунтованими нормативами. Питання будівництва житла, пільгове кредитування з компенсацією 25-35% отриманого державного кредиту є лише на папері. Такими ж декларативними здебільшого залишаються і решта нормативно-правових документів, що торкаються питань регулювання розвитку сільських територій.

Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» декларує комплексний розвиток сільських територій і розв'язання соціальних проблем на селі як одну із стратегічних цілей державної аграрної політики. Основними складовими такого розвитку є: розвиток соціальної інфраструктури; регулювання демографічних процесів,

стимулювання розвитку депресивних територій; вирівнювання умов життєдіяльності міського і сільського населення; збільшення зайнятості тощо.

Загалом більшість нормативно-правових документів, присвячених досліджуваній проблематиці, використовує територіальний і галузевий підходи до дослідження розвитку сільських територій. У них насамперед зазначається або територіальна прив'язка за низкою показників, або галузева, згідно з якою проблеми розвитку сільських територій нерозривно пов'язані з розвитком агропромислового комплексу.

Набагато глибше і ширше ця проблематика є досліджена провідними вітчизняними вченими, насамперед аграріями. Причому село є одним з важливих елементів системоутворення сільських територій і його розвиток неможливий без становлення високотехнологічного й прибуткового аграрного сектору, формування нової організаційної структури сільського господарства та його ринкової інфраструктури [56, с. 4–12].

І. Прокопа зазначає, що кінцевою метою розвитку сільського господарства є забезпечення продовольчої безпеки й підвищення ефективності виробництва. Головною ж метою розвитку сільської місцевості є покращення умов життєдіяльності людей, які тут проживають. Що стосується розвитку сільських територій, то його основними завданнями є істотне збільшення доходів сільського населення, поліпшення соціальної інфраструктури села, підвищення уваги до розвитку найвразливіших (проблемних) поселень і територій, вдосконалення системи державного регулювання соціального розвитку села. Цей підхід передбачає, що сільські території несуть насамперед соціальне навантаження [51, с. 50–59].

Поширеним є використання галузевого підходу до ідентифікації сільської території, у межах якого сільська територія розглядається як сформована в історично визначених межах системна сукупність, що поєднує в собі організаційно-територіальну (село, район) і територіально-функціональну приналежність (виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції). При цьому комплексний розвиток сільських територій, спрямований

на стабільне (стале) забезпечення збалансованого поліпшення умов праці та проживання населення, збереження селянина як носія моральності й національної культури, розглядається як важлива складова розбудови аграрного сектору економіки держави.

На тісній прив'язці сільських територій до їх сільськогосподарської спеціалізації наголошує В. Юрчишин. На його думку, сільські території є однією з великої кількості складових сільськогосподарського виробництва. Кінцевий результат функціонування агропродовольчого сектору економіки безпосередньо залежить від того, як спрацює у цьому питанні кожна сільська територія. На кожній сільській території об'єднуються конкретні природні, соціальні, економічні, виробничо-господарські, екологічні та інші елементи (складові), взаємодія яких залежно від їх відпрацьованості й рівня практичного прояву формує особливості, характер і соціально-економічну результативність її функціонування. За критерієм їх величини вони можуть бути мікро (село), мезо (район) і макро (регіон, область) сільськогосподарськими утвореннями, кожне з яких характеризується сукупністю властивих йому структурних, функціональних та інших характеристик [84, с. 3–10].

Найважливішою складовою кожної сільської території є мікросоціум, задоволенню у зростаючих обсягах потреб та інтересів якого має підпорядковуватись розвиток будь-якої сільської території. Функцією сільських територій є забезпечення сталого розвитку кожної із зазначених складових і агропродовольчої сфери країни, зокрема.

Забезпечення сталого розвитку сільських територій входить до переліку пріоритетних напрямів аграрної політики держави. Відомий вчений В.К. Збарський виділяє наступні напрями сільського розвитку [26, с. 129–136]:

- аграрно-економічні (стимулювання малих форм господарювання, розвиток вертикальної сільськогосподарської кооперації, заохочення соціальних інвестицій великих фірм);

- демографічний та соціально-економічний (стимулювання демографічного розвитку, підвищення зайнятості та доходів населення, розвиток соціальної інфраструктури);

- екологічний (охорона ландшафту, підвищення родючості ґрунтів, стимулювання екологічного сільського господарства).

На думку А. М. Третяка та В. М. Другака [75], розвиток сільських територій включає в себе: духовний та соціальний розвиток; розвиток поселенської мережі; розвиток територіальної та соціальної інфраструктури; розвиток природно-ресурсного потенціалу; розвиток місцевого самоврядування.

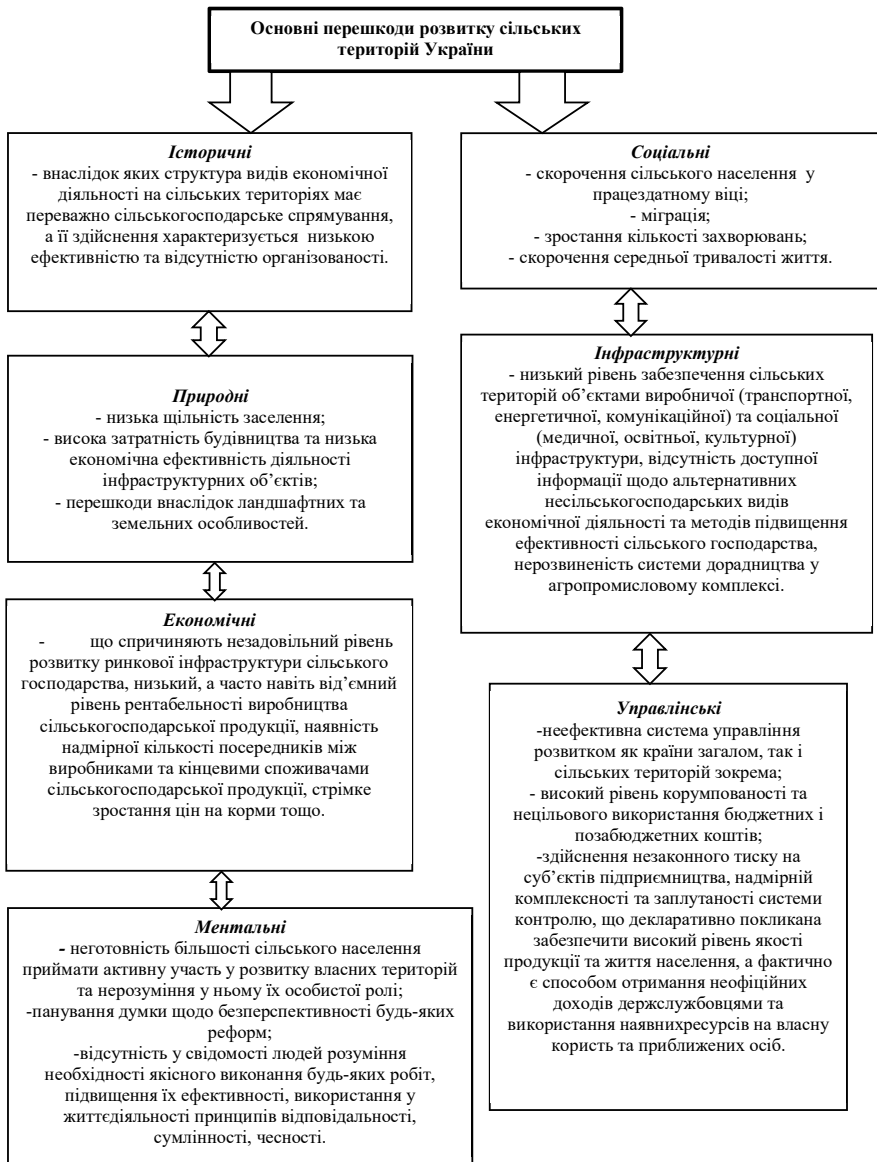
Академік В. В. Юрчишин вважає, що сільський розвиток – це розвиток аграрного блоку економіки в інтересах невідкладного припинення системної деградації села з метою їх збереження та відродження [84, с. 3–10].

За І. В. Прокопою [5, с. 55–72] комплексний розвиток сільських територій є ресурсною базою функціонування сільського та лісового господарства.

Основними проблемами сільського розвитку залишаються нестабільні умови і організація праці, низький рівень побутових умов, нестійке матеріальне забезпечення, неякісні житлові умови, занепад інженерної інфраструктури, що створює передумови для росту міграційного потенціалу сільських мешканців і нестійкого сільського розвитку.

Крім того, глибока політична та економічна криза, воєнні дії, нестабільна, не прогнозована та непрозора державна політика, незахищеність прав кредиторів та землевласників, неефективність реформ, пов'язаних із оподаткуванням і використанням землі, недостатнє фінансування сільського господарства та інші чинники об'єктивно не сприяють залученню зовнішнього фінансування. Як наслідок, надходження іноземних інвестицій у вітчизняний аграрний сектор також обмежене [6, с. 23–27].

Така ситуація в аграрній сфері не покращує економічне становище сільських територій. Крім того існує ряд перешкод, які також мають негативний вплив на розвиток сільських територій (рис. 1.6).

Рисунок 1.6 - Основні перешкоди розвитку сільських територій України

Джерело: сформовано автором на основі [6; 54].

Розвиток сільських територій прямо пов'язаний з розвитком сільського господарства. Хоча у дану взаємозалежність потрібно вносити зміни і розглядати це питання під іншим кутом. Безумовно сільське господарство на сьогодні є одним із центральних сегментів економіки України. Саме від нього значною мірою залежить розвиток країни та рівень життя населення.

Відповідно виникає необхідність постійної державної підтримки даної галузі, адже місією аграрного сектору є забезпечення продовольчої безпеки країни, виведення України в число найбільш розвинених в аграрному відношенні країн світу та створення економічної бази для підвищення добробуту сільських жителів та розвитку сільських територій. Ця важлива місія може бути виконана лише за умови розширеного відтворення у сільськогосподарському виробництві.

Однак, нині село, поступово деградує, виступає донором інших галузей економіки та міст країни – через відтік капіталу з села щорічно вимивається понад 60 млрд. грн. [33].

Доцільно звернутися до позитивного зарубіжного досвіду з цього питання. Відомо, що загальні принципи формування політики розвитку сільських територій в ЄС та США є такими:

- використання різноманітних фінансових інструментів, а саме: прями виплати населенню, кредити та гарантії за кредитами, пільгові податки;
- підтримка місцевих ініціатив за участі населення в процесі розробки та реалізації програм сільського розвитку

Тенденції розвитку сільських територій в країнах Європи є такими:

- посилення процесу децентралізації;
- диверсифікація сільськогосподарського виробництва;
- реструктуризація сільського господарства;
- розвиток соціальної сфери на селі;
- діяльність фондів підтримки малого та середнього бізнесу;
- розвиток інфраструктури.

Слід відзначити, що сталий розвиток сільських територій має три напрями:

1) стійкий розвиток сільських населених пунктів, призначених для забудови і проживання населення з розвитком відповідної інженерної, транспортної та іншої інфраструктури;

2) стабільний розвиток сільських поселень і міжсільських територій у частині збільшення обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності сільського господарства, досягнення повної зайнятості сільського населення та підвищення рівня його життя, раціональне використання земель;

3) збереження навколишнього середовища [51, с. 50–56].

Задачі розвитку сільських територій, як вважають науковці, спрямовані на розвиток ресурсів:

- забезпечення економічної стабільності територій за рахунок появи можливостей ведення розширеного відтворення, розвиненої виробничої інфраструктури, потенційних можливостей виробництва;

- забезпечення однакової дохідності територій у розрахунку на одного жителя шляхом формування раціональної структури виробництва;

- забезпечення соціальної та демографічної однородності.

Таким чином, необхідними умовами сталого розвитку сільських територій в Україні є: створення сприятливих умов для формування стабільної економіки сільської родини; перекваліфікація селян, за умови спеціальних програм, через скорочення осіб, що задіяні в сільському господарстві; підвищення рівня суспільної інфраструктури; формування справжньої, міцної територіальної громади; селяни мають бути рушійною силою у розбудові сільської місцевості; важливість підтримки з боку районних і обласних структур; пошук джерел фінансування, а також залучення власних коштів.

Отже, розвиток сільської громади повинен забезпечувати виконання нею її господарських функцій (виробництво продовольства, сільськогосподарської сировини та ін.), сприяти інклюзивному зростанню. Переведення сільських

територій на модель сталого розвитку слід вважати фундаментальним завданням у розбудові цивілізованої демократичної держави.

1.3 Теорії регіонального розвитку та їх вплив на розвиток сільських територій в умовах децентралізації

В умовах проведення адміністративно-територіальної реформи та реформи децентралізації висуваються якісно нові вимоги до дослідження територіальних громад з позицій не лише соціальної спільноти та суб'єкта місцевого самоврядування, але і регулятора розвитку своєї території, що вимагає поглибленого дослідження економічної, фінансової, майнової складової відносин. Крім того, в умовах глобалізації світової економіки, розвитку ринкових відносин в державі для проведення наукового обґрунтування соціальних і економічних реформ особливого значення набувають питання управління ефективністю використання ресурсного потенціалу сільських територій з метою розробки стратегічних напрямків її підвищення.

На сьогодні визначення категорії «ефективність використання ресурсного потенціалу сільських територій» набуває особливого практичного значення. В буквальному розумінні «ефективність ресурсного потенціалу» означає результативність використання природно-ресурсного, людського, аграрно-виробничого, інвестиційного, маркетингового, фінансово-економічного, інфраструктурного, соціального, інноваційного, підприємницького, адміністративного та інформаційного потенціалу. Забезпечення гідного життя сільського населення та достатнього рівня соціально-економічного розвитку в сільських територіях можливе лише при високому ступені ефективності використання ресурсного потенціалу. Для більш ґрунтовного дослідження основних теоретико-методичних та практичних аспектів ефективності господарської діяльності сільських територій в першу чергу доцільно розглянути «ефективність» як економічну категорію та її сутнісний зміст.

Поняття «ефективність» має багатопланове значення, хоча суть його полягає в діалектичній єдності двох взаємопов'язаних принципів - максимуму результату (тобто досягнень поставленої мети) при мінімумі витрат (живої і матеріалізованої праці), необхідних для отримання результату. В даний час в економічній літературі немає єдиного чіткого визначення ефективності тому існують різні точки зору щодо її критеріїв і показників. У науковій літературі існує понад 20 класифікацій ефективності. Найбільш поширеною є класифікація, згідно з якою ефективність виступає в трьох видах: економічна, соціальна, соціально-економічна. Ця класифікація ефективності є основою всіх інших поділів і тому є загальною.

Загородній А. та Вознюк Г. наводять визначення економічної ефективності, яку визначають як «результативність економічної діяльності реалізації економічних програм та заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту (результату) до витрат ресурсів, які зумовили отримання цього результату» [55]. Герчикова І. Н. пропонує розраховувати ефективність щодо реальних витрат виробництва. При цьому вона вважає, що ефективність слід визначати за рентабельністю активів, власного та позикового капіталу [18]. Шеремет А. Д. і Сайфулін Р. С. пропонують визначати ефективність авансованих ресурсів і ефективність спожитих ресурсів, а також оборотність і рентабельність коштів або їх джерел [79].

Єфімова О. В. приходять до висновку, що ефективність доцільно визначати за рентабельністю використаного капіталу, причому у разі залучення позикових засобів треба враховувати також фінансові витрати (відсотки). Прибуток для визначення рентабельності слід брати той, що залишається у розпорядженні підприємства, тобто чистий [25].

Шмален Г. одним з основних критеріїв оцінки діяльності підприємства в умовах ринкової економіки вважає економічність, під якою автор розуміє отримання певного результату при найменших витратах або заданому обсязі витрат. Основними показниками діяльності підприємства в ринкових умовах Г. Шмален називає фінансову стійкість і прибуток (рентабельність). Причому,

під останньою він розуміє рентабельність власного капіталу та рентабельність всього капіталу, вкладеного в підприємство [80]. В управлінській літературі з теорії управління, зазначає А. Куценко [34, с. 8], ефективність визначається за трьома підходами – цільовим (визначає ефективність системи як здатність суб'єкта досягати визначених цілей за допомогою раціональних дій її складових. Раціоналізм полягає у виборі такого варіанту використання ресурсів, який би дав досягти встановлених цілей з найменшими витратами), системним (пасивний підхід, який передбачає концентрацію уваги підприємства на його виживанні завдяки пристосуванню до зовнішнього середовища, акцентується увага на внутрішніх характеристиках підприємства, що робить його більш придатним для оцінки діяльності бюджетних організацій) і вибіркоким (передбачає забезпечення мінімального рівня задоволення усіх складових організації, мотиви діяльності та цілі яких відрізняються. Важливим є ідентифікація стратегічних складових, а також визначення ступеня їх впливу на діяльність підприємства в цілому), кожний з яких має свої переваги та недоліки. Тому досягти позитивних результатів можливо завдяки комбінуванню цих підходів.

Досліджуючи методологічні питання ефективності управління, І. Маркіна виділила три основних види ефективності [39, с. 24–32]: споживча (співвідношення цілей до потреб, ідеалів, норм); результативна (співвідношення досягнутого результату до намічених цілей); затратна (співвідношення затрат до досягнутих результатів). На її думку, ці види ефективності утворюють такий ланцюжок: споживча ефективність визначає зміст результативної, а результативна – затратної.

Досліджуючи наукову літературу, можна побачити, що не існує єдиного підходу до сутності цієї складної категорії (додаток Б). У науковій літературі пропонують використовувати декілька методичних підходів оцінки ефективності:

- традиційний підхід. Базується на класичній моделі Дюпона «Рентабельність капіталу», передбачає оцінку ефективності на основі двох груп

показників: узагальнюючих показників першого рівня, які характеризують ефективність діяльності підприємства в цілому, та показників другого рівня, які оцінюють ефективність використання окремих видів ресурсів підприємства;

- багаточинниковий підхід. Передбачає використання агрегованих індексів ефективності, що є складними і важкими для інтерпретації, а тому і не став загальноновизнаним.

Оцінка ефективності діяльності на основі концепції «Performance Management» (управління результативністю) передбачає використання так званої збалансованої системи індикаторів (Balance Scorecard (BSC)), яка включає різні фінансові й нефінансові показники, що дають змогу комплексно оцінити вартість підприємства й ефективність його діяльності. Показники рентабельності використовуються в цій системі як другорядні, а основним економічна додана вартість (EVA) [48].

Проблема оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу території досліджується вченими вже довгий час. Очевидно, що коли ресурси залучені в господарський оборот, то й вони, й ефективність їх використання повинні бути оцінені як і будь-який інший товар. Так, В. І. Самаруха, К. І. Таксир вважають, що оцінка ефективності використання потенціалу включає: аналіз дії господарюючих суб'єктів території щодо використання його ресурсів; порівняльний аналіз абсолютних показників реального та фінансових секторів території; аналіз потенціалу території з боку ринкових відносин [58, с. 20].

А. Н. Тищенко, Н. А. Кизим, Т. Д. Макаренко до інструментарію оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу території відносять аналіз показників та індикаторів процесу реалізації ресурсного потенціалу [64, с. 75].

С. І. Григор'єв, Ю. Є. Растров визначають системність під час оцінки ресурсного потенціалу та взаємодію певних складових між собою [19, с. 119].

Г. В. Гутман, А. А. Мироедов, В. С. Сєвка вважають, що на оцінку ефективності використання ресурсного потенціалу території впливає багато факторів [20, с. 14].

Можна відокремити такі головні завдання методів оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу території:

- забезпечити розвиток економіки регіону на основі найбільш ефективного використання його ресурсного потенціалу;
- сформувати й оцінити організаційно-виробничу інфраструктуру регіону з урахуванням вимог інформаційних, фінансових та організаційних технологій, достатніх для реалізації цільових регіональних проєктів і програм;
- оптимально використовувати регіональні бюджети з урахуванням наявності ресурсного потенціалу, що забезпечує самостійний ефективний розвиток;
- підвищити соціальний рівень населення регіону; створити ефективний інструментарій реалізації регіональних програм на базі залучення значних додаткових інвестицій у регіональні програми та проєкти [62, с. 16].

Реалізація цих завдань, у першу чергу, передбачає:

- здійснення кількісної оцінки ресурсного потенціалу регіону як основи якісного аналізу економічних процесів і тенденцій;
- альтернативне передбачення майбутнього розвитку галузей економіки як можливих об'єктів використання ресурсного потенціалу регіону;
- оцінку можливих змін структури ресурсного потенціалу регіону та розробку необхідних заходів щодо його нарощування.

Ресурсний потенціал сільських територій є складною системою, що знаходяться у взаємозв'язку і взаємозалежності. Тому йому притаманні риси, властиві будь-якій системі. Перша з них - це цілісність, яка означає, що всі елементи потенціалу служать спільної мети, що стоїть перед системою. Другою відмітною рисою ресурсного потенціалу сільських територій є складність. Вона проявляється в наявності декількох складових елементів, кожен з яких представляє собою сукупність окремих частин, що включають, в свою чергу, кілька дрібніших частин потенціалу. Використання в процесі планування і відтворення таких системних особливостей ресурсного потенціалу як взаємозамінність його окремих елементів і збалансоване оптимальне

співвідношення між ними відкриває можливості створення господарської системи, що відрізняється максимальною продуктивністю. Як система економічних відносин ресурсний потенціал сільських територій має галузевий і територіальний зріз. На думку багатьох економістів, потенціал має на увазі необхідність кількісної інтерпретації прихованих можливостей досліджуваного об'єкта. У зв'язку з цим у вітчизняній і зарубіжній літературі пропонуються різні методи оцінки рівня потенціалу території. При цьому кожне дослідження в своїй основі використовує багато різних критеріїв.

Існують два основні підходи до оцінки регіонального економічного потенціалу регіону - відтворювальний і поведінковий. В рамках першого регіон розглядається як відносно замкнута система, виходячи зі сформованих показників продуктивності факторів виробництва. При використанні другого підходу проводиться аналіз сукупності територій і взаємозв'язків, що існують між ними.

Аналіз методів комплексної оцінки економічного потенціалу території був даний А. О. Полиневим, який описав кілька основних підходів [49, с. 104]:

- 1) метод встановлення тісноти зв'язків між базовими показниками;
- 2) метод підсумовування індексів;
- 3) метод інтервальної бальної оцінки;
- 4) метод побудови інтегрального показника на основі ранжирування територій по кожному з базових оціночних індикаторів;
- 5) метод безінтервального пофакторного ранжирування територій в ув'язці з методом бальної оцінки.

У сучасній економічній науці сформувалися два напрямки дослідження ресурсного потенціалу: «результативний» і «ресурсний». В рамках «результативного» напрямку ресурсний потенціал розглядається як здатність господарської системи освоювати, переробляти ресурси для задоволення суспільних потреб. Оцінка величини ресурсного потенціалу зводиться до оцінки максимального обороту, який господарська ланка здатна виробити при даній кількості, якості і будові ресурсів.

Ресурсний напрям розглядає ресурсний потенціал сільських територій як сукупність ресурсів господарської ланки. Оцінка ресурсного потенціалу зводиться до визначення вартості доступних ресурсів, а рівень використання ресурсного потенціалу сільських територій визначається відношенням отриманого результату до обсягу застосованих ресурсів [63].

Ресурсний потенціал сільської території може бути по-різному реалізований в різних умовах місця і часу. В цьому відношенні необхідно відзначити наступне: оскільки ресурсний потенціал сільської території може бути реалізований лише в конкретних умовах (історичних, соціальних, економічних, правових, інституційних), то розглядати його поза цими умовами немає сенсу, так як від цих умов багато в чому залежать характеристики його обсягу, розміщення, ефективності використання. Виробничий комплекс кожної сільської території є частиною всього регіонального господарства.

Тому ресурсний потенціал сільських територій в деякій мірі втрачає свою автономність і інтегрується з потенціалами інших територій. В процесі оцінки економічного потенціалу території слід розрізняти такі поняття як сумарний обсяг ресурсів, величина ресурсного потенціалу і показник реалізації ресурсного потенціалу, якими володіє територія на поточний момент часу.

Таким чином, ресурсний потенціал сільських територій - складна, багатогранна категорія. Його змістовна інтерпретація можлива лише в разі вивчення всіх його складових з позиції єдиної методології, визначення критеріїв і показників їх сумарної оцінки. Тільки тоді може бути отримана адекватна характеристика потенціалу певної території.

Відсутність єдиної методики оцінки рівня ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій зумовлюють доцільність спроби її розробки на основі узагальнення окремих положень його формування та розвитку. Нами визначено алгоритм оцінки ресурсного потенціалу сільських територій, де порядок послідовно оцінюваних характеристик містить окремі складові (рис. 1.7).

Рисунок 1.7 - Модель комплексної оцінки використання ресурсного потенціалу сільських територій

Джерело: авторська розробка

Дані складові включають:

- визначення цілей і завдань щодо оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій;
- вибір і аналіз показників ресурсного потенціалу сільських територій;
- формування системи показників оцінки ресурсного потенціалу сільських територій;
- оцінка ресурсного потенціалу сільських територій по його складовим;
- формування комплексного показника оцінки ресурсного потенціалу сільських територій;
- визначення відповідності соціально-економічного розвитку рівня регіону до наявного ресурсного потенціалу;
- проведення аналізу отриманих результатів та розробка управлінського рішення щодо ефективності використання сукупного ресурсного потенціалу.

Відповідно до зазначеного алгоритму, оцінку ефективності ресурсного потенціалу доцільно проводити у два етапи: перший - аналіз на основі бальної оцінки, другий - аналіз ресурсного потенціалу на основі інтегральної оцінки.

На основі існуючих міжрегіональних, міжрайонних та районних відмінностей і виявлення різних факторів, що визначають розвиток території, запропонована модель комплексної оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій, що включає методику типізації, що дозволяє ранжувати сільські території за рівнем використання їх ресурсного потенціалу (регіональний рівень) та методику оцінки використання ресурсного потенціалу сільських територій, що базується на інтегральній сукупності показників, що визначають рівень ефективності використання потенціалу (місцевий рівень).

Методика типізації включає бальну оцінку і визначення інтегрального балу за всіма складовими ресурсного потенціалу сільської території, передбачає

на основі кількісних параметрів встановлення якісної різномірності соціально-економічного розвитку сільських територій та визначення характеру їх диференціації, що має важливе значення для проведення відповідної регіональної політики, спрямованої на територіальне вирівнювання, в тому числі і на місцевому рівні.

Проведення аналізу отриманих результатів та ранжування сільських територій за рівнем ефективності використання їх ресурсного потенціалу впливає на розробку управлінського рішення щодо підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу.

Емпіричну макроекономічну оцінку ресурсного потенціалу території не можна одержати безпосередньо з аналізу тих або інших параметрів економіки регіону. Це пов'язано з тим, що ВРП є інтегральним результатом функціонування великого числа різномірних і несумісних між собою природних та економічних ресурсів.

Тому для отримання такої оцінки застосовується багатofакторна економетрична модель:

$$P_m = \frac{\sum e_i R_i}{1-d}, \quad \text{де} \quad (1.1)$$

P_m — ресурсний потенціал регіону r ;

e_i — власна ефективність ресурсу i ;

R - наявність ресурсу i в регіоні r ;

d - частка інших факторів [29, с. 36].

Але, як відмічає В. М. Бондаренко, ресурсний потенціал є величиною, яка має часову складову, що дає змогу оцінити річну його потужність, включаючи не тільки реальну продуктивність використаних потужностей всього ресурсного комплексу, а його потенційно можливу продуктивність за рахунок завантаження невикористаних потужностей та освоєння додаткових за певний проміжок часу із застосуванням у суспільному виробництві:

$$SRP_t = \sum (RP_{et} + RP_{net} + \Delta RP_t), \quad (1.2)$$

де SRP_t – сукупний ресурсний потенціал, розрахований за час t ;

RP_{et} - ресурсний потенціал, використаних потужностей території за час t ;

RP_{net} - ресурсний потенціал, не використаний в поточному часовому періоді t для потреб суспільного виробництва;

ΔRP_t – додаткові нові потужності ресурсного потенціалу, освоєні за період t і використані в суспільному виробництві [7, с. 100].

Реалізація потенціалу території відбувається через її розвиток: «Не витрата, не вичерпання, а якісне перетворення, перехід «з ресурсу в ресурс» і отримання нових можливостей» [50]. Показник реалізації економічного потенціалу відбиває досягнутий рівень його використання і характеризує фактичну віддачу ресурсів економічного потенціалу. У зв'язку з цим А. Н. Тищенко та Є. В. Давискіба пропонують використовувати таксономічний показник рівня розвитку (або використання) ресурсного потенціалу, який представляє собою синтетичну величину («рівнодіюча» всіх ознак, що характеризують одиниці досліджуваної сукупності). Процес побудови таксономічного показника базується на формуванні матриці спостережень, елементами якої є значення розглянутих ознак, які виражені в специфічних одиницях виміру.

Оцінку ресурсного потенціалу сільських територій доцільно здійснювати за його складовими: природного, аграрно-виробничого, людського, фінансово – економічного, інфраструктурного, інвестиційного, інноваційного, підприємницького, соціального, адміністративного, історико-культурного, маркетингового, інформаційного, рекреаційного потенціалу. Кожен з них, в свою чергу, включає в себе кілька ключових показників (додаток В).

Результати оцінки рівня використання ресурсного потенціалу сільських територій дозволяють судити як про ефективність використання наявного ресурсного потенціалу, так і про перспективи зміни його якісного та кількісного стану. Основними факторами, які визначають ефективне використання наявного потенціалу сільських територій є:

- модернізація, перехід до інноваційної моделі розвитку, прискорене освоєння сучасних досягнень науки і техніки, що дозволяють підвищувати

продуктивність праці, знижувати ресурсомісткість виробленої продукції і формувати кадровий потенціал села, здатний освоювати прогресивні технології;

- ефективне використання сільськогосподарських угідь, в тому числі ріллі, з метою нарощування сільськогосподарського виробництва, а також формування експортних ресурсів, більш повного освоєння сільських територій;

- диверсифікація агропромислового виробництва, спрямована на створення ефективної зайнятості сільського населення;

- підвищення прибутковості сільськогосподарських товаровиробників з метою створення умов для розширеного відтворення, зближення рівня оплати праці зайнятих в сільському господарстві із середнім його значенням по економіці країни, а також зростання престижності сільськогосподарської праці;

- розвиток виробничої та невиробничої інфраструктури, відтворення земельних та інших ресурсів галузі, екологізація виробництва.

Підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільської території, на думку вчених, має ґрунтуватися на наступних принципах [10, 38]:

- збільшення ролі соціальної складової у розвитку території, де сільський житель є головною продуктивною силою і носієм творчого потенціалу у всіх сферах діяльності;

- підвищення значення комплексного економічного розвитку сільських територій на основі врахування його кадрового потенціалу;

- ефективне природокористування та екологічний розвиток, засноване на природному потенціалі сільській території.

Таким чином, оцінка ресурсного потенціалу сільських територій та ефективності його використання дозволяє згрупувати сільські території області за найбільш важливими показниками, побудувати прогностичні моделі для визначення спектру можливих траєкторій їх розвитку, уточнити напрямки та інструменти державної підтримки сільських територій з диференційованими характеристиками ресурсного потенціалу, інституціональним середовищем та інвестиційною привабливістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Абалкин Л. И. Новый тип экономического мышления. Москва : Экономика, 1997. 387 с.
2. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. Москва : Мысль, 1983. 350 с.
3. Анчишкин А. И. Прогнозирование роста социалистической экономики. Москва : Экономика, 1983. 218 с.
4. Баутин В. М., Козлов В. В. Устойчивое развитие сельских территорий: сущность, термины и понятия. *Агрожурнал Московского государственного агроинженерного университета*. 2006. URL: <http://agromagazine.msau.ru/index.php/-4/46-2008-03-20-13-001/1061r.html> (дата звернення: 26.09.2018).
5. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Аграрний розвиток і саморозвиток громад: модернізація через взаємну адаптацію (теоретико-методологічний аспект). *Економіка України*. 2014. № 4. С. 55–72.
6. Борисова Л. П., Ковальчук В. С. Проблеми та перспективи розвитку аграрного сектора України. *Підприємництво та фінансова система: національні особливості та світові тенденції : зб. тез наук. робіт учасників Всеукраїн. наук.-практ. конф.*, (м. Одеса. 17-18 берез. 2017 р.)/ГО «Центр економічних досліджень та розвитку». Одеса : ЦЕДР, 2017. С. 23–27.
7. Бондаренко В. М. Ресурсний потенціал регіону: методологія формування та перспективи використання. Вінниця : РВВ ВНАУ : ПП Балюк І. Б., 2012. 373 с.
8. Важинський Ф. А., Галелюк М. М. Ресурсний потенціал сільських територій. URL: [file:///C:/Users/Luda/ Downloads/Nzlubp_2013_10_68.pdf](file:///C:/Users/Luda/Downloads/Nzlubp_2013_10_68.pdf) (дата звернення: 21.09.2018).
9. Велика радянська енциклопедія. Т 20. Москва, 1977. 428 с.
10. Влияние развития сельских территорий на устойчивое развитие

сельскохозяйственного производства/В. Н. Лукьянов и др. Уфа : Башкирский ГАУ, 2013. 144 с.

11. Газуда С. М. Развитие сельских территорий: опыт ЕС. *Экономика АПК*. 2008. № 7. С. 23–28.

12. Гончарук І. В., Томашук І. В. Вплив еколого-економічного фактору на особливості організаційно-економічного механізму використання ресурсного потенціалу сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 4 (20). С. 55–62.

13. Гончарук І. В., Томашук І. В. Інноваційні аспекти розвитку сільських територій. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: виклики постіндустріальної економіки»]*, 18-19 трав. 2017 р. Львів : Львів. політехніка, 2017. С. 126–127.

14. Гончаренко І. В. Ретроперспектива формування сільських територій регіонів України. *Регіональна економіка*. 2008. № 3. С. 204–209.

15. Градилова М. Диверсифікація агропроизводства. *Экономика сельского хозяйства России*. 2003. № 9. С. 24–29.

16. Гримак О. Я. Суть та характеристика ресурсного потенціалу сільських територій. *Науковий вісн. ЛНУВМБТ ім. С. З. Гжицького*. 2014. Т. 16, № 1 (58), ч. 1. С. 123–128.

17. Губені Ю. Е. Підприємництво : навч. посіб. Львів : Укр. Технології, 2012. 572 с.

18. Герчикова И. Н. Менеджмент : учеб. для вузов/4-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ, 2007. 499 с.

19. Григорьев С. И., Растов Ю. Е. Основы современной регионологии : монография. Москва : Луч, 2002. 356 с.

20. Гутман Г. В., Мироедов А. А., Федин С. В. Управление региональной экономикой. Москва : Финансы и статистика, 2002. 176 с.

21. Дорогунцов С. І., Хвесик М. А., Горбач Л. М., Пастушенко П. П.

Екосередовище і сучасність : [монографія]. Київ : Кондор, 2008. Т. 8. 527 с.

22. Економічний словник/під ред. А. І. Архипова. Москва : ПБОЮЛ, 2001. 624 с.

23. Економічна енциклопедія/під ред. Б. Д. Гаврилишина. Київ : Академія, 2002. С. 206–208.

24. Економічний потенціал регіону: пріоритети використання/за ред. І. М. Школи. Чернівці : Книги-XXI : Рута, 2003. 462 с.

25. Ефимова О. В. Финансовый анализ/4-е изд., перераб. и доп. Москва : Бухгалтерский учет, 2002. 528 с.

26. Збарський В. К. Сталий розвиток сільських територій: проблеми і перспективи. *Економіка АПК*. 2010. № 11. С. 129–136.

27. Зенченко С. В., Шеметкіна М. А. Інвестиційний потенціал регіону. *Економіка*. 2007. № 6. С. 21–26.

28. Каракай Ю. В. Державне регулювання інноваційного розвитку. *Економічний вісн. НТУУ «КПІ»*. 2009. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evkpi/2009/49 (дата звернення: 18.11.2018).

29. Клоцвог Ф. Ресурсный потенциал Субъектов Федерации и его использование. *Экономист*. 1996. № 12. С. 33–39

30. Колесников В. І. Світовий досвід розвитку сільських територій. *Ефективна економіка*. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2956> (дата звернення: 11.12.2018).

31. Клиновий Д. В., Пепа Т. В. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України. Київ : ЦНЛ, 2006. 728 с.

32. Костяев А. И., Никонов А. Г., Никонова Г. Н., Шепелева Е. А. Концепция устойчивого развития сельских территорий Ленинградской области : проект. Санкт-Петербург ; Пушкин : ГНУ СЗНИИЭСХ Россельхозакадемии, 2010. С. 44–45.

33. Куць Т. Фінансове забезпечення розвитку сільського господарства

України. *Молодий вчений*. 2014. листоп. URL: file:///C:/Users/Adm/Downloads/molv_2014_11 (14)__15.pdf (дата звернення: 23.09.2018).

34. Кученко А. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. 205 с.

35. Кучер О. Земельний фонд як об'єкт державного управління. *Економіка України*. 2000. № 1. С. 59–64.

36. Ланцов В. А., Бабкина Л. Н., Песецакая Е. В Потенциал территории: экономические, социальные и экологические аспекты. Санкт-Петербург, 1994. 568 с.

37. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій *Економіка АПК*. 2008. № 5. С. 51–55.

38. Мамонова В. В. Методологія управління територіальним розвитком : монографія. Харків : Вид-во ХарРІДУ Магістр, 2006. 196 с.

39. Маркіна І. А. Методологічні питання ефективності управління. *Фінанси України*. 2000. № 6. С. 24–32.

40. Мельник С. І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективність використання ресурсного потенціалу села. Київ : ННЦ ІАЕ, 2004. 342 с.

41. Мерзлов А. В. Переход к устойчивому развитию сельских территорий: теория, методология и практика : дис... докт. экон. наук : 08.00.05. Москва, 2006. 319 с.

42. Мишуоров С. С., Щуков В. Н. Основы регионалистики. Иваново, 2003. 34 с.

43. Молчаненко С. А. Устойчивое развитие рекреационного сектора и локальных рынков туризма в регионе. *Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд*. 2015. № 31. С. 63–66.

44. Павлов О. І. Сільські території: теоретико-методологічні засади

дослідження. *Регіональна історія України: зб. наук. ст.* 2009. Вип. 3. С. 113–132.

45. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель : монографія. Одеса : Астропринт, 2009. 344 с.

46. Панкова К. И. Сельское хозяйство, село, сельская территория (размышления над концепцией и некоторыми связанными с ней вопросами). *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий*. 2012. № 9. С. 21–24.

47. Петриков А. В. Устойчивое развитие сельских территорий в России: направления и проблемы. Устойчивое развитие сельского хозяйства и сельских территорий: зарубежный опыт и проблемы России. Москва : Товарищество научных изданий КМК, 2005. С. 228–243.

48. Проблема визначення ефективності. Методичні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємства. URL: http://pidruchniki.com/1854051647541/ekonomika/problema_viznachennya_efektivnosti_metodichni_pidhodi_otsinki_efektivnost_i_diyalnosti_pidpriyemstva (дата звернення: 27.10.2018).

49. Польшин А. О. Межрегиональная экономическая дифференциация: методология анализа и государственного регулирования. Москва, 2003. 104 с.

50. Потенциал развития муниципальных образований : содержание, оценка, управление/кол. авт. Сыктывкар, 2008. 344 с.

51. Прокопа І. В. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку. *Економіка України*. 2007. № 6. С. 50–59.

52. Роговская Н. В. Типология сельских территорий на региональном уровне. URL: http://www.timacad.ru/conf_news/section2/Rogovskaya_ru.pdf (дата звернення: 06.09.2018).

53. Румянцев А. М. Экономическая энциклопедия. Т. 4. Социология. Москва : Совет. энциклопедия, 1980. 672 с.

54. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних

пріоритетів України : монографія/НАН України. Ін-т регіонал. досліджень ; наук. ред. В. В. Борщевський. Серія «Проблеми регіонального розвитку». Львів, 2012. 216 с.

55. Рябкова О. В. Сутність результативності та ефективності діяльності підприємства. URL: http://mev-hnu.com/load/2013/7_konkurentnij_potencial_pidpriemstva_metodi_ta_mekhanizmi_pidvishhennja/37-1-0-246 (дата звернення: 12.06.2018).

56. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави. *Економіка АПК*. 2005. № 11. С. 4–12.

57. Сагайдак А. Э. Земельная собственность и рента. Москва : Агропромиздат, 1991. 80 с.

58. Самаруха В. И., Таксир К. И. Программа социально-экономического развития Казанской области до 2005 года : монография. Казань : БГУЭП, 2002. 200 с.

59. Свободин В. Н. Производственный потенциал сельскохозяйственного предприятия и оценка эффективности его использования *Вестник статистики*. 1984. № 10. С. 5–11.

60. Святохо Н. В. Теоретические аспекты понятия «ресурсный потенциал». *Культура народов Причерноморья*. 2009. № 161. С. 139–144.

61. Сучков А. И., Кирилук О. М. Управление воспроизводством ресурсного потенциала сельского хозяйства. *Вест. Новосибир. гос. аграр. ун-та*. 2010. Т. 3, № 15. С. 166–170.

62. Севка В. С. Питання оціночних методів потенціалу регіону. *Фінанси України*. 2009. № 4. С. 14–20.

63. Смирнова Т. Г., Сеякова С. А., Кожина Е. Н. Производственный потенциал сельского района : состояние и перспективы/под ред. Т. В. Усковой. Вологда : ИСЭРТ РАН, 2010. 88 с.

64. Тищенко А. Н., Кизим Н. А., Кубах А. И., Давыскиба Е. В., Экономический потенциал региона: анализ, оценка, диагностика : монография.

Харків : ИНЖЭК, 2005. 176 с.

65. Титова Н. Е. История экономических учений : курс лекций. Москва : ВЛАДОС, 1997. 288 с.

66. Томашук І. В. Аналіз та статистика ресурсного потенціалу сільських територій аграрного сектору України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління: Електронне наукове фахове видання*. 2017. Вип. 5 (10). С. 142–148.

67. Томашук І. В. Інвестиційний потенціал сільських територій: основні аспекти розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2018. № 1 (38). С. 140–144.

68. Томашук І. В. Пріоритети розвитку інфраструктури сільських територій як забезпечення складової сталого розвитку. *Економіка та управління АПК*. 2018. № 1 (139). С. 22–31.

69. Томашук І. В. Організаційно-економічний механізм використання ресурсного потенціалу сільських територій. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів»]*, 22 груд. 2016 р. Харків : Вид-во ХНАУ ім. В. В. Докучаєва, 2016. С. 224–227.

70. Томашук І. В. Роль кадрового потенціалу в ефективності інноваційного забезпечення сільських територій. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Сучасний фундамент розвитку національної економіки»]*, 2-3 черв. 2017 р. Київ : Вид-во Таврій. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського, 2017. С. 51–54.

71. Tomashuk I. V. Potential for the development of alternative sources of energy in agroindustrial complex of Ukraine. *Зб. наук. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. [«Україна, Болгарія, ЄС: економічні та соціальні тенденції розвитку»]*, 26 черв. - 1 липня. 2018 р. Бургас (Болгарія), 2018. С. 83–85.

72. Томашук І. В. Розвиток сільських територій: міжнародний досвід. *Зб. наук. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. [«Аграрна наука та освіта в умовах Євгоінтеграції»]*, 20-22 берез. 2018 р. Кам'янець-Подільський, 2018.

Ч. 2. С. 266–269.

73. Томашук І. В. Економіка сільських територій з погляду інноваційно-інвестиційного розвитку. *Матеріали Всеукраїн. наук.-практ. конф. [«Підприємництво та фінансова система: національні та світові тенденції»]*, 15-16 верес. 2017 р. Одеса, 2017. С. 34–38.

74. Трегобчук В. М. Актуальні проблеми сталого розвитку сільських територій. *Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій* : VII річні збори Всеукраїн. конгр. вчених економістів-аграрників, 9-10 листоп. 2005 р. Київ, 2005. С. 69–76.

75. Третьяк А. М., Другак В. М. Наукові основи економіки землекористування та землевпорядкування. Київ : ЦЗРУ, 2003. 337 с.

76. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Київ : Центр навч. літ., 2007. 312 с.

77. Черевко Г. В. Державне регулювання розвитку українського села. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій : матеріали VII річних зборів Всеукраїн. конгр. вчених економістів-аграрників. Київ, 2005. С. 531–537.

78. Шанин С. А. Теоретические подходы к воспроизводству ресурсного потенциала аграрного сектора экономики России (региональный аспект) *Белгородский экономический вестник*. 2014. № 2 (74). С. 21–29.

79. Шеремет А. Д., Сайфулин Р. С. Методика финансового анализа. Москва : Инфра-М, 1995. 176 с.

80. Шмален Г. Основы и проблемы экономики предприятия/пер. с нем. Москва, 1996. 512 с.

81. Шпикуляк О. Г. Розвиток інститутів інноваційної діяльності в аграрній сфері. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/159844317.pdf> (дата звернення: 22.09.2018).

82. Юзефовіч А. Е. Аграрний ресурсний потенціал: формування і використання. Київ : *Наукова думка*, 1987. С. 13.

83. Юрчишин В. В. Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених національних цінностей. *Економіка АПК*. 2011. № 2. С. 87–99.

84. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки. *Економіка АПК*. 2005. № 3 (125). С. 3–10.

85. Rural development in the European Union. *Statistical and Economic information* : report 2010. P. 9. URL: <http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2010/ruraldev.htm>. (accessed 19.12.2018).

86. Urban-rural typology. Eurostat. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Urban-rural_typology (accessed 11.09.2018).

РОЗДІЛ 2

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

2.1 Стан та особливості використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій

Ефективне використання природно-ресурсного потенціалу є основою для формування національними агропідприємствами конкурентних переваг і утворення на світовому ринку іміджу країни як потужного експортера сільськогосподарської продукції й продуктів її переробки. На сучасному етапі ринкових трансформацій суспільства особливої ваги набуває питання ефективного використання ресурсного потенціалу сільських територій. Диверсифікація та багатoproфільність сільської економіки передбачають розвиток виробництва, сфери послуг, рекреації та стають запорукою підвищення якості життя сільського населення, збереження природного середовища, а динамічний розвиток аграрних підприємств відіграє провідну роль у забезпеченні сталого розвитку села в цілому.

Ресурсний потенціал сільських територій являє собою джерело і засіб їх відтворення, відіграє ключову роль у визначенні функцій, спрямованості та динаміки їх розвитку, а також покликаний забезпечити ефективне та конкурентоспроможне виробництво, раціональне ресурсокористування, ресурсозбереження та охорони природних ресурсів; сприяння розширеному відтворенню сільського населення; забезпечення зайнятості та належного рівня й якості життя; впровадження інновацій та вдосконалення облаштування не тільки сільських населених пунктів, але й прилеглих до них територій; активізації діяльності сільських громад, гармонійного розвитку особистості кожного селянина, виховання почуття патріотизму, національної ідентифікації, відродження історичних та формування нових культурних традицій [164, с. 87–99].

Ефективне функціонування сільських територій, їх сталий розвиток залежать від раціонального використання їх ресурсного потенціалу.

Нерівномірність розвитку, деградація і нераціональне використання сільських територій та їх ресурсного потенціалу призвела до того, що зникають з лиця землі історично сформовані поселенські структури зі всією соціально-економічною, культурною, духовною інфраструктурою, відбувається обезлюднення територій. Так, у Вінницькій області зникли 9 сільських населених пунктів (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Кількість населених пунктів та населення Вінницької області, од.

Показники	Роки							Відхилення +/- 2019 р. до 2005 р.
	2005	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Всього населених пунктів	1513	1504	1504	1504	1504	1504	1504	-9
Міста	18	18	18	18	18	18	18	-
Селища	29	29	29	29	29	29	29	-
Села	1466	1457	1457	1457	1457	1457	1457	-9
Населення всього, тис.чол.	1720,1	1627	1618,3	1610,6	1602,2	1590,4	1560,4	-159,7
в тому числі міське, тис.чол.	813,1	816	815,3	814,8	813,4	810,1	801,7	-11,4
%	47,3	50,2	50,3	50,6	50,8	50,9	51,4	4,1
сільське, тис.чол.	907,0	811	803	795,8	788,8	780,3	758,7	-148,3
%	52,7	49,8	49,7	49,4	49,2	49,1	48,6	-4,1

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

До адміністративно-територіального складу області входять 27 районів, 6 міських об'єднаних територіальних громад, 19 сільських об'єднаних територіальних громад, 10 селищних об'єднаних територіальних громад, 18 міських, 28 селищних та 658 сільських рад, 1504 населених пункти, з них 29 селищ міського типу, 18 міст, у тому числі 6 міст обласного значення. Кількість міст та селищ, а також їх площа залишилась без змін. Кількість сільських населених пунктів зменшилась з 1466 до 1457. Так, у 2012 році виключено з

облікових даних 5 населених пунктів: в Оратівському районі с. Лишава Лопатинської сільської ради, в Погребищенському - с. Богатир Морозівської сільської ради, Соколівка Новофастівської сільської ради та с. Барвінкове Розкопанської сільської ради, в Чернівецькому районі с. Світле Вило-Ярузької сільської ради. У 2014 році виключили з облікових даних ще 4 сільських населених пункти - це селище Катеринівка Вовчинецької сільської ради та село Вікторівка Воскодавинецької сільської ради Козятинського району, селище Кавків Яр - Гарячківської сільської ради Крижопільського району та селище Дукля Соболівської сільської ради Теплицького району [96, с. 80–88]. Адміністративно-територіальний устрій Вінницької області за станом на 01.01.2019 року наведений в додатку Д.

В області зменшується також кількість сільського населення, так якщо в 2005 році сільське населення становило 907 тис. чол., (52,7 % всього населення області), то в 2018 році – лише 780,3 тис. чол. (49,8 %), тобто зменшилось на 126,7 тис. чол. Зменшення чисельності населення області відбулося як за рахунок природного скорочення, так і за рахунок міграції населення.

Сільські території володіють величезним ресурсним потенціалом, різноманітними природно - кліматичними, соціально-культурними та економічними ресурсами. Його раціональне, багатofункціональне використання - найважливіший фактор сталого соціально-економічного розвитку країни.

Ресурсний потенціал, від якого залежить розвиток і економічної і соціальної сфер життя людського суспільства, складається на основі поєднання природних умов певної території, а також органічно пов'язаних з нею трудових і матеріально-технічних ресурсів, що утворюють в своїй єдності сприятливі або малосприйнятливі умови середовища проживання. Ресурсний потенціал також включає обсяги використання ресурсів для виробництва, визначає ефект спільної їх дії і можливість адаптуватися до мінливих умов навколишнього середовища. Тому важливість розгляду категорії «ресурсний потенціал» сільських територій обумовлена і тим, що цілі і завдання по досягненню

ефективних результатів їх розвитку в значній мірі визначаються не наявними на даний момент ресурсами, а ресурсним потенціалом. Таким чином, ефективне функціонування та використання ресурсного потенціалу стає необхідною передумовою збалансованого розвитку сільських територій в середньо- і довгостроковій перспективі. Сільські території мають потужний ресурсний потенціал, який при більш повному, раціональному та ефективному використанні може забезпечити стійкий багатогалузевий розвиток, повну зайнятість, високий рівень і якість життя сільського населення.

Масштаб та дієвість ресурсного потенціалу сільських територій залежить від рівня розвитку і взаємозв'язку його складових, серед яких природно-ресурсний та аграрно-виробничий є основними, які визначають функціональну спрямованість та напрямок розвитку сільських територій, а також спеціалізацію підприємств сільської місцевості (додаток Е). Найважливішою основою економічного розвитку сільських територій є сукупність характерних для нього природних умов і ресурсів. Кількість, якість і просторове поєднання ресурсів, ступінь забезпеченості ними визначають природно-ресурсний потенціал території, який є найважливішим фактором розміщення населення і його господарської діяльності.

Природно – ресурсний потенціал є багатоконпонентним. До конпонентного складу природних ресурсів належать: земельні, водні, лісові, природно-рекреаційні, мінеральні ресурси, які визначають спеціалізацію. Сільські території Вінницької області по обсягу сільськогосподарського виробництва займають перше місце серед областей України (додаток Ж), в тому числі вони лідирують, як по виробництву продукції тваринництва, так і по виробництву продукції рослинництва.

До природно-ресурсного потенціалу належить природно-ресурсна підсистема, тобто сукупність природних ресурсів, до яких відноситься земля (земельні ресурси), водні, лісові, мінерально-сировинні. Ці ресурси - запорука існування суспільного розвитку, від яких залежить рівень життя людини і розвиток всього суспільства [88].

Земля – це унікальний природний ресурс. Її властивості та можливості захоплюють людство протягом всього його існування. Саме тому вона традиційно розглядалася в ролі головного джерела багатства і стала важливим та невід’ємним об’єктом не лише економічних, а й соціальних відносин. Земля являє собою основу існування людського суспільства, найбільш важливе джерело людського багатства, першооснову суспільного виробництва, своєрідний універсальний фактор будь-якої людської діяльності [105, с. 4].

На непересічне значення землі, як ключового ресурсу сільських територій, вказує Дієсперов В. С., який відмічає, що на відміну від інших засобів виробництва, земля має природне походження, штучно не відтворюється, територіально обмежена і не може бути замінена іншими засобами. Тому вона оголошена національним надбанням, яке має використовуватися в інтересах усього народу, що на ній проживає. Земля, сільгоспугіддя – складова усього природного ресурсу, й права володіння нею в принципі не повинні бути іншими як щодо надр, лісів, водойм тощо. Якщо вся вода – державна власність, то сільгоспугіддя так само необхідні всім, вочевидь не можуть належати незначній частині суспільства. Але при тому, що право на користування землею має поширюватися на всіх громадян, за сільським населенням потрібно визнати пріоритет, оскільки для нього угіддя – основне джерело трудових доходів. Якщо закріпити за селом вигоди від володіння та користування землею, сільський розвиток може бути повністю забезпечений за рахунок цього ресурсу [8]. Вчений справедливо зауважує, що при всіх особливостях, індивідуальності розвитку кожного села визначилися такі важливі фактори, як землезабезпеченість і географічне розташування населеного пункту.

Земельні угіддя в сільському господарстві виступають в ролі природного ресурсу і природного об’єкта одночасно, є основним засобом виробництва, просторовим базисом здійснення діяльності, виступають в ролі капітального активу, мають унікальні властивості, які характеризуються родючістю ґрунтів. Унікальність землі полягає в тому, що вона не може бути замінена ніяким

іншим ресурсом, є обмеженою в рамках економічної пропозиції.

Соціально - економічне значення землі, як природного ресурсу, визначає пріоритетність його функціонування як основного засобу виробництва і предмета праці у сільському та лісовому господарстві, джерела забезпечення продовольчих потреб населення. Разом з тим земля з її ґрунтовим покривом, є фізичною основою і невід'ємною складовою екосистеми суші, умовою існування біогеоценозів, об'єднаних поняттям «навколишнє природне середовище». У контексті реформування в Україні діючої економічної системи земля, як економічний базис будь-якої господарської системи, залишається основним надійним ресурсом для оздоровлення економічної ситуації [159, с. 52]. Земельно-ресурсний потенціал є як вагомий фактор стабілізації соціально-економічної ситуації в регіоні. Неодмінною умовою ведення високопродуктивного сільськогосподарського виробництва є запобігання деградаційним процесам, збереження і підвищення родючості ґрунтів, що значною мірою визначається характером використання земель.

Загалом, використання землі, особливо сільськогосподарського призначення, повинно поєднувати інтереси конкретних землекористувачів та суспільства в цілому, а також всіх учасників земельних відносин, зокрема потенційних, з метою раціонального її розподілу та ефективного виробництва (додаток 3). Земля є ключовим фактором ресурсного потенціалу сільських територій України в цілому та окремих її регіонів. Незаконне відчуження землі, втрата її родючості та руйнування (вітрова і водна ерозія), нецільове та неефективне використання, руйнування біологічного різноманіття (вирубка лісів, розорювання природних пасовищ та лук, самозахоплення берегових рівнів природних і штучних водойм) тощо, є домінантними ризиками розвитку сільських територій. Однією із найбільших вад сучасного українського землеробства є відносно низька економічна ефективність використання землі як фактору виробництва та низька екологічна ефективність відтворення родючості землі як об'єкту виробництва. Негативні тенденції було закладено ще у дореформений період. На сьогоднішній день земля України є важливим

ресурсом з точки зору соціально-економічних та екологічних підходів. Більше 95 % виробництва харчових продуктів і понад 65 % споживчих товарів у країні відбуваються з використанням земельних ресурсів. У той же час частка земельних ресурсів у загальній структурі продуктивних сил країни становить близько 40 %. Крім того, на землю припадає близько 20 % вартості виробничих фондів [124, с. 54–58].

Вінницька область розташована в лісостеповій зоні правобережної частини України. Її територія за станом на 1 січня 2021 року складає 2649,2 тис. га, в т.ч. сільськогосподарських угідь 2014,2 тис. га (76,0 % від загальної площі), із них ріллі 1725,5 тис. га (85,67 % від площі сільськогосподарських угідь), перелогів 1,0 тис. га (0,05 %), багаторічних насаджень 51,4 тис. га (2,55 %), сіножатей 50,2 тис. га (2,49 %) і пасовищ 186,1 тис. га (9,24 %). Ліси та інші лісовкриті площі складають 380,3 тис. га (14,4 % від загальної площі), забудовані землі 107,7 (4,1 %), заболочені землі 29,1 (1,1 %), відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом 25,0 тис. га (0,9 %), внутрішні води 43,5 тис. га (1,7 % від загальної площі) та інші землі 49,4 тис. га (1,9 %). Земельний фонд знаходиться у власності, користуванні та на умовах оренди:

- сільськогосподарських підприємств – 1040,9 тис. га (39,29 %);
- громадян – 860,0 тис. га (32,46 %);
- закладів, установ, організацій – 16,9 тис. га (0,64 %);
- промислових та інших підприємств – 12,3 тис. га (0,46 %);
- підприємств та організацій транспорту, зв'язку – 37,4 тис. га (1,41 %);
- військових частин, підприємств, організацій, установ, навчальних закладів оборони – 5,5 тис. га (0,21 %);
- організацій, підприємств і установ природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення – 0,9 тис. га (0,03 %);
- лісгосподарських підприємств – 317,4 тис. га (11,98 %);
- водогосподарських підприємств – 1,7 тис. га (0,07 %);
- землі запасу та землі, не надані у власність та постійне користування в

межах населених пунктів складають – 356,2 тис. га. (13,45 %).

За формами власності земельний фонд області знаходиться в державній 1119,2 тис. га (42,24 %), приватній 1528,1 тис. га (57,68 %), колективній власності 0,4 тис. га (0,02 %) та комунальній 1,5 тис. га (0,06%). Площа ріллі по Вінницькій області складає 1725,5 га, або 65,1 % від загальної площі області, що на 11,2 % більше чим по Україні (по Україні 53,9 %). Земельний фонд по відношенню до аналогічних показників по Україні показаний в таблиці 2.2 та має наступні відхилення: сільськогосподарські угіддя – більше на 7,2 %; лісові та лісовкриті землі – менше на 3,2 %; вкриті поверхневими водами – менше на 2,4 %. Забезпеченість сільськогосподарськими угіддями на одну особу в області залишається високою - 1,27 га/ особу, із них рілля - 1,08 га/ особу, по Україні ці показники складають відповідно 0,98 га/ особу та 0,76 га/ особу.

В Україні для господарського використання залучено понад 92 % території. Надзвичайно високим є рівень розораності території, він становить понад 55 % (у розвинутих країнах Європи — не перевищує 35 %, так в Англії, Франції, Німеччині 28–32 %, у США – 15,8 %). Надмірне навантаження на землі спричинило активізацію ряду негативних процесів [91].

Таблиця 2.2

Структура земельного фонду Вінницької області на 01.01.21 р., тис. га

Назва земельних угідь	Вінницька область		Україна	
	Загальна площа, га	%, від загальної площі	Загальна площа, га	%, від загальної площі
Сільськогосподарські угіддя	2014,2	76,0	41507,9	68,8
в тому числі рілля	1725,5	65,1	32541,3	53,9
перелоги	1,0	0,05	233,7	0,4
багаторічні насадження	51,4	1,9	892,4	1,5
сіножаття та пасовища	236,3	8,9	7840,5	13,0
Лісові та інші лісовкриті землі	380,3	14,4	10633,1	17,6
Забудовані землі	107,7	4,1	2552,9	4,2
Під водою	43,5	1,6	2426,4	4,0
Інші землі	103,5	3,9	3234,6	5,4
Разом (територія)	2649,2	100	60354,9	100
Забезпеченість сільськогосподарських угідь на одну особу	1,27	-	0,98	-

Джерело: сформовано на основі даних Держгеокадастру

Питома вага сільськогосподарських угідь відносно території суші (ступінь сільськогосподарського освоєння) по області становить 77,3 %, а по адміністративних районах області – від 67,3 до 87,7 %. Розораність відносно території суші по області становить 66,2 %, а по адміністративних районах - від 53,6 до 79,7 %.

На сучасному етапі використання земель в області ще й досі лежить відбиток колишніх тенденцій, які склалися роками і полягали в намаганні за будь-яку ціну збільшувати питому вагу ріллі у складі земельного фонду. Внаслідок такої політики сільськогосподарська освоєність території області, в тому числі розораність, досягли екстраординарних розмірів, не зіставлених із розвиненими країнами Європи та світу.

В цілому по області в ході земельної реформи набули право на земельну частку (пай) 507,6 тис. громадян, більшість з них передали в оренду сільськогосподарським підприємства, а деякі обробляють самостійно (табл. 2.3).

Для власників земельних часток (паїв) у Вінницькій області орендна плата за землю сьогодні стала надійним і стабільним джерелом поповнення сімейних бюджетів. Селяни по-особливому ставляться до оренди належної їм землі.

Усвідомлюючи свою роль у процесі виробництва сільськогосподарської продукції, власники земельних часток (паїв) уважно слідкують за тим, як обробляється їхня земля. Середній розмір орендної плати за 1 га розпайованих земель у 2020 році склав 2450,0 грн., що на 1771,6 грн. більше чим в 2014 році

Крім того в області більше 11 тис. га розпайованої землі, власники або спадкоємці, якої не оформили право власності, так звана відумерла спадщина та не витребувані паї. Зазначені земельні ділянки органи місцевого самоврядування здають в оренду, поновлюючи бюджети місцевих рад. Але 1,3 тис. га земель використовують сільськогосподарські підприємства не сплачуючи оренду плату та 300 га не використовуються взагалі. Втрачена орендна плата в 2019 році склала 4900,0 тис. грн.

Таблиця 2.3

Використання земельних часток (паїв) у Вінницькій області

Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Кількість громадян, що набули право на земельну частку (пай), чол.	507625	507629	507573	507581	507693	507699	74
Площа земель (земельних часток (паїв), переданих у власність, тис. га	1240,3	1240,7	1240,6	1240,3	1240,8	1240,9	0,6
Кількість земельних часток (паїв), переданих в оренду, тис. га	1026,7	1036,8	1045,1	1052,5	1051,5	1056,9	30,2
Орендна плата за 1 га, грн.	678,4	681,7	908,2	1090,9	1504,2	2450,0	1771,6
Площа земельних часток (паїв), власники, яких не визначились, тис. га	115,6	115,1	102,5	94,5	94,0	94,0	-21,6
Обробляють самостійно, тис. га	74,1	78,2	82,6	80,3	83,4	85,3	11,2
Відумерла спадщина та невитребувані земельні частки (паї), тис. га	10,8	10,4	9,7	9,6	11,4	11,9	1,1
- з них передані в оренду	9,2	9,3	8,5	8,4	9,8	9,9	0,7
- використовуються без документів	1,3	0,8	0,9	0,9	1,3	1,7	0,4
- не використовуються	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	-
Втрачена орендна плата, тис. грн	1085,4	749,9	1089,8	1309,1	2406,7	4900,0	-3814,6

Джерело: сформовано на основі даних Держгеокадастру

Орні землі сільськогосподарського призначення державної власності (землі запасу та резервного фонду) в області у переважній більшості надано на умовах постійного і тимчасового користування та передано безкоштовно у власність юридичним та фізичним особам для ведення фермерського господарства, ведення особистого селянського господарства, ведення товарного сільськогосподарського виробництва. На таких умовах реалізовано право на

землю загальною площею майже 255,3 тис. га земель. Площа земель запасу та резервного фонду переданих в оренду в 2019 році становить 82,8 тис. га, що на 3,6 тис. га більше ніж у 2014 році. Площа земель, що знаходяться в постійному користуванні або знаходяться у власності щорічно зростає та кінець 2019 року становить 176,1 тис. грн. Аналіз використання земель сільськогосподарського призначення державної власності наведений в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

**Використання земель сільськогосподарського призначення
державної власності у Вінницькій області**

Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Площа земель запасу та резервного фонду, тис. га	272,7	272,7	273,2	273,6	270,8	270,0	-2,7
Площа земель запасу та резервного фонду наданих в оренду, тис. га	79,2	84,5	88,2	88,4	82,8	82,8	3,6
Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, тис. грн.	47011,3	58367,1	77945,7	93322,0	120438,5	120843,5	73832,2
Орендна плата за 1 га, грн.	591,7	688,6	889,1	1054,8	1455,2	1473,0	881,3
Площа земель, що знаходяться в постійному користуванні або знаходяться у власності, тис. га	163,3	165,2	167,6	169,9	172,5	176,1	12,8
Земельний податок, грн./га	18,4	19,3	21,6	23,9	33,0	33,7	15,3
Не надані в оренду чи у власність землі запасу та резервного фонду тис. га	30,2	23,0	17,4	15,3	15,5	13,8	-16,4

Джерело: сформовано на основі даних Держгеокадастру

Землі сільськогосподарського призначення оцінюються за диференціальним рентним доходом, який створюється при виробництві зернових культур і визначається за даними економічної оцінки

земель (табл. 2.5).

Нормативна грошова оцінка ріллі, пасовищ та сіножаті по області нижче ніж середня по Україні. А нормативна грошова оцінка земель під багаторічними насадженнями майже вдвічі більша чим по Україні.

Таблиця 2.5

**Нормативна грошова оцінка сільськогосподарських земель
Вінницької області, гривень за гектар**

Показники	Станом на 01.01							Відхилення +/- 2020 р. до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
В середньому по області: -Рілля і перелоги	22066	27561	33073	33073	27078	27 184	27 184	5118
-Багаторічні насадження	67322	84085	100903	100903	100903	47 053	47 053	-20269
-Природні сіножаття	3311	4136	4964	4964	4964	3 140	3 140	-171
-Природні пасовища	2956	3692	4432	4312	4432	1 558	1 558	-1398
В середньому по Україні: -Рілля і перелоги	20635	25773	30928	30938	27520	27500	27500	6865
-Багаторічні насадження	35936	44884	53861	53861	53861	50532	50532	14596
-Природні сіножаття	4830	6032	7239	7239	7239	6706	6706	1876
-Природні пасовища	3781	4722	5667	5667	5667	4986	4986	1205

Джерело: сформовано за даними Держгеокадастру

*- станом на 01.01.2019 значення нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по Автономній Республіці Крим та по областях визначені відповідно до додатку 1 до Порядку нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 23.05.2017 № 262 зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 31.05.2017 за № 679/30547.

Природно-ресурсний потенціал ріллі в області в цілому непоганий, вміст гумусу в ґрунтах Вінниччини визначається певною зональністю і зумовлений особливостями генезису ґрунтів: типу ґрунтоутворення, гранулометричного складу ґрунтів, виду рослинності тощо.

За класифікацією ґрунтів і земель України та їх придатністю до сільськогосподарського виробництва ґрунти Вінниччини по родючості

розміщуються від четвертого (70-61 бал) до восьмого (30-21 бал) класу. Це ґрунти від високої родючості (добрі землі) до групи ґрунтів низької якості (малоцінні землі) по загальній класифікації ґрунтів і земель України.

Основні ґрунти області це чорноземи (50,1 % площі сільськогосподарських угідь) та сірі лісові (майже 33 %). Із основних типів ґрунтів, які зустрічаються на Вінниччині, найменшою родючістю відзначаються підзолисті. Для них характерна незначна потужність гумусового горизонту, кисла реакція, погана водозатримуюча здатність. Вони бідні на поживні елементи. Незначні площі підзолистих ґрунтів зустрічаються в Літинському, Тиврівському, Гайсинському та Іллінецькому районах.

Зрівноважений або середній показник вмісту гумусу по області складає 2,69 %, що є досить низьким показником. За даними наукових досліджень для підтримки в ґрунті на достатньому рівні фізико-хімічних та біологічних процесів необхідно, щоб він містив в орному горизонті не менше 2,5 % гумусу. Цей рівень вважається критичним, нижче якого помітно погіршуються агрономічно - цінні властивості ґрунтів. Це пов'язано з тим, що внесення органічних добрив в області є критичними. Ґрунтів з вмістом гумусу нижче критичного рівня в області нараховується 523,7 тис. га, що складає 41,4 %.

В цілому, ґрунти області відзначаються високою родючістю, яка значно знижується внаслідок розвитку ерозійних процесів. Загалом по області спостерігається тенденція до збільшення еродованих земель внаслідок інтенсифікації землеробства без повного здійснення ґрунтозахисних технологій та контурно-меліоративної організації території, перенасичення структури посівних площ просапними культурами. До того ж рельєф області має природний водно-еродований характер.

Однією з умов успішного економічного розвитку області є наявність природних ресурсів, зокрема, розвіданих корисних копалин та стану гірничодобувної галузі промисловості.

Розташування області на стику двох геологічних структур (Українського кристалічного масиву та східної окраїни Подільської плити) обумовили

знаходження широкої гама корисних копалин в її межах.

В області нараховується 487 родовищ з 19 видів корисних копалин. Найбільше господарське значення мають родовища мінеральної сировини для будівельних матеріалів: цегельно-черепичної (172 родовища), каменю будівельного (96), каменю пиляного (28), вапняку для випалювання вапна (10), підземних питних вод (50 ділянок), мінеральних столових та лікувальних вод (відповідно 11 та 8 ділянок), первинного каоліну (4 родовища) та інших.

На території Вінницької області знаходиться 369 родовищ неметалічних (твердих) корисних копалин, 84 з яких розробляються підприємствами, відповідно до діючих спеціальних дозволів на користування надрами.

Не використовуються поки що корисні копалини Бахтинського родовища флюориту, Іванівського та Слобідського родовища гранатів.

До найбільш древніх порід кристалічного фундаменту - гранітів, гнейсів та близьких до них утворень, приурочені родовища і проявлення заліза (Петриківське), апатиту (Троповське), гранату (Слобідське, Іванівське), флогопіту (Лукашівське); будівельних матеріалів: облицювального каменю, сировини для виробництва щебеню; а також проявлення жильного флюориту, міді, рідкісних та радіоактивних елементів, польвошпатової сировини та іншого. Корисні копалини Вінниччини представлені переважно сировиною для будівельної промисловості, меншою мірою для переробної, хімічної та металургійної (табл. 2.6).

Значно більш багата область на неметалеві корисні копалини. У складі ресурсного потенціалу області домінує будівельна мінеральна сировина. Загальнодержавне значення мають поклади каоліну, будівельного каміння, вапняку для цукрової промисловості та вапняку для виробництва вапна. Відповідно склалася спеціалізація гірничодобувної промисловості. Вінницька область має великі поклади первинних каолінів, родовища яких є одними з найбільших і найкращих не тільки в Україні, а й у Європі. При цьому в області на сьогодні видобувається близько 278,1 тис. м³ первинного каоліну, що складає 44 % від загальних по Україні. Це 20 % від рівня 80-х років, близько

5 % від потреб Західноєвропейського ринку, куди наш каолін майже не потрапляє через відсталу технологію збагачення.

В північній частині області розташований, так званий Глухівецько-Турбівський каоліновий район, в межах якого знаходяться: Великогадоминецьке, Глухівецьке, Жежелівське, Турбівське, Чубинське, Гурінське, Туча-Миколаївське та інші родовища, в яких зосереджено близько половини розвіданих запасів первинних каолінів України.

Таблиця 2.6

Мінерально-сировинна база Вінницької області

Види корисних копалин	Одиниця виміру	Загальна к-сть родовищ	Родовища, що розробляють	Балансові запаси
Флюорит	млн. т	1	–	25,0
Каолін	тис. т	4	3	14978,26
Карбонатна сировина для вапнування кислих гранітів.	тис. т	8	-	10729,0
Карбонатна сировина для цукрової промисловості	тис. т	3	1	31628,52
Камінь облицовальний	тис. м ³	4	2	110897,0
Камінь будівельний	тис. м ³	84	34	37184,59
Камінь (вапняк пиляний)	тис. м ³	28	9	118978,9
Керамзитова сировина	тис. м ³	1	1	3836,3
Вапняк для випалювання вапна	тис. м ³	10	2	42642,1
Піски будівельні, піщано-гравійні суміші	тис. м ³	21	13	39212,74
Цегельно-черепична сировина	тис. м ³	161	54	132861,94
Торф	тис. м ³	47	–	10187,1
Води підземні прісні	тис. м ³	17 (44 діл)	17	137,4 (тис. м ³ /доб)
Води підземні лікувальні	тис. м ³	2 (8 діл)	2 (7 діл)	3667,0 (тис. м ³ /доб)
Води мінеральні столові	тис. м ³	2 (30 проявів)	3(21 проявів)	307,0 (м ³ /доб)

Джерело – [113, с. 30]

Державним балансом запасів корисних копалин на території області враховано 4 родовища: Глуховецьке, Турбівське, Жежелівське і

Великогадоминецьке. Так Глухівецький гірничо-збагачувальний каоліновий комбінат, що експлуатує Глухівецьке родовище з балансовими запасами у 55 млн. т, виробляє майже третину каоліну в державі і експортує його в 12 країн світу. За існуючого рівня видобутку (159 тис. т на рік) і навіть при значному його зростанні, підприємство забезпечене покладами на довгострокову перспективу. Відходи збагачення каолінів (кварцові піски) використовуються у будівництві, виробництві карбїду кремнію та тонкої кераміки. Накопичені відходи (за вмістом монациту) відносяться до техногенних родовищ рідкісноземельної сировини.

Граніти та близькі до них кристалічні породи поширені майже на всій території області, їх запаси практично невичерпні. В області розробляється відоме Жежелівське родовище сірих гранітоїдів та діє три дрібних кар'єри по видобутку темно-сірих чарнокітів і ендербітів в Тиврівському районі (Тиврівське, Івонівецьке та Рахни-Полівське родовища). Провадиться пробне добування з 8 родовищ. Попередньо розвідані родовища сірих гранітоїдів – Супрунівське в Літинському (598 тис. м³) та Уланівське в Хмільницькому районі; сірих з рожевими включеннями собітів – Жаданівське в Іллінецькому та Білоусівське в Тульчинському районі; темно-сірих ендербітів – Краснянське в Тиврівському районі не розробляються. Гранітом підприємства забезпечені більш, ніж на 100 років. Запаси гранітів для виробництва щебеню в області майже невичерпні, тоді як західніше та південніше, аж до державного кордону і далі, родовища граніту взагалі відсутні.

До одного з найбільш перспективних інвестиційних об'єктів області належить Бахтинське родовище плавикового шпату. Найбільше в Україні за запасами Бахтинське родовище флюориту вже у найближчий час може стати сировинною базою цього необхідного для вітчизняної металургії компоненту. Поклади фосфатно-глауконітових руд та фосфатної крейди можуть бути використані для виготовлення місцевих фосфорних добрив та меліорантів. Значний обсяг споживання цієї сировини в Україні, стійкий попит на неї і 100-

відсоткова імпортна залежність актуалізують вирішення питання щодо освоєння родовища.

Сировинний потенціал будівельного виробництва представлений в області було-щебеневою сировиною, пиляним каменем, карбонатними породами для виробництва місцевих в'язучих матеріалів, сировиною для грубої кераміки, пісками, окремими родовищами облицювального каменю, керамзитової сировини.

Незважаючи на значне поширення і великі запаси досить якісного вапнякового каменю, як вапно, так і сам камінь для цукрових заводів та Ладизинського заводу силікатної цегли завозиться з інших областей.

Цукрові заводи області споживають понад 500 тис. тонн вапнякового каменю щорічно, а виробляється в області не більше 100 тис. тон на рік. Експлуатуються Студенянське родовище в Піщанському та Мурафське в Шаргородському районі, запаси останнього майже вичерпані (додаток К).

Перелік та характеристика розвіданих родовищ вапняків для випалювання вапна приведені в додатку Л. При цьому слід враховувати, що для виготовлення високоякісного вапна придатні також вапняки родовищ, розвіданих як сировина для технологічних потреб цукрової промисловості.

Область займає одне з перших місць в Україні за запасами придатного для розпилювання вапнякового каменю - дешевого, екологічно чистого і ефективного будівельного матеріалу. Перспективним є розробка родовищ, на яких можливе випилювання блоків відкритим способом та освоєння нового типу пиляного каменю - крейдоподібних вапняків і опоковидних порід.

Заслужують уваги окремі родовища облицювального каменю - гранітів і пісковиків, на яких при незначних затратах може бути організовано виробництво колотих та тесаних виробів: бруківки, бордюрів, східців, плит.

Завозиться у Вінницьку область з інших областей також звичайний митий річковий пісок, хоча на її околицях є в достатній кількості і піски, і вода для їх перемивання. В області, за виключенням південних районів, постійно відчувався дефіцит будівельного піску. Піски для бетонів у регіон і деякі інші

міста поставлялися з сусідніх областей.

Серед відомих родовищ металевих корисних копалин на увагу заслуговує тільки Зеленоярське титано-цирконієве родовище.

Мінеральні лікувальні та столові води інтенсивно почали освоюватися тільки останнім часом. Якщо майже на усіх відомих родовищах лікувально-столових вод ведеться розлив, або йде підготовка до нього, то значна кількість потужних джерел та свердловин з вивченими високоякісними столовими водами ще не використовуються. Радонові води Хмільницького родовища уже на протязі півстоліття інтенсивно використовуються в лікувальних цілях.

Рівень використання корисних копалин області нижчий середньо-державного, обсяги розробки корисних копалин можуть бути збільшені на підставі застосування нових технологій. Найбільш перспективні детально розвідані родовища, що не експлуатуються приведені в додатку М.

Мінерально-сировинний потенціал області використовується далеко не повною мірою. Деякі перспективні види сировини досі залишаються взагалі не освоєними. Повністю зупинені роботи на десятках родовищ, що розроблялися раніше, в тому числі і на окремих родовищах якісної сировини, із сприятливими умовами видобутку, розташованих у вигідних транспортних умовах.

Стан водних ресурсів визначається компонентами природного середовища та господарською діяльністю.

Основними джерелами водозабезпечення є поверхневі води річок, що належать до басейнів трьох основних рік України – Південного Бугу, Дністра і Дніпра, на басейни яких припадає відповідно 62, 28 і 10 відсотків території області. Всього по області протікає 3,6 тисяч річок, загальною протяжністю 11,8 тис.км. З них 232 річки довжиною понад 10 км кожна, решта струмки. Густота річкової мережі становить 0,45 км/км². Використовуються вони для питного і технічного водопостачання, судноплавства, риборозведення, зрошування земель і гідроенергетики. Майже для всіх річок області характерним є водний режим з помітною весняною повінню та високою

ступінню зарегульованості штучними водоймами – водосховищами і ставками.

В цілому, річки Вінницької області можна поділити за такими категоріями:

- великі річки - 2 (Південний Буг і Дністер), довжиною по території Вінницької області, що становить 0,1 %;

- середні річки - 4 (Соб, Гірський Тікич, Мурафа, Рось), загальною довжиною 348 км, що становить 0,1 %;

- малі річки (довжиною понад 10 км) - 226;

- струмки (довжиною менше 10 км) – 3594 загальною довжиною 10935 км, що становить 99,8 %.

У Вінницькій області розташовано 56 водосховищ (без врахування 2 водосховищ Дністровського каскаду), загальною площею 10,1 тис. га. Сумарний об'єм водосховищ на території області становить 299,3 млн. м³.

Для більшості водойм зменшення площ водного дзеркала і об'єму відбулося через замулення і заболочення їх верхів'їв.

Середня площа одного водосховища в області становить 180 га.

Загальна площа земель водного фонду області складає 108 тис. га, в тому числі зайняті: річками та струмками – 8906 га; водосховищами та ставками – 31751 га; каналами, колекторами та канавами – 1393 га; гідротехнічними спорудами – 426 га; відкритими заболоченими землями – 29719 га; прибережними захисними смугами – 41222 га (в т.ч. 4866 га болотами).

Прогнозні ресурси питних підземних вод в межах Вінницької області становлять 885,5 тис. м³/добу. За станом на 1.01.2018 року розвідано та затверджено на території області 27 родовищ підземних вод, запаси по яких становлять 151,943 тис. м³/добу. Водовідбір підземних вод з затверджених запасів становить 13,577 тис. м³/добу.

Загальний водовідбір підземних вод за 2017 рік по Вінницькій області складає 45,594 тис. м³/добу. Якість підземних вод залишається задовільною.

У сучасних умовах водне господарство є однією з найважливіших складових, що забезпечує сталий розвиток країни та її регіонів. Головним

завданням при цьому є забезпечення населення та господарства області (сільське та комунальне господарство, промисловість, енергетику, водний транспорт, рибне господарство тощо) відповідними обсягами якісної води (табл. 2.7).

Населення сільських територій переважно користується питною водою з колодязів, яких нараховується близько 100 тисяч.

Таблиця 2.7

Водні ресурси Вінницької області

Вид ресурсу	Середньо-багаторічний стік, км ³	Водні ресурси, км ³ забезпеченість		
		50 %	75 %	95 %
Місцевий річковий стік	2,47	2,39	1,83	1,16
Приток річкових вод	8,48	8,33	6,56	4,29
Сумарний річковий стік	11,0	10,6	8,46	5,96
Підземні води	0,11	0,11	0,11	0,11
Всього водних ресурсів	11,11	10,71	8,58	6,07

Джерело – [166]

На території області налічується 4903 водних об'єкти загальною площею 34330 га. Надано в оренду 2224 об'єктів площею 19323 га, з них під водою 15320 га. Використання водного фонду сільських територій наведено в таблиці 2.8.

В цілому область забезпечена водними ресурсами для використання галузями економіки та населенням.

Важливе місце в природному ресурсному потенціалі України займає потенціал лісу. Потенціал лісових ресурсів як важлива частина природно-ресурсного потенціалу території акумулює в собі як матеріальний складник (ліс – це джерело деревини, будівельних матеріалів, сировини для деревообробки, меблевої, целюлозно-паперової та інших галузей промисловості), так і нематеріальний (ліс виконує водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції, продукує кисень та ін.). Тобто природно-ресурсний потенціал лісу потрібно розглядати в двох аспектах: як джерело предметів праці і сировини для суспільного виробництва (матеріальний складник); як здатність формувати і підтримувати умови життя і діяльності людини та

збереження загальноприродного балансу (нематеріальний складник) [154].

Таблиця 2.8

Використання водного фонду сільських територій та поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів у Вінницькій області

Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Кількість водних об'єктів, шт.	4903	4903	4903	4903	4903	4903	-
Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронних заходів (у фактичних цінах; тис.грн)							
На охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	3476,0	4664,8	8807,8	9301,5	5525,6	5341,5	1865,5
На очищення зворотних вод	64107,1	80618,9	96653,1	120105,3	139875,4	172766,0	108658,9
На поводження з відходами	45866,8	53578,0	62583,8	72211,8	110998,5	117305,3	71438,5
На захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод	2026,8	4188,6	5271,1	5773,0	7115,6	6388,4	4361,6
На збереження біорізноманіття і середовища існування	2095,6	2388,4	6083,0	8688,6	3465,4	3598,0	1502,4
На інші напрями природоохоронної діяльності	947,9	1865,9	685,7	755,9	1784,6	2368,9	1421,0

Джерело: сформовано за даними Департаменту агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Вінницької облдержадміністрації.

Лісові ресурси області представлені лісами I і II групи, де домінують твердолистяні породи – 92 %, хвойні – 5,6 %, м'яколистяні – 2,4 %. При аналізі вікової структури лісів можна відмітити, що молодяки до 20 років становлять 5,7 %, стиглі та перестійні – 17,6 %, а середньовікові та досягаючі

становлять 76,7 %.

Лісистість в середньому по області становить 13,8 %, що на 2,1 % менше ніж по Україні. На жаль, цей показник у два рази менше, ніж у більшості країн Європи і в п'ять раз, ніж у Японії. Найбільша лісистість спостерігається в Чечельницькому, Піщанському, Тростянецькому та Тульчинському районах.

Область має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та зовнішнього туризму: особливості географічного положення та рельєфу, сприятливий клімат, багатство флори і фауни, санаторно-курортне лікування (курорт державного значення Хмільник), історико-культурний та туристично-рекреаційний потенціал, достатні людські ресурси, розвинута мережу транспортного сполучення, можливість авіасполучення (функціонують авіарейси на Варшаву, Тель-Авів, Анталію та Шарм-Ель-Шейх).

Рекреаційні ресурси області є значними та різноманітними. Площа земель рекреаційного призначення становить 0,2 тис. га, земель оздоровчого призначення - 0,5 тис. га. Для відпочинку населення використовують ліси, кемпінги, будинки відпочинку, санаторії. В області діє санаторно-курортні (оздоровчі) заклади - 25, в тому числі: санаторії - 16; санаторії-профілакторії - 6; пансіонати з лікуванням - 1 та бази відпочинку.

Все більшим попитом серед туристів, які приїжджають оздоровитися користуються санаторії м. Хмільник, м. Немирів. Адже Вінниччина багата якісними мінеральними та прісними підземними водами. Відоме не лише в Україні, але в багатьох країнах світу і місто-курорт Хмільник, який ще називають «радоноювою скарбницею». Радоновим водам Хмільника немає рівних серед відомих мінеральних вод Європи.

На Вінниччині активно розвивається сільський зелений туризм. Даний напрям туризму сприяє залученню українських та іноземних громадян до пізнання багатой природної та історико-культурної спадщини краю, збереженню екологічної рівноваги. Забезпечено діяльність 38 садиб, що пропонують комфортне проживання, сімейний відпочинок, народну традиційну кухню, екологічно чисті продукти харчування, цікаве дозвілля. З них 2 садиби

мають третю (найвищу) категорію системи категоризації сільської нічліжної бази «Українська гостинна садиба» та 7 садиб мають базову категорію.

2.2 Економетрична оцінка ваги компонентів ресурсного потенціалу, які впливають на розвиток сільських територій

Сьогодні розвиток сільських територій є важливим макроекономічним завданням, в основі якого – пошук напрямів та методів, спроможних забезпечити покращення загального рівня життя селян та функціонування їх просторових утворень. Основою соціально – економічного розвитку сільських територій є, на наш погляд, аграрно-виробничий потенціал. Проте на даний час серед учених-економістів немає єдиної думки про визначення цієї категорії та його структури.

Категорія «аграрно-виробничий потенціал» в сучасній економічній літературі використовується нечасто і часто ототожнюється з категорією «потенціал аграрного сектора», «аграрний потенціал», «виробничий потенціал», «ресурсний потенціал сільського господарства». Деякі дослідники, вважаючи, що аграрно-виробничий потенціал є наслідок господарської діяльності з виробництва сільськогосподарської продукції, пропонують використовувати категорію «виробничий потенціал сільськогосподарських підприємств». Так, В. С. Шебанін та І. І. Червен зазначають, що ресурсний потенціал аграрних підприємств – складна система, яка поєднує в одне ціле групи ресурсів (як природних, так і трудових та промислових), що при використанні в органічній єдності дозволяють отримати належні результати діяльності [120].

Інше визначення дає В. А. Свободін: «Виробничий потенціал сільськогосподарського виробництва певного виробничого типу і рівня інтенсивності можна характеризувати як сукупність технологічно збалансованих ресурсів, за допомогою яких можна виробляти певний обсяг продукції, тобто конкретному виробничому потенціалу відповідає нормативний

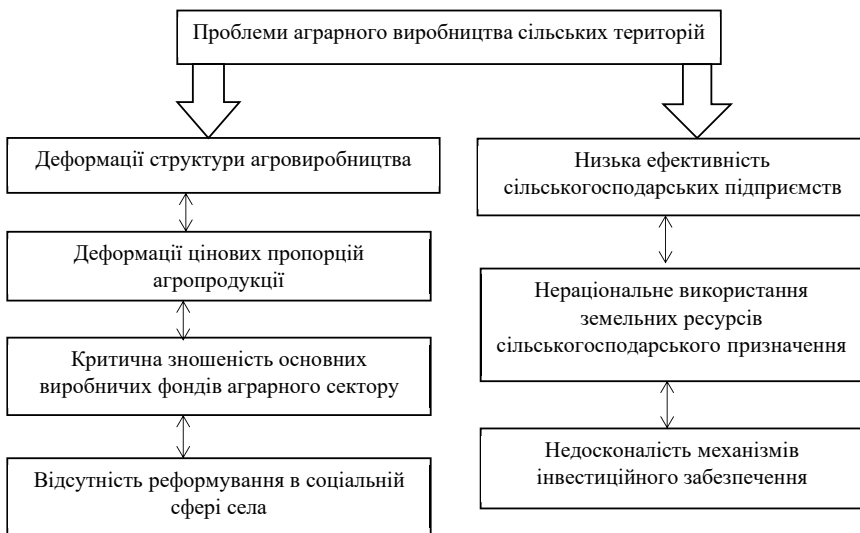
рівень виробничо-технологічної ефективності (виробничої потужності)» [148, с. 37]. В контексті досліджень під аграрно-виробничим потенціалом території розуміються сукупні можливості територіально локалізованих господарюючих суб'єктів з виробництва сільськогосподарської продукції та отримання валового доходу, як основного джерела розширеного відтворення ресурсів, задіяних в процесі аграрного виробництва.

Процеси формування, використання і відтворення аграрно-виробничого потенціалу сільських територій нерозривно пов'язані з процесом ведення сільськогосподарського виробництва усіма господарюючими суб'єктами, а величина аграрно-виробничого потенціалу визначається здатністю економічних суб'єктів ефективно використовувати ресурси, залучені в процес аграрного виробництва. Разом з тим, який би рівень концентрації виробництва не досягався, виробнича система завжди має певну пропорційність частин і закономірність їх співвідношення, зумовлені економічною доцільністю та необхідністю [157]. Тобто можливості нарощування аграрно-виробничого потенціалу сільських територій можливі тільки в умовах формування оптимальної сукупності виробничих систем, що реалізують функції аграрного виробництва, та раціонального розподілу ресурсів між ними.

Сільські території стали осередком підвищеної економічної активності, також зросла їх інвестиційна привабливість. Наразі, у розвитку сільських територій існує низка актуальних проблем, які не лише залишились у спадок від минулої адміністративної системи, а й стали результатом окремих помилок у їх реформуванні, недостатньої послідовності у здійсненні реформ (рис. 2.1).

Станом на 1 січня 2021 року в області функціонує 2593 сільськогосподарських підприємств, з них 1925 фермерських господарств, 95 державних сільськогосподарських підприємств та 4 міжгосподарських підприємств. В області сконцентровано 18-20 % наявних в Україні площ цукрових буряків і 6 % зернових культур. Область має одне із найбільших серед регіонів України поголів'я тварин: 308,9 тис. гол. ВРХ, в т.ч. 148,9 тис. гол. корів, 266,6 тис. гол. свиней, 51,3 тис. гол. овець та кіз, 32,3 млн. гол.

птиці. Аграрний сектор області за підсумками 2020 року займав лідируючі позиції в сільському господарстві: за обсягами виробництва валової продукції та за обсягами виробництва валової продукції на одну особу, за обсягами виробництва цукрових буряків, зернових культур, картоплі, плодово-ягідної продукції, м'яса, молока, за чисельністю поголів'я ВРХ, в т.ч. корів, та птиці.

Рисунок 2.1 - Проблеми аграрного виробництва сільських територій

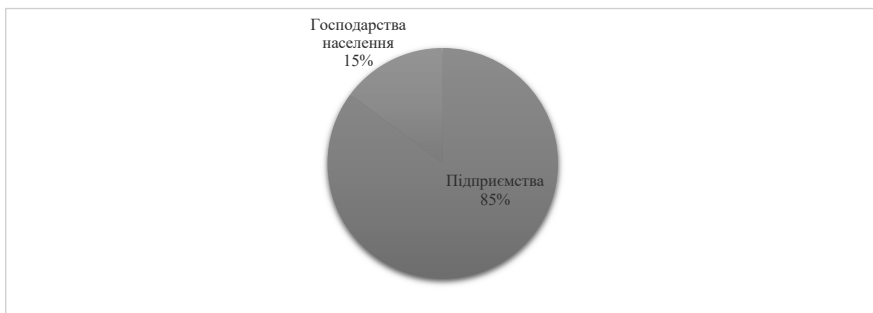
*Джерело: сформовано автором на основі [157; 165]

В структурі сільськогосподарського виробництва рослинництво займає майже 67 % та в порівнянні з 2014 роком зменшилось на 4,0 % (додаток Н).

Щодо виробників сільськогосподарської продукції, то провідну роль відіграють сільськогосподарські підприємства, їх частка складає понад 55 %, фермерські господарства виробляють лише 8,1 % продукції, а домогосподарства – 36,6 %, і являють собою важливе джерело наповнення сімейного бюджету. І ця роль значно важливіша у разі зниження заробітної плати в громадському секторі та нерегулярності її виплати [153].

На рис. 2.2 та рис. 2.3 наведена структура виробництва рослинництва та тваринництва різними категоріями виробників.

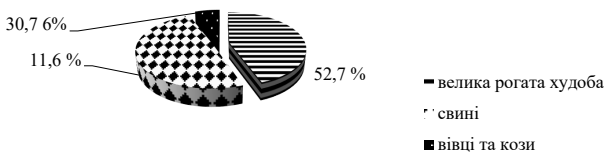

Рисунок 2.2 - Виробництво зернових та зернобобових культур у Вінницькій області за категоріями господарств у 2020 р., %

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області

Сільськогосподарські підприємства виробляють більше половини валової продукції рослинництва, господарства населення лише 11,6 %.

Рисунок 2.3 - Кількість сільськогосподарських тварин у Вінницькій області на 1 січня 2020 р., тис. голів

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області

Для підприємств сільськогосподарського виробництва оновлення матеріально – технічної бази є одне з важливих питань. Матеріально - технічне забезпечення характеризується не тільки ступенем фізичного зносу засобів виробництва (42 %), а й моральним старінням. Кількість сільськогосподарської техніки щороку зменшується. Для більшості ж підприємств та фермерських господарств можливості заміни застарілих засобів виробництва дуже невеликі. Від технічного забезпечення значною мірою залежить ефективність використання ресурсів, кількісні та якісні показники діяльності

сільськогосподарських підприємств та конкурентоспроможність його продукції (табл. 2.9). Протягом останніх років стан технічного оснащення у сільському господарстві України в цілому й Вінницької області зокрема, дещо погіршився (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Матеріально - технічне забезпечення підприємств сільського господарства Вінницької області

Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Кількість підприємств які здійснювали сільськогосподарськ у діяльність	2606	2592	2453	2668	2593	2768	-162
Первина вартість основних засобів, тис. грн.	714804 4	964592 8	1288342 0	1604157 0	1983986 7	2189360 6	14745562
Знос, тис. грн.	265501 6	404223 1	5954339	6962769	8354606	9195314	6540298
Залишкова вартість, тис. грн.	449302 8	560369 7	6929081	9078801	1148526 1	1269829 2	8205264
Ступінь зносу	0,37	0,42	0,46	0,43	0,42	0,42	0,05
Коефіцієнт придатності	0,63	0,58	0,56	0,57	0,58	0,58	-0,05
Трактори	10036	9030	8947	9686	9297	8701	-1335
Зернозбиральні комбайни	1919	1812	1834	1852	1765	1670	-249
Кукурудзозбиральні комбайни	220	144	143	125	156	125	-95
Кормозбиральні комбайни	586	513	503	454	418	407	-179
Картоплезбиральні комбайни	58	46	40	49	41	29	-29
Бурякозбиральні машини	483	450	392	378	319	258	-225
Сівалки	4863	4455	4590	4644	4550	4496	-367
Жатки валкові	1190	1087	1132	1129	1200	1290	100
Вантажні та вантажно-пасажирські автомобілі	7122	6224	6089	6257	5765	5397	-1725
Інші	89	95	119	134	183	192	103

Джерело: сформовано за даними Департаменту агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Вінницької облдержадміністрації.

Кількість тракторів у сільськогосподарських підприємствах області протягом 2014-2019 років скоротилася майже на 1335 одиниць, зернозбиральних комбайнів - на 249 одиниць, бурякозбиральних комбайнів - на 225 одиниць, вантажних та вантажно-пасажирських автомобілів – на 1725 одиниць.

Низький рівень забезпеченості матеріально-технічними ресурсами та неповне використання природного і виробничого потенціалів у сільському господарстві викликані тим, що головним джерелом фінансування матеріально-технічного оснащення сільськогосподарських підприємств є власні кошти цих підприємств, а також на матеріально-технічний стан впливають недоліки структури господарського комплексу країни. В Україні повільно розвивається машинобудування для потреб аграрної сфери та будівельної індустрії на селі.

Матеріально-технічна база підприємств сільського господарства сформована в основному за рахунок машинно-тракторних парків реформованих радянських колективних господарств, техніки особистих господарств населення та машинно-технологічних станцій. Останнім часом значну конкуренцію з надання послуг сільському господарству створюють особисті селянські господарства громадян. Частка наявних у них тракторів і комбайнів в Україні до загальної кількості є досить високою. Вони мають близько 30 % тракторів та 20 % зернозбиральних комбайнів. Але великотоварні сільгоспідприємства краще забезпечені технікою, зокрема найбільша кількість кормозбиральних, силосозбиральних та бурякозбиральних комбайнів традиційно залишається у них.

Основою відновлення матеріально-технічної бази сільського господарства повинна бути реальна державна технічна політика та створення вітчизняного сільськогосподарського машинобудування за рахунок концентрації коштів на цьому напрямі, які можна одержати внаслідок переорієнтації фінансових потоків у країні [97].

Характерним для сільських територій є те, що виробництвом сільськогосподарської продукції займаються як великі сільськогосподарські

підприємства, так і господарства населення.

Провідна роль у цьому належить саме рослинництву, адже його частка у загальному вираженні випуску сільськогосподарських продуктів в Україні становить майже 75 %, відповідно випуск продуктів тваринництва – 25 %. В додатку П. наведені основні показники рослинництва сільських територій області.

Виробництво зернових та зернобобових культур, буряка цукрового протягом досліджуваного періоду збільшилось, хоча посівні площі даних культур зменшились, збільшення урожаю пояснюється зростанням урожайності.

Посівна площа соняшника та овочевих культур відкритого ґрунту збільшилась, але зменшилась урожайність, хоча виробництво зросло.

Виробництво картоплі збільшилось за рахунок збільшення посівних площ та підвищення урожайності.

Вінницьчина має найбільший бурякоцукровий комплекс, займає провідні позиції по валових зборах зернових культур, в картоплярстві, садівництві та тваринництві. В області сконцентовано 18 % наявних в Україні площ цукрових буряків, і 5-6 % зернових культур. В структурі посівів зернові культури займають 51,6 % посівних площ, технічні культури – 31,2 %, в тому числі цукрові буряки – 3,8 %, картопля і овочі – 7,9 %, кормові культури – 9,0 %.

Вінницька область має сприятливі передумови для розвитку тваринництва: наявність пасовищ, кормових відходів харчової промисловості та побічної продукції галузей рослинництва і розвинутого польового кормовиробництва. Незважаючи на це, тваринництво залишається на другому місці після рослинництва. Виробництво продукції тваринництва у 2019 році порівняно з 2014 роком виросло на 29,8 %, а частка виробництва продукції тваринництва господарствами населення зменшилось на 14,1 %. Ріст продукції тваринництва відбувся за рахунок нарощування потужностей підприємств по вирощуванню птиці. У 2019 році кількість ВРХ порівняно з 2014 роком

зменшилось на 104 тис. голів, кількість свиней у 2019 році зменшилось на 126,1 тис. голів у порівнянні з 2014 роком. Основні показники тваринництва відображено в таблиці 2.10. Виробництво м'яса у 2019 р. (реалізація худоби та птиці на забій, у живій вазі) в усіх категоріях господарств порівняно з 2014 р. зросло на 456,9 тис. т, яєць – на 128,9 млн. шт., але зменшилось виробництво вовни – на 5 тис. т. За рахунок зменшення стада корів в сільськогосподарських підприємствах впали обсяги виробництва молока на 93,6 тис. т.

Таблиця 2.10

Основні показники тваринництва у Вінницькій області

Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Кількість сільськогосподарських тварин, тис. голів							
Велика рогата худоба	343,4	322,8	291,1	300,7	283,5	239,4	-104,0
в тому числі корови	173	170,9	161,8	159,1	148,7	135,6	-37,4
Свині	377,5	370,0	362,0	370,6	269,9	251,4	-126,1
Вівці та кози	40,6	36,8	34,8	33,9	34,7	33,0	-7,6
Птиця	13805,5	23295,8	27012,5	28920	29670,3	32588,6	18783,1
Виробництво основних видів продукції тваринництва							
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	177,7	264,4	309,4	324,3	440,8	634,6	456,9
Молоко, тис. т	856,9	852,0	838,4	853,6	851,3	763,3	-93,6
Яйця, млн. шт.	804,8	804,4	857,4	880,2	945,7	933,7	128,9
Вовна, т	14	14	13	11	11	9	-5

Джерело: сформовано за даними Департаменту агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Вінницької облдержадміністрації.

Зменшення кількості сільськогосподарських тварин та збитковість тваринництва зумовлюються несприятливою ціновою політикою на ринку сільгосппродукції, відсутність власних коштів для інвестування проєктів розвитку тваринництва, їх великі терміни окупності на фоні дешевого імпорту тваринницької продукції.

Ефективний розвиток сільських територій визначається багатьма складовими, однією з яких є соціальна інфраструктура. Остання має задовольняти життєві потреби провідної продуктивної сили суспільства – людини, та тим самим сприяти розвитку сільської економіки. Інфраструктура сільських територій являє собою один із основних чинників, котрі характеризують якість та рівень життя сільського населення. Сьогоднішній стан інфраструктури сільських територій характеризується рівнем розвитку сільськогосподарського виробництва. Нині переважна більшість сільського населення зайнята у сільськогосподарському виробництві, так як це є основним видом діяльності на селі. Низька престижність сільськогосподарської праці та неналежні умови життєдіяльності на селі не сприяють формуванню умов для покращення розвитку сільських територій, в зв'язку з цим, важливе значення має підвищення рівня розвитку інфраструктури сільських територій, від якої залежить не лише добробут та соціальна захищеність сільського населення, а й ефективність виробничої діяльності на селі. На розвиток інфраструктури сільських територій України має безпосередній вплив аграрний сектор. Хоча, сьогодні він характеризується незначними позитивними змінами, але покращення інфраструктури сільських територій не відбувається, і вирішення цього питання залишається важливою проблемою в державі. Для зберігання вирощеної сільськогосподарської продукції в області ефективно функціонує потужна інфраструктура. В зерновому господарстві працює 72 елеватори загальною потужністю 3,0 млн. тонн та 1654 зерносклади на 2,2 млн. тонн. Для зберігання плодів, овочів та картоплі в області є в наявності 59 плодосховищ на 83,2 тис. тонн, 21 картоплесховище на 7,3 тис. тонн, 34 овочесховища на 6,1 тис. тонн та 19 комбінованих овочекартоплесховищ загальною ємністю 11,3 тис. тонн.

В складі інфраструктури провідне місце займає транспорт. Транспортна галузь має значні перспективи розвитку, враховуючи вигідне географічне розташування Вінницької області в центрі України. Загальна протяжність залізничних магістралей станом на кінець 2017 року складає 1074,3 км.

Стратегічно важливими залізничними вузлами є станції Козятин та Жмеринка. Щільність залізничних колій загального користування на 1 тис. км² території становить 41 км, що вище середнього рівня по державі. Розгалужена мережа залізничних доріг з'єднує всі основні промислові центри регіону з містами України, СНД, Європи. Загальна протяжність вулично-дорожньої мережі міст та селищ області складає 16535,43 км, з яких: дороги з твердим покриттям – 10024,03 км; дороги з удосконаленим покриттям – 2436,3 км; освітлювані вулично-дорожні мережі – 3006,5 км.

Усі сільські населені пункти забезпечені під'їздними шляхами з твердим покриттям. Мережа автомобільних доріг загального користування у Вінницькій області станом на 1 січня 2021 року становить 9521,8 км, в тому числі державні автомобільні дороги – 2939,0 км, із яких міжнародні автодороги – 365,2 км (Стрий – Тернопіль – Кіровоград – Знам'янка – 181,9 км; Житомир – Вінниця – Могилів-Подільський – 178,1 км). Але значна частина автошляхів знаходиться у незадовільному технічному стані. Існуючий стан вулично-дорожньої мережі міст і селищ не повною мірою відповідає вимогам норм і стандартів з безпеки дорожнього руху. Значна частина асфальтобетонних доріг експлуатується при наявності ямковості, колійності, гребінки, просадки тощо. Також можна відзначити незначну віддаленість від морських портів, що мають вихід в Середземне море (м. Одеса - 430 км, м. Миколаїв - 465 км, м. Херсон - 533 км). Вінницька область рівновіддалена від Східних та Західних кордонів Держави (відстань до Російської Федерації 450 км, до країн ЄС – 420 км). В області, при виборі між різними видами транспорту, підприємства матеріального виробництва при перевезенні вантажів віддають перевагу залізничному і автомобільному транспорту. Зовсім не користується попитом повітряний транспорт. Результатом такої ситуації є недоступність для багатьох підприємств послуг повітряного транспорту через високі ціни, особливо на чартерні рейси. В структурі вантажообігу регіону, виключаючи трубопровідний транспорт, найбільша кількість перевезень припадає на автомобільний транспорт - 86,3 %, на залізничний лише 13,7 %.

Характеризуючи розвиток інфраструктури у Вінницькій області можна відмітити, що на сьогодні природним газом користуються споживачі 16 міст, 16 селищ міського типу та 533 (або 36,4 % від загальної кількості) сільських населених пунктів. Але 6 із 27 районів області залишаються зовсім не газифікованими: Піщанський, Чернівецький, Чечельницький, Ямпільський, Могилів-Подільський і Мурованокуриловецький. Існуючі потужності діючих автоматизованих газорозподільних станцій не дозволяють провести газифікацію населених пунктів вищезгаданих районів, а також продовжити газифікацію Барського, Шаргородського, Теплицького, Бершадського, Тульчинського, Оратівського, Літинського, Іллінецького та Липовецького районів. Будівництво магістральних газопроводів та газопроводів-відводів високого тиску смт. Літин – с. Івча Літинського району, м. Тульчин – с. Винокурня Тульчинського району, с. Новоживотів Оратівського району, смт. Тростянець – с. Бирлівка Бершадського району – с. Вербка Чечельницького району, смт. Копайгород Барського району – смт. Муровані-Курилівці, дало б можливість газифікувати ці райони.

Галузь зв'язку та інформатизації продовжує зберігати позитивну тенденцію свого розвитку. В області послуги зв'язку надають майже 40 підприємств, які забезпечують потреби всіх категорій споживачів. Вводяться нові цифрові телефонні станції, системи мобільного зв'язку «УМС», «Київстар GSM» покриваються міста і території, прилеглі до автомобільних доріг державного значення. Збільшується кількість операторів електровз'язку, які включені в волоконно-оптичні лінії зв'язку (ВОЛЗ): «Дністер», «Захід», а з часом – «Поділля», а також ті, що працюють в системах радіорелейного зв'язку (РЛЗ). ВОЛЗ і РЛЗ забезпечують високу швидкість і якість передачі інформації. З кожним роком ростуть обсяги інформації по каналам «INTERNET», а також операторів – портів. Рівень покриття території області стільниковим зв'язком складає 80,0 %, кількість користувачів мережі Інтернет збільшилась в 1,7 рази.

Фінансово-економічний потенціал можна визначити, як загальна сума фінансових ресурсів, що знаходяться в розпорядженні місцевих органів влади,

та фінансових ресурсів, які можуть бути залучені для виконання функцій місцевого самоврядування й об'єктивно можуть бути використані у створенні ВВП території та забезпечення населення усіма соціально-економічними благами. Категорія фінансових ресурсів визначає кошти, які, реалізуючи існуючий потенціал, беруть участь у цьому процесі (табл. 2.11) [158].

Таблиця 2.11

Фінансовий результат сільськогосподарських підприємств Вінницької області

Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Фінансовий результат сільськогосподарських підприємств до оподаткування, млн. грн., в тому числі	440,0	734,2	5724,5	7963,8	5311,3	3734,7	3294,7
Отримали прибуток, млн. грн.	980,0	3299,4	7975,3	8686,4	6233,0	4315,2	3335,2
% до загальної кількості підприємств	83,5	85,6	86,9	90,5	89,9	87,7	4,2
Отримали збиток, млн. грн.	540,0	2565,2	2250,8	722,6	921,7	580,5	40,5
% до загальної кількості підприємств	16,5	14,4	13,1	9,5	10,2	12,3	-4,2
Результат від операційної діяльності сільськогосподарських підприємств, млн. грн.	957,7	4463,9	9628,6	10221,0	6930,9	3877,7	2920,0
Витрати операційної діяльності, млн. грн.	9498,8	15648,8	26022,9	28576,9	26900,7	37009,4	27510,6
Рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств, %	10,1	28,5	37,0	35,8	20,8	10,5	0,4

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Підприємства, що зайняті в сільському господарстві протягом 2014-2019 років працювали з позитивним сальдовим фінансовим результатом. Сільськогосподарські підприємства, що отримували збиток складають в 2019 році 12,3 %, що на 4,2 % менше чим у 2014 році. Рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств у 2019 році становить 10,5 %,

що на 0,4 % більше ніж у 2014 році. Аналіз тенденцій розвитку сільських територій показує, що основним чинником, який впливає на цей процес, є бюджетна забезпеченість органів місцевого самоврядування за рахунок власних коштів. Так сума власних надходжень доходів до бюджетів сільських рад в 2019 році становить 10802270,0 тис. грн., що на 10517294,3 тис. грн. більше чим у 2014 році (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Надходження до місцевих бюджетів сільських територій Вінницької області, тис. грн.

Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Бюджетів сільських рад	661	661	661	658	606	594	-67
Надходження коштів (власних надходжень доходів) до місцевих бюджетів області	284975,7	3111272,2	3790497,1	5651428,8	8225038,6	10802270,0	10517294,3
Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад	377617,1	399736,6	539159,6	796633,0	911694,6	1264571,1	886954,0
Дотації з державного бюджету	2960719,7	3216699,7	417518,4	341928,6	1084641,7	11231400,0	8270680,3
Дотації з обласного бюджету	0	0	0	0	0	0	0
в тому числі сільським радам	0	0	0	0	0	0	0

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Підсумовуючи усе вищевикладене, слід відзначити, що фінансово-економічний потенціал сільських територій є комплексним поняттям, яке

включає реальні та потенційно можливі фінансові ресурси, які відображають загальний обсяг фінансових можливостей, що знаходяться у розпорядженні певної сільської території.

Для покриття видатків та збалансування бюджетів сільських рад надавалися дотації з державного та районних бюджетів. Приємно відмітити, що рівень дотацій, які отримали сільські території в загальній сумі дотацій становить 0,2-0,3 % та має тенденцію до зниження. Це свідчить про позитивні зрушення при виконанні власних бюджетів та збільшенні власних надходжень.

Інвестиційна активність є найбільш вагомим чинником сталого розвитку сільських територій та ряд перешкод стримують розвиток інвестиційної складової розвитку сільських територій (рис. 2.4).

Рисунок 2.4 - Основні бар'єри для інвестицій у сільському господарстві

Джерело: сформовано автором на основі [99; 115]

Прискорити економічний розвиток сільських територій області можливо лише на основі зростання їх інвестиційного потенціалу. Інвестиційний потенціал сільських територій можна визначити як сукупна можливість власних і залучених фінансових ресурсів, які здатні забезпечувати інвестиційну діяльність з метою отримання прибутку, в цілях і масштабах, визначених економічною політикою для забезпечення сталого розвитку сільських

територій. За економічним змістом інвестиційний потенціал розглядається як сукупність інвестиційних ресурсів суб'єктів господарської діяльності, які формують комплексну базу відтворення господарської та соціальної сфери життєдіяльності сільських територій на інноваційній основі з метою забезпечення сталого економічного зростання. Розвиток сільських територій прямо пов'язаний з розвитком сільського господарства. В області в 2019 році було реалізовано 52 інвестиційних проєктів в агропромисловий комплекс, що на 3 проєктів менше чим в 2014 році. Обсяг капітальних інвестицій в сільське господарство в 2019 році склав 3982,6 млн. грн., що у 3,1 раз перевищує даний показник 2014 року (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Освоєння інвестицій сільським господарством Вінницької області

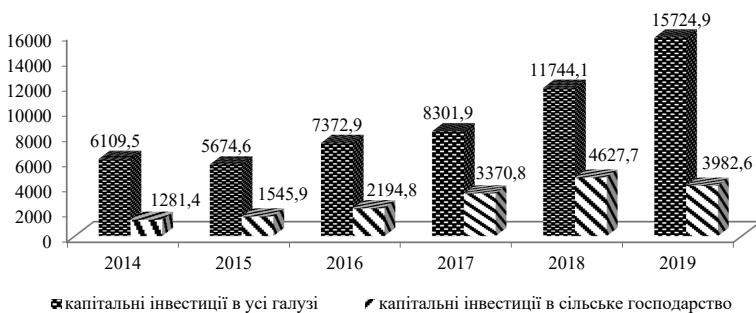
Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Кількість реалізованих інвестиційних проєктів в АПК, од.	49	34	41	16	43	52	3
Вкладено капітальних інвестицій в сільське господарство, тис. грн	1281408	1545876	2194797	3370792	4627569	3982600	2701192
в тому числі в землю	36670	24064	48862	74080	32923	100809	64139
довгострокові біологічні активи рослинництва та тваринництва	147000	162349	125179	167339	215081	221682	74682
Вкладено прямих іноземних інвестицій в сільське господарство, тис. дол. США	25737,0	31225,1	24521,0	24341,1	21051,7	50600,0	24863
Вкладено коштів державного та місцевого бюджетів, млн. грн. в АПК	9,1	16,3	102,5	93,8	132,0	2777,0	2767,9
в тому числі в сільське господарство	0,0	0,8	3,8	2,3	2,3	2,64	2,64

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій

області.

З поняттям інвестиційного потенціалу пов'язано визначення інвестиційної привабливості. Інвестиційна привабливість сільських територій – це система складових економічного потенціалу, що обумовлюють потенційну зацікавленість інвесторів, щодо вкладення інвестиційних ресурсів та відповідають головним цілям інвесторів, що полягають у безбитковості, безризиковості та ліквідності інвестицій [99].

В умовах трансформаційної економіки основні складники соціальної та регіональної політики розвитку сільських територіальних громад полягають у визначенні організаційно-фінансового забезпечення, пріоритетності державного регулювання розвитку населених пунктів та залучення інвестиційних ресурсів. У 2019 році підприємствами та організаціями усіх форм власності за рахунок усіх джерел фінансування освоєно 15724,9 млн. грн. інвестицій в основний капітал (рис. 2.5).

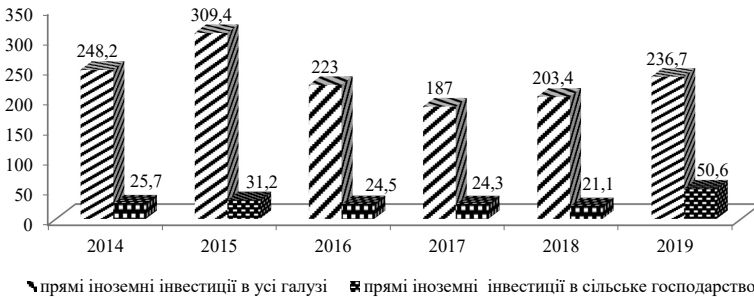
Рисунок 2.5 - Динаміка капітальних інвестицій у Вінницькій області, млн. грн.

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) унесених в економіку області в 2019 році становить 236,7 млн. дол. США, з них вкладено в сільське господарство 50,6 млн. дол. США, що на 0,95 % менше чим у 2014 році (рис. 2.6). Також треба відмітити інвестування коштів державного та місцевого бюджетів в розвиток економіки сільських територій. Так, в галузі

агропромислового комплексу в 2019 році надійшло бюджетних коштів 132 млн. грн., а безпосередньо в сільське господарство - 2,3 млн. грн.

Отже, завдяки активізації інвестиційної діяльності відбувається розвиток галузей економіки на сільських територіях, що сприяє розширенню відтворювання виробничих сил, підвищенню ефективності використання ресурсного потенціалу та зростанню рівня життя населення, забезпечуючи підвищення його якості.

Рисунок 2.6 - Динаміка прямих іноземних інвестицій у Вінницькій області, млн. дол. США

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Недостатньо володіти ресурсами, важливо вміти їх ефективно перетворювати в цінності для споживача [106]. Тільки в цьому випадку буде підвищуватися конкурентоспроможність сільських територій, в порівнянні з іншими географічними зонами і місцевостями. Застосування методів маркетингу, його принципів і підходів, дозволить сформувати конкурентні переваги території, що надалі зробить її привабливою для різних груп споживачів. В цілому, здатність території формувати попит і залучати потенційних споживачів ґрунтується на такому понятті, як маркетинговий потенціал. Маркетинговий потенціал пов'язаний із спроможністю маркетингової системи сільської території забезпечувати постійну конкурентоспроможність шляхом якісного управління, ефективного і раціонального використання трудових, фінансових і матеріальних ресурсів,

застосування новітнього маркетингового інструментарію [126, с. 14–15]. Він характеризується здатністю суб'єктів регіональної економіки (фірми, домогосподарства, держава, за межами держави) реалізовувати ВРП та сформувати ефективний попит на продукцію сільських територій для різних груп споживачів. Однією з ключових передумов розвитку будь-якої сільської території є наявність ринків збуту продукції, що виробляється на їх території. Структура реалізації продукції рослинництва та тваринництва наведена в табл. 2.14 та табл. 2.15.

Таблиця 2.14

Структура каналів реалізації продукції рослинництва та основні соціально-економічні показники Вінницької області

Показники	Роки			Відхилення +/- 2019 р. 2017 р.
	2017	2018	2019	
Обсяги реалізованої продукції рослинництва, млн. грн	15990,3	18463,7	24835,2	8844,9
Доходи населення, млн. грн	94417	114480	129787	35370
Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), %	113	109	102,4	-10,6
Фінансовий результат до оподаткування, млн. грн	10004,2	10155,5	11613,8	1609,6
Капітальні інвестиції (у фактичних цінах), млн. грн	11744,1	17626,5	15724,9	3980,8
Загальна площа житлових будівель, прийнятих в експлуатацію, тис. м ²	303,9	223,9	287,4	-16,5
Відправлення (перевезення) вантажів усіма видами транспорту, млн. т	34,7	35,7	36,7	2
Перевезення пасажирів транспортом загального користування, млн. осіб	219,2	215,9	204,1	-15,1
Оборот роздрібної торгівлі (у фактичних цінах), млн. грн	21049,1	25658,4	32144,2	11095,1
Зовнішньоторговельний оборот товарів, млн. дол. США	1624,8	1992,4	2086,9	462,1
експорт товарів, млн. дол. США	1217,7	1429,3	1455,3	237,6
імпорт товарів, млн. дол. США	407,1	563,0	631,6	224,5

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Маркетингові інструменти дають можливість вирішити проблеми щодо організації ефективної реалізації продукції сільського господарства. Обсяги

реалізованої продукції рослинництва щороку зростають і на кінець 2019 року становили 24853,2 млн. грн., що у 1,55 рази перевищило даний показник 2017 року. Як видно, у складі реалізованої продукції рослинництва домінуючу роль відіграє група інших каналів (90 %), переробним підприємствам надійшло лише 3,3 % всієї продукції, на ринках через власні магазини, ларки, палатки продано 4,9 %, а населенню в рахунок оплати праці та орендної плати за користування земельними та майновими паями реалізовано 2,7 %.

Таблиця 2.15

Структура каналів реалізації продукції тваринництва та основні соціально-економічні показники Вінницької області

Показники	Роки			Відхилення +/- 2019 р. 2017 р.
	2017	2018	2019	
Обсяги реалізованої продукції тваринництва, млн. грн.	2889,6	3627,4	4431,2	1541,6
Зовнішньоторговельний оборот послуг, млн. дол. США	91,8	119,1	167,6	75,8
експорт послуг, млн. дол. США	78,8	102,1	135,2	56,4
імпорт послуг, млн. дол. США	13,0	17,0	32,5	19,5
Чисельність постійного населення (на кінець року), тис. осіб	1568,7	1553,3	1538,3	-30,4
Природний приріст, скорочення (-), тис. осіб	-9,9	-11,6	-12,3	2,4
Кількість зайнятих (у віці 15–70 років), тис. осіб	640,9	652,7	660,7	19,8
Кількість безробітних (у віці 15–70 років, за методологією МОП), тис. осіб	76,5	71,6	68,7	-7,8
Рівень безробіття населення (за методологією МОП), %	10,7	9,9	9,4	-1,3
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	6121	7801	9299	3178

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Щодо структури реалізації продукції рослинництва, то треба відмітити незначні зміни. Так збільшилась реалізація продукції по іншим каналам на 0,4 % та знизилась – переробним підприємствам та населенню. Обсяги реалізованої продукції тваринництва протягом 2017-2019 років зросли на 1541,6 млн. грн. Найбільш пріоритетним серед видів зовнішньоекономічної діяльності є експорт, тому що чим більший обсяг експорту, тим більший прибуток держави, а отже і сільської території. Тенденцію розвитку експорту

сільськогосподарської продукції можна проаналізувати на основі наведених даних (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

**Товарна структура експорту продукції сільського господарства
Вінницької області, тис. дол. США**

Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Всього продукції	679307,9	742207,2	846924	982955,8	1217766,8	1455522,8	776214,9
Продукції тваринного та рослинного походження	125730,9	202217,2	238285,1	217795	328228,8	608253,2	482522,3
у % до загального обсягу	18,5	27,2	28,1	22,2	26,9	41,8	23,3
Живі тварини; продукти тваринного походження	18207,9	35041,9	45531,3	46585,3	83442,1	124555,1	106347,2
у % до обсягу продукції рослинного та тваринного походження	14,5	17,3	19,1	21,4	25,4	20,5	6,0
живі тварини	160,1	173,6	-	950,4	117,4	103,1	-57,0
м'ясо та істинні субпродукти	6173,3	7157,2	6627,4	9305	13204,5	62341,7	56168,4
риба і ракоподібні	12,3	2,4	5,3	-	4,8	21,2	8,9
молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	11862,2	27708,6	38882,5	36240,8	70021,8	61583,1	49720,9
інші продукти тваринного походження	-	0,1	16,1	89,1	93,6	505,9	505,9
Продукти рослинного походження	107523	167175,3	192753,8	171209,7	244786,7	483698,1	376175,1
у % до обсягу продукції рослинного та тваринного походження	85,5	82,7	80,9	78,6	74,6	79,5	-6,0
овочі	568,1	386,8	276,7	2300,2	6158,9	1545,0	976,9
плоди та горіхи	3582,0	5464,5	19783,1	8292,9	15280,5	10685,5	7103,5
зернові культури	66588,1	111641	116545,2	123185,2	159079	358548,0	291959,9
насіння та плоди олійних культур	24632,0	36657,6	47252,8	23947,4	45536,1	84217,9	59586,9
інше	12152,8	49683	8896	13484	18732,2	28701,7	16548,9

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

За часів глобалізації вихід на зовнішній ринок розглядався як спосіб розширення ринків збуту та підвищення рівня виробництва та ефективності використання наявних ресурсів. Зиск від зовнішньоекономічної діяльності можна розглядати з погляду експортних та імпортних можливостей господарських структур сільських територій.

У 2019 р. експортовано сільськогосподарської продукції на суму 1455522,8 тис. дол. США, що на 214 % більше, ніж 2014 р. та становили 26,9 % від експортованої продукції всіх галузей економіки області.

Обсяги експорту продукції рослинництва становили 244786,7 тис. дол. США, або 74,6 % від усього експорту сільгосппродукції, тваринництва – відповідно 83442,1 тис. дол. США, або 25,4 %.

У структурі експорту найбільша частка припадає на зернові культури (48,5 %), молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед (21,3 %), насіння та плоди олійних культур (13,9 %), плоди та горіхи (4,6 %), м'ясо та їстівні субпродукти (4,0 %).

Імпорт також впливає на розвиток сільськогосподарських підприємств сільських територій. Здійснюючи імпорту діяльність, вони отримують дешеві високоякісні матеріали, комплектуючі, сучасні технології для використання у своєму виробництві, розширює коло постачальників, що зменшує залежність від єдиного постачальника. Все це підвищує конкурентоздатність готових виробів та надає можливість ефективніше конкурувати на експортних ринках.

У 2019 році імпортовано аграрної продукції на суму 24520,0 тис. дол. США, що на 1,07 % менше, ніж 2014 році (табл. 2.17).

Продукція тваринного та рослинного походження займає 4,6 % імпорту всієї продукції області.

Обсяги імпорту продукції рослинництва у 2019 році становили 14934,7 тис. дол. США, або 70,6 % від усього імпорту сільгосппродукції, тваринництва – відповідно 5564,7 тис. дол. США, або 29,4 %.

У структурі імпорту сільськогосподарської продукції найбільша частка припадає на плоди та горіхи (41,4 %), м'ясо та їстівні субпродукти (17,4 %),

овочі (7,6 %), чай та каву (7,5 %).

Таблиця 2.17

Товарна структура імпорту продукції сільського господарства Вінницької області, тис. дол. США

Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Всього продукції	466105,7	428176,2	266637,4	299390,4	406996,8	631607,1	165501,4
Продукції тваринного та рослинного походження	26293	54403,9	42155,5	21444,7	18951,2	24520,0	-1773,0
у % до загального обсягу	5,6	12,7	15,8	7,2	4,6	3,9	-1,7
Живі тварини; продукти тваринного походження	14417,7	14710	17804,1	5192,4	5564,7	9585,3	-4832,4
у % до обсягу продукції рослинного та тваринного походження	54,8	27,0	42,2	24,2	29,4	39,1	-15,7
живі тварини	4602	2389,9	3624,9	936,1	1086,6	4750,3	148,3
м'ясо та істівні субпродукти	4525	3397,2	2194,6	3079,9	3306,1	44440,2	39915,2
риба і ракоподібні	-	32,6	692,9	793,7	638,6	112,7	112,7
молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	5290,6	8846,4	11291,7	382,6	445,2	278,1	-5012,5
інші продукти тваринного походження	-	43,9	-	-	88,3	4,1	4,1
Продукти рослинного походження	11875,3	39693,9	24351,4	16252,3	13386,5	14934,7	3059,4
у % до обсягу продукції рослинного та тваринного походження	45,2	73,0	57,8	75,8	70,6	60,9	15,7
овочі	1283,7	4281,9	701,7	1464,1	1444,8	2781,4	1497,7
плоди та горіхи	5085,2	31113,9	20424	12198,8	7843,2	7547,3	2462,1
зернові культури	34,1	17,2	6,9	13,6	14,3	440,5	406,4
насіяння та плоди олійних культур	316,1	129,0	573,7	141,2	211,1	807,7	491,6
чай, каву	1511,3	1763,4	1477,6	1172,4	1424,1	1338,6	-87,2
інше	3644,9	2388,5	1167,5	1262,2	2449	2019,2	-1195,9

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій

області.

Здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємств сільських територій впливає на рівень відкритості аграрного ринку (табл. 2.18).

Зовнішньоторговельний обіг продукції сільського господарства за 2019 рік становив 502600 тис. дол. США, що на 210 % більше, ніж у 2017 році.

Також спостерігається і позитивне зовнішньоторговельне сальдо 502600 тис. дол. США, яке відповідно більше на 263360,3 тис. дол. США.

Таблиця 2.18

Рівень відкритості аграрного ринку України

Показники	Роки			Відхилення +/- 2019 р. 2017 р.
	2017	2018	2019	
Зовнішньоторгівельний оборот сільськогосподарської продукції, тис. дол. США	239239,7	347180	502600	263360,3
Індекси продукції сільського господарства (відсотків до попереднього року)	97,8	108,2	101,4	3,6
підприємства	97,0	112,0	102,7	5,7
господарства населення	99,3	101,7	99,1	-0,2
продукція рослинництва	97,1	110,2	101,8	4,7
підприємства	96,2	113,6	102,5	6,3
господарства населення	99,1	103,3	100,2	1,1
продукція тваринництва	100,2	101,2	100,2	0
підприємства	101,0	104,5	103,8	2,8
господарства населення	99,6	98,1	96,7	-2,7
Площа, з якої зібрано врожай культур сільськогосподарських (тис.га)				
Культури зернові та зернобобові	14560	14794	15292	732
Соняшник	6061	6167	5959	-102
Бурак цукровий фабричний	314	275	221	-93
Картопля	1323	1320	1309	-14
Культури овочеві	446	440	452	6
Культури плодові та ягідні (у плодоносному віці)	199	200	196	-3

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Рівень зовнішньоторговельної забезпеченості сільського господарства характеризується коефіцієнтом покриття імпорту експортом, який за досліджуваний період збільшився на 12,6 та склав у 2019 році - 17,3.

Індекс чистої торгівлі має позитивне значення (0,9) та має тенденцію до зростання (+0,3). Він показує рівень перевищення експорту

сільськогосподарської продукції над імпортом.

Таке ж значення має рівень міжнародної конкурентоспроможності продукції сільського господарства, який характеризує частку чистого експорту в зовнішньоторговельному обороті, а саме 0,9.

На одного сільського мешканця припадає більший обсяг експорту, ніж імпорту.

Одним з факторів розвитку сільських територій є формування та ефективне використання інноваційного потенціалу. Ресурсні можливості інноваційного розвитку включають в себе такі основні компоненти як матеріально-технічні, науково-технологічні, фінансові, кадрові ресурси.

На наш погляд, активізація інноваційного розвитку сільських територій Вінницької області повинна передбачати такі перспективні напрями, як:

- розвиток виробничої та соціальної інфраструктури місцевого та загальнодержавного значення;
- інвестування власних і залучених інвестиційних ресурсів в пріоритетні галузі економіки з конкретною диференціацією по галузях;
- створення умов та впровадження інновацій, ресурсо- та енергозберігаючих технологій;
- сприяння розвитку малого та середнього підприємництва;
- посилення конкурентного середовища та рівня конкурентоспроможності бізнесу, реалізація великих інвестиційних програм;
- реструктуризація економічного потенціалу регіону і створення умов для диверсифікації виробництва на новій технологічній основі та інші.

Вінницька область за розвитком інновацій посідає 11 місце в Україні. Обсяг реалізованої продукції в 2019 році склав 454738,6 тис. грн., що становить 0,9 % загального обсягу реалізованої продукції по області, в тому числі реалізовано нову продукцію на ринку на суму 180034,6 тис. грн. (39,6 %) та нову продукцію на підприємстві на суму 274704 (60,4 %).

Загальна сума витрат на інноваційну діяльність у 2019 році склала 365936,8 тис. грн., що на 329009,1 тис. грн. менше у порівнянні з 2014 роком.

Крім того, внутрішні витрати на виконання наукових досліджень і розробок у 2019 році склали 49056,2 тис. грн., що на 20069,8 тис. грн. більше у порівнянні з 2014 роком (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

Динаміка показників інноваційного потенціалу Вінницької області

Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Кількість інноваційно-промислових підприємств, шт.	298	278	283	323	170	177	-121
в тому числі зайнятих в інноваційній діяльності, шт.	47	50	55	46	25	21	-26
Загальна сума витрат на інноваційну діяльність, тис. грн.	694945,9	796493,5	575261,6	*	100437,3	365936,8	-329009,1
Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, чол.	796	842	652	704	627	625	-171
в тому числі сільськогосподарських наук, чол.	286	363	328	292	275	306	20
Внутрішні витрати на виконання наукових досліджень і розробок, тис. грн.	28986,4	33182,5	26912,9	39473,3	44803,0	49056,2	20069,8
в тому числі сільськогосподарських наук, тис. грн.	20034,6	19931,5	20225,3	22592	27242,3	27979,3	7944,7

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

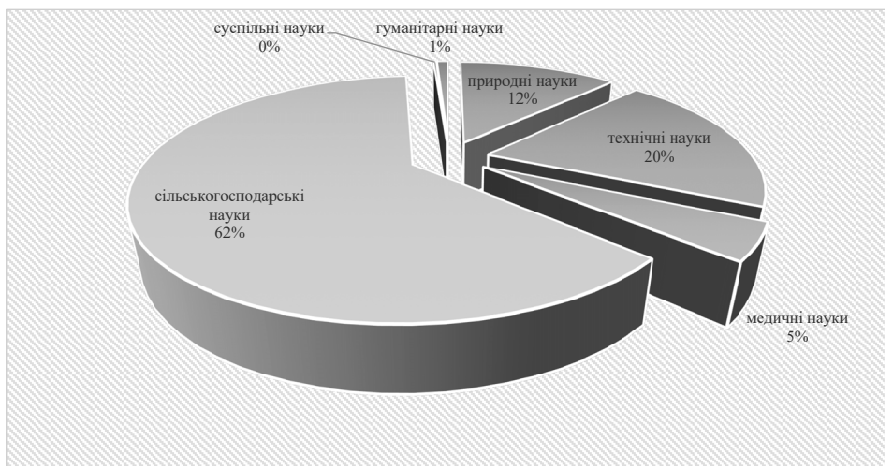
Примітка: *дані відсутні, так як періодичність проведення державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності змінена з "річної" на "один раз на два роки", починаючи з 2015 року.

Внутрішні витрати на виконання наукових досліджень і розробок за період 2014-2019 років зросли на 15816,6 тис. грн. (54,6 %), в тому числі для досліджень і розробок сільськогосподарських наук на 7207,7 тис. грн. (62,0 %).

Структура внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і

розробок за галузями наук у 2019 році наведена на рис. 2.7.

В області на сільськогосподарські науки припадає 62,0 % загального обсягу витрати на виконання наукових досліджень і розробок, що ще раз підкреслює аграрний напрямок розвитку.

Рисунок 2.7 - Структура внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок за галузями наук у 2019 році у Вінницькій області

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Ключовим елементом здійснення ефективних інноваційних впроваджень у сільському господарстві є інтеграція знань, ідей та інтелектуальних досягнень у виробничі процеси людиною-новатором, при цьому, людський фактор розглядається як вторинний після ресурсної складової. Проте, треба відмітити, що протягом 2014-2019 років зменшилась кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок на 171 чол. в тому числі в галузі сільськогосподарських наук на 11 чол.

Розвиток науки сьогодні має вкрай негативні тенденції, хоча сучасні сільські території потребують наукових підходів щодо їх використання, адже сільське господарство є джерелом продуктів харчування та альтернативних джерел енергії, що є досить актуальним у вирішенні глобальних проблем.

Підприємницький потенціал сільських територій можна визначити як здатність та можливість членів домогосподарств і суб'єктів господарювання сільських територій до виробництва продукції, надання послуг на засадах адекватної ринковим умовам підприємницької поведінки, орієнтованої на отримання прибутку на основі використання природно-ресурсних, економічних і соціальних факторів. Важливе місце у розвитку та реалізації підприємницького потенціалу посідає підвищення інвестиційної привабливості сільських територій [156, с. 140–149].

На сьогоднішній день в області органами влади приділяється увага розвитку підприємницького потенціалу на селі. Так в області окрім сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств нараховується 95 різнопрофільних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, якими в 2018 році надано послуг населенню на суму 16,5 млн. грн.

Завершено реалізацію спільного проєкту Європейського Союзу та Програми розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду-III», в рамках якого створено чотири кооперативи в Барському та Крижопільському районах з придбанням відповідного обладнання для надання послуг членам кооперативів щодо обробітку сільгоспугідь, догляду за багаторічними насадженнями, переробки зерна.

У Томашпільському районі продовжується реалізація проєкту «Розвиток можливостей кооперативу для захисту правових і економічних інтересів особистих селянських господарств, а також розширення асортименту молочної продукції для задоволення потреб соціальної сфери Томашпільського району», в рамках якого проведено роботу з поліпшення якості 100 га громадських пасовищ на території 4-х сільських рад району, придбано молоковоз ГАЗ - 3309 об'ємом 3,5 тонни молока, а також проводяться будівельні роботи зі створення міні-цеху з переробки молока. Для реалізації цього проєкту залучені кошти Європейського Союзу в рамках Програми «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні», Державного фонду регіонального розвитку, обласного та районного бюджетів.

В області відповідно до Програми розвитку особистих селянських, фермерських господарств, кооперативного руху на селі та дорадництва на 2016-2020 роки з обласного бюджету проводиться підтримка особистих селянських, фермерських господарств, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та інших суб'єктів господарювання в сільській місцевості.

В 2020 році надано пільгових кредитів на суму 1,35 млн. грн., одержувачами яких є 7 фізичних осіб – підприємців та 2 фермерських господарства.

Також відповідно до заходів даної Програми здійснюється часткове відшкодування з обласного бюджету вартості закуплених доїльних установок або холодильного обладнання для особистих селянських господарств, які утримують 3 і більше голів корів. В 2020 році відшкодування отримало 295 осіб. Сума відшкодування склала 996,3 тис. грн.

2.3 Соціально-економічні аспекти розвитку сільських територій в системі структурних змін та зрушень економіки

Сучасні тенденції розвитку сільських територій України відбуваються у напрямі звуження сфери прикладання праці та невідповідності професійно-кваліфікованої якості робітників потребам роботодавців, зростання безробіття. Розвиток людського потенціалу сільських територій є одним з основних факторів економічного зростання в сільському господарстві, збільшення доходів місцевих бюджетів, соціального розвитку сільських територій та підвищення рівня життя сільського населення. Сільські території мають потужний ресурсний потенціал, який при більш повному, раціональному та ефективному використанні може забезпечити стійкий багатогалузевий розвиток, повну зайнятість, високий рівень і якість життя сільського населення.

У сучасній науковій літературі відсутнє загальноприйняте визначення категорії «людський потенціал». Так, в економічній енциклопедії людський потенціал розглядається як надбання нації. Людський потенціал - це рівень

втілених у людині природних здібностей, талантів, рівня освіти, кваліфікації та їх здатності давати дохід. Вплив людського потенціалу на процес економічного зростання здійснюється через використання людських ресурсів (кількості, кваліфікації, якості менеджменту, вартості робочої сили) та ресурсу знань (суми наукової, технічної та іншої інформації). Нейтралізувати ж вплив людського потенціалу на економічне зростання в країні, на думку автора, можуть несприятливі економічні та соціальні умови в країні, відсутність коштів для людського вдосконалення та реалізації на практиці людських ресурсів і ресурсів знань [114, с. 216].

Л. Алімова під людським потенціалом розуміє сукупність основних компетенцій, реалізація яких підвищує (або знижує) продуктивність суспільного виробництва. Складовими людського потенціалу, за визначенням автора, є потенціал здоров'я, освітній потенціал, культурний потенціал, інтелектуальний потенціал, трудовий потенціал і соціальний потенціал [89, с. 9]. Людський потенціал – це сукупні можливості окремої людини або населення країни, регіону, іншої спільноти до економічної, соціальної діяльності та до власного розвитку. Поняття людського потенціалу охоплює такі властивості людини, як потреби та інтереси, рівень життя, рівень здоров'я, загальні та професійні знання, кваліфікацію, мотивацію діяльності, ставлення до праці, ініціативність та підприємливість, способи поведінки.

Але на сучасний стан людського потенціалу сільських територій, його формування та раціональне використання впливає специфіка розвитку та формування сільської території, природа соціально-економічних рис села, специфіка зайнятості сільського населення.

Специфічність і місце сільської місцевості в суспільній структурі полягає в тому, що сільська сфера історично сформувалася переважно, як аграрна. Специфіка зайнятості в сільській сфері в порівнянні з міською виражається в наступному:

- переважання сільського господарства;
- сезонність сільськогосподарських робіт;

- низький рівень розвитку виробничих і невиробничих галузей;
- різне співвідношення виробничих і невиробничих галузей;
- більш вузький перелік фахів, за котрими можуть бути використані працівники;
- умови праці і життя сільських сімей тісно пов'язані, як правило, з одним господарством і з результатами його діяльності, що значно зменшує можливості маневрування сільського трудового потенціалу;
- у сільській місцевості недостатньо розвинута соціальна інфраструктура, що має досить вагомий вплив на закріплення тут працівників, їх здатність до праці [129].

Людський потенціал в процесі відтворення проходить два етапи: формування та використання. Проте, для людського потенціалу саме сільських територій доцільно в процесі відтворення на етапі формування зосередити увагу на таких фазах як відновлення або формування, збереження та розвиток. А етап використання представляється такими фазами, як обмін і реалізація [161]. Формування і розвиток людського потенціалу сільських територій має свої особливості, пов'язані з територіальним розміщенням сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств. Людський потенціал сільських територій формується переважно за рахунок працездатного населення сільської місцевості, але також беруть участь у виробництві підлітки і пенсіонери. Таким чином, кількісні характеристики людського потенціалу сільських територій тісно пов'язані з режимом відтворення сільського населення.

До основних демографічних факторів, які впливають на формування людського потенціалу сільських територій можна віднести: чисельність населення території, статево-вікова структура населення, темпи природного приросту населення, середня тривалість життя, економічно активне населення, та міграція населення.

Використання людського потенціалу пов'язане зі зменшенням залежності сільських територій від центру і тим самим забезпеченням умов

самовідтворення, а також поліпшенням умов життя сільського населення.

У зв'язку з цим людський потенціал сільських територій можна визначити, спираючись на підхід Т. І. Заславської, як складну систему, що складається зі соціально-демографічного, соціально-економічного, соціокультурного та виробничого потенціалів, взаємозв'язок і взаємодія яких забезпечує відтворюваність сільської спільноти, збереження сільської культури та сільського способу життя, виробництво сільськогосподарської продукції, інших товарів та послуг, а також забезпечення соціального контролю над територією [118, с. 13–25].

Основними тенденціями розвитку людського потенціалу виступають його кількісні та якісні характеристики. Динаміка абсолютної та відносної чисельності населення виступає узагальнюючим кількісним показником, який впливає на розвиток демографічного процесу сільської території.

Кількість населення Вінницької області протягом останніх 25 років постійно зменшується, причому у сільській місцевості це зменшення є найбільшим. Однак, якщо проаналізувати частку сільського населення у загальній кількості постійного населення регіону, можна побачити, що його відсоток є майже незмінним (табл. 2.20).

Таблиця 2.20

Динаміка чисельності населення Вінницької області

Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Чисельність наявного населення, тис. осіб	1627,0	1618,3	1610,6	1602,2	1590,4	1560,4	-66,6
в тому числі: міське	816,0	815,3	814,8	813,4	810,1	801,7	-14,3
сільське	811,0	803,0	795,8	788,8	780,3	758,7	-52,3
Частка сільського населення в загальній чисельності населення, %	49,8	49,6	49,4	49,2	49,0	48,6	-1,2
Чисельність постійного населення, тис. осіб	1619,9	1611,2	1603,5	1595,1	1583,3	1553,3	-66,6
в тому числі: чоловіків	745,3	742,2	739,6	736,6	731,8	719,0	-26,3
жінок	874,6	869,0	863,9	858,5	851,5	834,3	-40,3

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій

області.

Чисельність наявного населення протягом 2014-2019 років зменшилась на 66,6 тис. осіб, причому сільське населення зменшилось на 52,3 тис. осіб. У статевому складі населення переважають жінки.

Кількість населення змінюється за рахунок природного та міграційного рухів. Що стосується природного та міграційного приросту, то ці показники мають від'ємне сальдо (табл. 2.21).

У 2019 році природне скорочення населення склало 24132 осіб, у порівнянні з 2014 роком цей показник зменшився на 1321 особу. Міграційний приріст у Вінницькій області у 2019 році зменшився на 2724 особи, у тому числі сільського населення на 3547 осіб.

Таблиця 2.21

Природний та міграційний приріст сільського населення Вінницької області, осіб

Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Кількість народжених, осіб	17497	17547	16427	15316	14142	11878	-5619
Кількість померлих, осіб	25453	25567	25523	24617	24066	24132	-1321
Природний приріс, осіб	-8016	-8020	-9096	-9301	-9924	-	-4238
						12254	
Природний приріст сільського населення, осіб	-7785	-7609	-8009	-7862	-8067	-9925	-2140
в тому числі чоловіки	-2978	-2847	-3166	-3128	-3301	-4119	-1141
жінки	-4807	-4762	-4843	-4734	-4766	-5806	-999
Кількість прибулих, осіб	29286	25802	27829	5608	7036	21049	-8237
в тому числі сільського населення	12658	11240	12360	2629	2815	7628	-5030
з них чоловіків	6074	5214	5291	1215	1310	3494	-2580
жінок	6584	6026	7069	1414	1505	4134	-2450
Кількість вибулих, осіб	29746	25471	27143	8113	11661	23773	5973
в тому числі сільського населення	12857	10809	11390	3310	5504	11175	-1682
з них чоловіків	5930	4710	4699	1401	2357	4766	-1164
жінок	6927	6099	6691	1909	3147	6409	-518
Міграційний приріс, осіб	-760	331	686	-2505	-4625	-2724	-1964
в тому числі сільського населення	-199	341	970	-681	-2689	-3547	-3348
з них чоловіків	144	504	592	-186	-1047	-1272	-1416
жінок	-343	-73	378	-495	-1642	-2275	-1932

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Природний приріст сільського населення також має тенденцію до зниження і на кінець 2019 року становить - 9925 осіб, причому природний приріст жіночого населення на селі на 30,07 % менший чим чоловічого.

Одним із несприятливих факторів, який впливає на природне скорочення чисельності населення, є його смертність. Причинами низької народжуваності та високої смертності населення в області є насамперед низький рівень доходів населення, відсутність достатньої державної підтримки молодих сімей, високий рівень його захворюваності та низький рівень медичного обслуговування.

Відбувається зменшення чисельності економічно активного населення. В 2019 році економічно активне населення у віці 15-70 років становило 729,4 тис. осіб, у порівнянні з 2014 роком цей показник зменшився на 39,6 тис. осіб (табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Населення за економічною активністю Вінницької області

Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Економічно активне населення, тис. осіб							
у віці 15-70 років	769,0	739,2	741,2	729,8	717,4	729,4	-39,6
працездатне	699,5	700,3	710,4	702,2	694,3	706,0	6,5
Зайняте населення, тис. осіб							
у віці 15-70 років	704,6	661,6	674,9	658,8	640,9	660,7	-43,9
працездатне	635,1	622,7	644,1	631,2	617,8	637,3	-17,3
Безробітне населення							
у віці 15-70 років	64,4	77,6	66,3	71,0	76,5	68,7	2,2
працездатне	64,4	77,6	66,3	71,0	76,5	68,7	4,3
Рівень зайнятості населення, %							
у віці 15-70 років	59,3	56,3	57,7	56,6	55,3	58,0	-1,3
працездатне	65,4	63,9	65,9	64,4	63,9	67,8	2,4
Рівень безробіття населення, %							
у віці 15-70 років	8,4	10,5	8,9	9,7	10,7	9,4	1,0
працездатне	9,2	11,1	9,3	10,1	11,0	9,7	0,5

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Кількість зайнятого населення працездатного віку протягом 2014-2019 років у області зменшилась на 17,3 тис. (на 2,7 %). А рівень зайнятості населення Вінницької області віком 15-70 років відповідно зменшився за означений період з 59,3 % до 55,3 %, а у населення працездатного віку – з

65,4 % до 63,9 %. Це пояснюється скороченням загальної кількості населення та збереженням попередньої зайнятості у його структурі.

Рівень безробіття населення області щороку збільшується. Так в 2019 році він становив для населення віком 15-70 років - 9,4 %, працездатного населення – 9,7 %. Демографічна ситуація на селі залишається складною, як в Україні в цілому. Основні показники зайнятості населення сільських територій приведена в табл. 2.23.

Таблиця 2.23

Зайнятість населення сільських територій Вінницької області

Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Економічно активне сільське населення, тис. осіб							
у віці 15-70 років	403,7	359,4	349,1	344,9	336,9	340,1	-63,6
працездатне	350,3	335,0	332,9	330,4	324,4	330,2	-20,1
Зайняте сільське населення, тис. осіб							
у віці 15-70 років	374,2	326,4	321,3	313,7	307,0	311,2	-63,0
працездатне	320,8	302,0	305,1	299,2	294,5	301,3	-19,5
Безробітне сільське населення, тис. осіб							
у віці 15-70 років	29,5	33,0	27,8	31,2	29,9	28,9	-0,6
працездатне	29,5	33,0	27,8	31,2	29,9	28,9	-0,6
Рівень зайнятості сільського населення, %							
у віці 15-70 років	66,6	58,6	58,0	57,0	55,9	57,8	-8,8
працездатне	70,3	65,8	66,2	64,6	64,4	67,9	-2,4
Рівень безробіття сільського населення, %							
у віці 15-70 років	7,3	9,2	8,0	9,0	8,9	8,5	1,2
працездатне	8,4	9,9	8,4	9,4	9,2	8,8	0,4
Економічно неактивне сільське населення, тис. осіб							
у віці 15-70 років	157,8	197,6	205,2	205,7	211,9	198,5	40,7
працездатне	105,9	123,9	128,2	132,5	133,1	113,3	7,4
Кількість зайнятих працівників сільськогосподарських підприємств, осіб	40194	43741	41606	42698	36060	33477	-6717

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Скорочення чисельності сільського населення, зниження тривалості життя, падіння народжуваності і міграції до міст та інших країн є головними показниками демографічної кризи. С. Д. Лучик вважає що основна причина демографічної кризи криється у сфері праці. Складна економічна ситуація, що склалася у сільському господарстві призвела до того, що переважна більшість

селян перебуває на межі зuboжіння. У селі виникло таке соціально небезпечне явище, як безробіття [132, с. 149-153].

Чисельність економічно активного населення в сільських територіях щороку зменшується, так протягом 2014-2019 років, сільське населення у віці 15-70 років зменшилось на 63,6 тис. осіб (16,5 %), а працездатного віку на 20,1 тис. осіб (7,4 %).

Скорочення чисельності економічно активного сільського населення відбувається внаслідок зменшення природного приросту та міграції населення. При цьому зростає чисельність пенсіонерів, у результаті чого відбувається старіння сільського населення та зростає демографічне навантаження на працездатне населення. Таке співвідношення характеризує старіння трудового потенціалу села, що зумовлює значно більше демографічне навантаження на осіб працездатного віку у сільській місцевості.

Економічно неактивне сільське населення щороку зростає. Так в 2019 році порівняно з 2014 роком чисельність економічно неактивного сільське населення у віці 15-70 років збільшилось на 40,7 тис. осіб (34,3 %), а працездатного – 7,4 тис. осіб (25,7 %).

Зростає також кількість пенсіонерів, що проживають у сільській місцевості, протягом п'яти років чисельність їх збільшилась на 13,0 тис. осіб та на кінець 2018 року становила 275,3 тис. осіб.

Безробіття сільського населення зростає. Так рівень зареєстрованого безробіття, розрахований для сільського населення працездатного віку на кінець 2019 р., склав 9,2 %, що на 0,8 % більше чим у 2014 році. Однак в економічних умовах нашої країни в сільській місцевості рівень безробіття не можна вважати ключовим показником рівня зайнятості, так як селяни задіяні в особистих селянських господарствах.

На ринок праці та зайнятість населення сільських територій впливає наявність або відсутність у сільській місцевості різноманітних суб'єктів господарювання. Кількість зайнятих працівників сільськогосподарських підприємств також має тенденцію до скорочення, так протягом 2014-2019 років

вона скоротилась на 6717, особи або на 1,3 %. А кількість найманих працівників сільськогосподарських підприємств скоротилась на 4294 особи (11,1 %). Через низький рівень зарплати на селі відбувається міграція сільського населення, яке намагається працевлаштуватися у інших галузях економіки. Найбільш характерно це відображається на молоді, що впливає на зниження народжуваності та постаріння населення, зменшення кількості працюючих та погіршення якості людського потенціалу сільських територій.

Вчені та економісти виділяють багато причин виникнення безробіття в сільській місцевості. Основною є те, що у процесі реформування аграрного сектору багато колективних господарств розпалися, а нові на їхньому місці не сформувалися. Також через стрімкий розвиток технологій відпала потреба у низці професій. Унаслідок цього значна частина робочої сили залишилася незадіяною у виробництві. Зростання рівня безробіття спричинило зниження рівня життя, позначилося на дітях, молоді, людях похилого віку. Низка концепцій, програм та додаткових заходів щодо реформування аграрного виробництва, розвитку соціальної сфери села, посилення боротьби з безробіттям провальні та неефективні [103].

На загострення ситуації у зайнятості сільського населення області протягом останніх років мали вплив, зокрема, такі негативні фактори:

- особисті селянські господарства населення перетворюються в головне джерело доходів;
- заробітна плата в сільськогосподарських підприємствах залишається дуже низькою та не виконує відтворну функцію;
- знижується демографічно відтворювальний процес на селі;
- активізується міграція сільського населення як до обласних (районних) центрів, так і за кордон;
- триває вплив спеціалістів і представників інтелігенції із сіл через погіршення соціокультурної та виробничої діяльності.

На сьогоднішній день рівень розвитку сільських територій знаходиться в прямій залежності від його наближення до сучасних соціальних стандартів

якості життя. Соціальний розвиток села включає: зміну рівня добробуту людей, покращення умов праці, забезпечення всебічного розвитку особистості, пов'язане з задоволенням ідейних, естетичних, культурних запитів, раціональне використання вільного часу, поліпшення здоров'я людей. Низький рівень життя і доходів сільського населення загрожує деградації села та сільського способу життя, подальшим ослабленням кадрового потенціалу, скороченням чисельності сільського населення.

Соціальний потенціал сільських територій головним чином визначається рівнем розвитку соціальної інфраструктури. Сукупність факторів, які визначають соціально-економічні та просторові особливості функціонування соціальної інфраструктури, становить потенціал її розвитку. Потенціал кількісно характеризує здатність територіальної системи обслуговування виконувати цільову функцію - задовольняти різні потреби населення сільської території в послугах. Соціальний потенціал характеризує резерви в сфері поліпшення медичного, побутового, культурного, торговельного та житлово-комунального обслуговування населення.

Якість життя сільського населення залежить від рівня забезпеченості житлом та сучасними житлово-комунальними умовами.

Показники забезпеченості селян загальною житловою площею, рівень комфортності та благоустрою сільського житлового фонду (у тому числі обладнання його сучасними комунальними зручностями, технічний стан інженерних мереж і споруд) залишається набагато нижчим чим у міського населення (табл. 2.24).

У 2019 р. із загальної площі житлового фонду в сільській місцевості 83,7 %. Водночас недостатній рівень обладнання водопроводом - 38,3 %, каналізацією - 34,5 %, гарячим водопостачанням - 25,0 %.

Проте надійному і контрольованому водопостачанню сіл надається належна увага в області. Так, на території Козятинського району за рахунок субвенції з державного та місцевого бюджетів реалізовано 3 проекти:

- будівництво системи водопостачання с. Білопілля. Виготовлено ПКД та

проведено роботи з будівництва мережі водогону на суму 1536,5 тис. грн.;

- будівництво системи водопостачання с. Сошанське. Проведено роботи з будівництва централізованої системи водопостачання на суму 500 тис. грн.;

- будівництво водозабірних свердловин с. Зозулинці. Виготовлено проектні документації на свердловину та водогін. Проведено роботи щодо буріння та облаштування свердловин. Проведено роботи з будівництва мереж водогону. Загальна вартість всіх виконаних робіт 752,7 тис. грн.

Таблиця 2.24

Забезпеченість сільського населення України житловим фондом та його характеристика

Показники	Роки			Відхилення +/- 2019 р. 2017 р.
	2017	2018	2019	
Весь житловий фонд	984,8	993,3	1011,4	26,6
Сільський житловий фонд	385,4	387,8	390,1	4,7
Питома вага загальної площі в сільській місцевості обладнаної, %				
- водопроводом	36,6	37,4	38,3	1,7
- каналізацією	33,0	33,8	34,5	1,5
- опаленням	54,9	55,4	55,7	0,8
- газом	84,3	84,3	83,7	-0,6
- гарячим водопостачанням	24,0	24,4	25,0	1,0

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

У 2016 році розпочато реалізацію проекту «Будівництво мереж водопостачання с. Флорине, Бершадського району, Вінницької області». Потягом реалізації проекту протягнуто 15 км водогону та підведено до 250 дворів. Освоєно 1295,0 тис. грн. Завершення робіт продовжено на 2019 рік.

Проект «Будівництво другої лінії напірного колектора каналізації від каналізаційної станції № 3 до очисних споруд каналізації в м. Хмільнику Вінницької обл.» фінансується за рахунок Державного фонду регіонального розвитку та місцевого бюджету на суму 12260,9 тис. грн.

На розвиток соціального потенціалу сільських територій впливає також наявність та охоплення сільських дітей шкільним вихованням (табл. 2.25).

Таблиця 2.25

Наявність закладів освіти в Україні

Показники	Роки			Відхилення +/- 2019 р. 2017 р.
	2017	2018	2019	
Заклади дошкільної освіти (на кінець року), тис. од.	14,9	14,9	14,8	-0,1
у них дітей, тис. осіб	1304	1278	1230	-74
Заклади загальної середньої освіти (на початок навчального року), тис. од.	16,2	15,5	15,2	-1,0
у них учнів, тис. осіб	3922	4042	4138	216
Заклади професійної (професійно-технічної) освіти (на кінець року), од.	756	736	723	-33
у них учнів, слухачів, тис. осіб	269	255	246	-23
Заклади вищої освіти (на початок навчального року), од.	661	652	619	-42
у них студентів, тис. осіб	1539	1522	1440	-99
Наукові установи та заклади вищої освіти (на кінець року), які мають аспірантуру, од.	475	431	417	-58
у них аспірантів, осіб	24786	22829	25245	459
Докторантур, од.	277	270	253	-24
у них докторантів, осіб	1646	1145	1113	-533

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій

області.

У 2017-2019 роках кількість закладів загальної середньої освіти (на початок навчального року) в сільській місцевості скоротилась на 1 тис. одиниць. Також, проглядається тенденція щодо зменшення закладів професійної (професійно-технічної) освіти, (на кінець року), сільських територій області на 33 одиниці. Зниження показників освітньої складової інфраструктури сільських територій є наслідками несприятливої демографічної ситуації, що є причиною зменшення чисельності населення в сільській місцевості. Крім того, інституційне гарантування державної політики з приводу ефективного функціонування сільських територій є недостатнім. На сьогодні є тенденції щодо закриття шкіл в селах. Останнє вважаємо початком

ще більших проблем: це планування розподілу дітей та вчителів по інших освітніх закладах, виникнення транспортних незручностей, несвоєчасним доїздом до шкіл, пропуски занять, погіршення якості знань [127, с. 175].

Але в області приділяється увага сільським школам та проведено ряд робіт щодо покращення їх матеріально-технічного забезпечення:

- на завершення добудови приміщення Стрижавської СЗШ І-ІІІ ст. Вінницького району було виділено коштів з ДФРР – 1300 тис. грн. та місцевого бюджету - 428,0 тис. грн.;

- реконструкція приміщення СЗШ І-ІІІ ст. с. Уланів Хмельницького району реалізувався за кошти ДФРР та місцевого бюджету – 7923,2 тис. грн.;

- реконструкція системи опалення з встановленням блочно-модульної котельні потужністю 450 кВт СЗШ І-ІІІ ст. № 2 с. Городківка Крижопільського району, реалізувався за кошти ДФРР та місцевого бюджету – 996,4 тис. грн.;

- реконструкція дитячого садочка с. Цибулівка Тростянецького району (60 місць) на реалізацію якого у 2015 році з державного бюджету виділено - 3800 тис. грн., у 2016 році з районного та місцевого бюджетів – 725,5 тис. грн.;

- впровадження енергозберігаючих технологій в ДНЗ №1 «Журавлик» (проведення утеплення фасаду будівлі, капітальний ремонт) в смт. Дашів, Іллінецького району на реалізацію якого використано кошти субвенції державного бюджету - 742,5 тис. грн. та кошти районного бюджету - 100 тис. грн.

- будівництво Михайлівської СЗШ І-ІІІ ст. Гайсинського (144 учнівських місць), за рахунок державного бюджету та місцевого бюджету - 11094 тис. грн. Проведено оздоблювальні роботи, благоустрій території, ремонт підлоги. Будівельні роботи завершені.

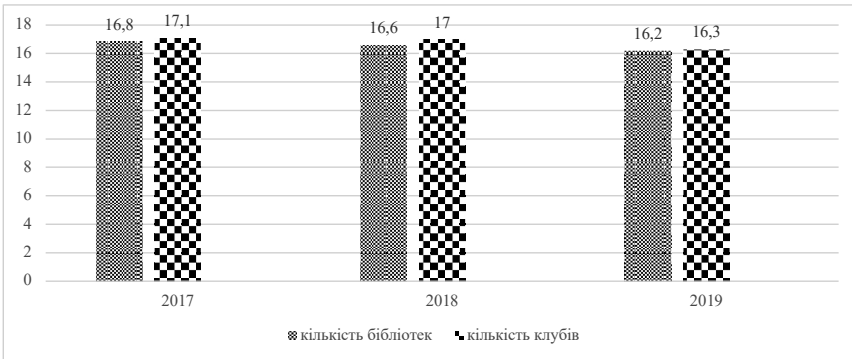
- будівництво нової школи (с. Гопчиця Погребищенського району) фінансується за рахунок ДФРР та місцевих бюджетів. Освоєно 223,33 тис. грн.

- реконструкція Сосонської СЗШ І-ІІІ ст. Вінницького району (260 учнівських місць). Фінансування здійснюється за рахунок державного бюджету та місцевого бюджету. Проведено роботи щодо добудови спортивної зали,

завершено роботи по встановленню покрівлі, утеплення фасаду, зовнішнє та внутрішнє оздоблення, монтаж зовнішньої лінії електропередач. Будівельні роботи не завершені. Освоєно – 20298,4 тис. грн.

Забезпеченість сільських жителів об'єктами культурного призначення та торгівлі впливає на організацію дозвілля, вирішення питань духовного та соціального характеру (рис. 2.8). Щороку об'єктів культурного призначення зменшується, так в сільській місцевості закрилось 26 бібліотек. Мережа сільських клубних закладів скоротилася із 1031 (2014 р.) до 1016 (2018 р.). Матеріально-технічна база кіномережі сільських будинках культури морально і фізично застаріла. У переважній більшості значна частина сільських клубів та бібліотек взимку не опалюється або працює не в повному режимі. Також скоротилася кількість закладів роздрібної торгівлі на 35 %.

Але варто зазначити, що в області приділяється увага щодо культурного дозвілля сільських жителів та щорічно виділяються кошти на капітальні та поточні ремонти закладів культури. Так за рахунок коштів обласного і місцевих бюджетів в 2018 році проведено капітальні і поточні ремонти на 531 об'єкті закладів культури області на загальну суму 88,7 млн. грн.

Рисунок 2.8 - Забезпеченість сільських жителів Вінницької області об'єктами культурного призначення

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Найбільше використано коштів на проведення ремонтних робіт у закладах культури Гайсинського (11,4 млн. грн.), Калинівського (7,1 млн. грн.), Липовецького (6,3 млн. грн.), Тростянецького (5,7 млн. грн.), Хмільницького (4,5 млн. грн.), Вінницького (3,8 млн. грн.) районах. За рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку та місцевих бюджетів здійснено капітальні ремонти в будинках культури сіл Росоша (1,8 млн. грн.) Липовецького, Летківка (500,0 тис. грн.) Тростянецького, Яворівка (321,0 тис. грн.) Піщанського районів.

Варто відзначити позитивні тенденції щодо залучення позабюджетних надходжень в Бершадському, Мурованокуриловецькому, Могилів-Подільському, Немирівському, Піщанському, Погребищенському, Чечельницькому, Ямпільському районах, де за рахунок грантових програм та спонсорських коштів виконано ремонтні роботи на 108 об'єктах культури у сільській місцевості на загальну суму понад 19,8 млн. грн.

Сучасний стан медичної сфери на селі характеризується недостатньою кількістю лікарняних закладів та пересувного обслуговування для надання хворим навіть первинної медичної допомоги. Станом на 01.01.2019 р. амбулаторно-поліклінічну допомогу населенню області надають 41 заклад первинної медико-санітарної допомоги, до складу яких входять 329 амбулаторій загальної практики сімейної медицини та 818 фельдшерсько-акушерських пунктів, 35 поліклінік у складі лікарняних закладів, 7 диспансерів, 8 стоматологічних поліклінік. Загалом по Україні кількість лікарняних ліжок у 2019 році зменшилась у порівнянні з 2017 роком на 14, 0 тис. одиниць. Однією з причин низького рівня медичного забезпечення на селі є застаріла матеріально – технічна база, недостатнє фінансування медичних закладів, відсутність кваліфікованих кадрів та низька заробітна плата медичного персоналу (табл. 2.26).

Кількість медичного персоналу щороку зменшується, що впливає на якість медичного обслуговування жителів сільських територій, молоді спеціалісти не спішать своє життя пов'язувати з сільською місцевістю.

На виконання Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» на рівні об'єднаних територіальних громад в області створено 12 нових закладів первинної медико-санітарної допомоги.

Таблиця 2.26

Забезпеченість медичним персоналом жителів України

Показники	Роки			Відхилення +/- 2019 р. 2017 р.
	2017	2018	2019	
Кількість лікарів усіх спеціальностей (без зубних лікарів), тис. осіб	186	186	185	-1
Кількість середнього медичного персоналу, тис. осіб	360	345	330	-30
Кількість лікарняних закладів, тис. од.	1,7	1,7	1,6	-0,1
Кількість лікарняних ліжок, тис. од.	309	302	295	-14
Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, тис. од.	10,4	10,5	10,6	0,2
Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів, тис. відвідувань за зміну	923	926	920	-3

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Адміністративні ресурси є найважливішою частиною ресурсного потенціалу сільських територій. По-перше, вони покликані створити певний формат двох видів перетворюючої діяльності, забезпечити взаємозв'язок ідеально-перетворюючої та матеріально-перетворюючої діяльності, тобто поєднання теорії з практикою. По-друге, їх головна функція - трансформаційна, що перетворює готівкові, природні, виробничі, економічні ресурси та певною мірою людський і соціальний капітал і утворює передумови економічної бази розвитку сільських територій. Адміністративні ресурси виконують роль двигуна прогресу, приводячи в рух певну комбінацію ресурсів місцевої громади для досягнення нею нового якісного стану. По-третє, для забезпечення матеріально-перетворюючої діяльності необхідно, щоб адміністративний потенціал (технологія планування, інформація, організація спільноти та ін.)

відповідав запланованим змінам в соціально-економічному житті сільської громади. В кінцевому рахунку, розвиненість і якість адміністративного потенціалу визначають загальний ресурсний потенціал розвитку сільських територій.

В області з метою стимулювання розвитку сільськогосподарського дорадництва розроблено та затверджено на сесії обласної Ради Програму розвитку особистих селянських, фермерських господарств, кооперативного руху на селі та дорадництва на 2016-2020 роки (далі – Програма), де передбачено заходи і обсяги фінансування розвитку сільськогосподарського дорадництва в області, а саме:

- відшкодування витрат на підготовку дорадників та експертів-дорадників та підвищення їх кваліфікації через Вінницький національний аграрний університет;

- фінансування дорадчих послуг суб'єктам господарювання, що проводять діяльність у сільській місцевості.

На жаль, коштів із обласного бюджету на фінансування даних заходів не було виділено.

На Вінниччині діють дві обласні дорадчі служби, які зареєстровані в Реєстрі сільськогосподарських дорадчих служб, а саме:

- Споживче товариство «Вінницька обласна сільськогосподарська дорадча служба «Агродорада»;

- Громадська організація «Національний центр сільськогосподарського дорадництва та консалтингу «Досвід».

Також, в області офіційно працює 13 сільськогосподарських дорадників та 13 експерт-дорадників, які зареєстровані у Реєстрі сільськогосподарських дорадників та експертів – дорадників. На базі Вінницького Національного аграрного університету постійно проводяться навчання (підвищення кваліфікації) сільськогосподарських дорадників та експертів-дорадників.

На сьогодні у Вінницькій області діє дві програми, що стосуються інформаційної сфери, які затверджені обласною радою: Регіональна програма

сприяння розвитку інформаційного простору та громадянського суспільства у Вінницькій області на 2016-2018 рр. та регіональна програма інформатизації «Електронна Вінниччина» на 2016 – 2018 рр.

У 2018 році у Вінницькій області зареєстровано 47 телерадіокомпаній, з них: 33 мовники та 17 провайдерів програмної послуги [108]. Деякі телерадіокомпанії одночасно мають ліцензії як мовників, так і провайдерів.

Сфера аналогового ефірного телемовлення на Вінниччині представлена 14-ма загальнонаціональними мовниками та двома регіональними: Філією НСТУ Вінницькою регіональною дирекцією «ВІНТЕРА» та МКП Інформаційно-телевізійним агентством «ВІТА». Особливістю області у царині розповсюдження телевізійних (як і радійних) сигналів є її моноцентричний характер – передавачі всіх названих ТРО зосереджені в обласному центрі. Частина передавачів розташована також на вежі с. Баланівки Бершадського району, у містах Могилеві-Подільському, Ямполі та Козятині. ВРД «ВІНТЕРА» зберегла свою мережу в області (хоча в урізаному вигляді). У південних районах встановлено чимало мікроретрансляторів, завдяки яким транслюються програми НСТУ та Студії «1+1» [123].

З 2011 р. на території області функціонує наземна ефірна цифрова мережа. З компаній Вінницької області ліцензії Національної ради мають ІТА «ВІТА» та Вінницька громадська телерадіокомпанія «Вінниччина», свою програму в «цифрі» транслює Філія ПАТ НСТУ «Вінницька регіональна дирекція «ВІНТЕРА».

На відміну від ефірного, кабельне мовлення здійснюється у мережах провайдерів програмної послуги і доступне для перегляду лише їх абонентам. У 2018 році на Вінниччині функціонувало 4 канали кабельного мовлення – «Еверест» та «Укрмедіа-проект» в обласному центрі, «Краяни» у Могилеві-Подільському та «Імпульс» у с. Клембівка Ямпільського району.

До 17-ти місцевих компаній-провайдерів, які вибудували мережі у 13 населених пунктах Вінниччини, долучились суб'єкти інформаційної діяльності з інших регіонів України: ТОВ «ВОЛЯ-Кабель», ТОВ «Діджітал Скрінз», ТОВ

«Датагруп Медіа» (усі - м. Київ), ТОВ «Українська телекомунікаційна група» (сmt. Калинівка, Київської області). Найбільше 46 компаній-провайдерів зафіксовано в обласному центрі – 4, по 2 функціонують у Ладжині, Ямполі, Могилеві-Подільському та Гайсині [123].

Для налагодження комунікації між учасниками аграрного ринку, поширення передового досвіду, формування партнерських відносин в області започатковано роботу Інноваційної платформи «Кращі аграрні практики Вінниччини» та створено на її базі Центру наукового забезпечення агропромислового виробництва Вінницької області. За 2018 рік в рамках Інноваційної платформи було проведено 9 науково-практичних конференцій за участю наукових співробітників НААНУ, 4 тематичних «круглих столів», 6 форумів, 34 навчально-практичних семінарів та «Днів поля» з питань застосування інтенсивних технологій та впровадження інновацій в сільськогосподарське виробництво. Створений онлайн ресурс Інноваційної платформи «Кращі аграрні практики Вінниччини», в наповненні якого приймають участь представники аграрного бізнесу, науки, місцевого самоврядування та громадські організації Вінницької області. Центром наукового забезпечення агропромислового виробництва Вінницької області щодавно по сезонах польових робіт надаються рекомендації щодо впливу погодних умов, особливостей виконання польових робіт та інтенсивного ведення сільського господарства.

Сьогодні спостерігається стійка тенденція до розширення сегменту культурно-пізнавального туризму на світовому ринку. При цьому відбувається включення різних складових та жанрів фольклору та пам'яток національної культури та історії до туристичних маршрутів. Така практика дає змогу показати місцевим та іноземним туристам справжнє багатство та різноманітність історичного потенціалу краю, продемонструвати зразки міжнаціонального взаєморозуміння та взаємовпливів традицій і культур.

Сільські території Вінниччини також мають значну кількість визначних історико-культурних пам'яток. В області на державному обліку перебуває 4307

пам'яток культурної спадщини: 1739 - археології, 1893 - історії, 526 - містобудування та архітектури, 101 - монументального мистецтва, 47 - садово-паркового мистецтва, 1- ландшафтна.

В області проводиться робота по залученню грантових коштів та міжнародної технічної допомоги в сфері туризму. Вінницька районна рада виграла грант від Європейського Союзу на реалізацію проєкту: «Туризм, як запорука динамічного соціально-економічного розвитку сільської громади». Сума коштів складає 289,8 тис. євро. Завдяки реалізації даного проєкту проведено реставрацію зовнішньої частини палацу Грохольських-Можайських, що є пам'яткою національного значення 18 століття. Крім того, створено інформаційний центр розвитку туризму, відремонтовано Жабелівський музей історії села, проведено навчальні та інформаційні заходи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 2

87. Абалкин Л. Й. Диалектика социалистической экономики. Москва : Наука, 1981. 25 с.
88. Адырхаев А. Г. Природно-ресурсный потенциал региона и эффективность его использования в сельском хозяйстве : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством: региональная экономика». Москва, 2007. 25 с.
89. Алимова Л. М. Активизация человеческого потенциала как фактора экономического развития : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория». Саратов, 2010. 18 с.
90. Амбросов В. Я. Фінансова стабілізація розширеного відтворення в аграрному секторі економіки. *Агроінком*. 2007. № 7–8. С. 26–28.
91. Аналіз ефективності використання земельного фонду України та ризиків введення ринку землі в умовах внутрішніх та зовнішніх викликів : аналіт. доп. URL: <http://optimacenter.org/userfiles/Аналіз%20ефективності%20використання%20земельного%20фонду%20України%20та%20ризиків%20введення%20ринку%20землі%20в%20умовах%20внутрішніх%20і%20зовнішніх%20викликів.pdf> (дата звернення: 26.07.2018).
92. Анопрієнко Т. Перспективи розвитку оренди землі. *Вісн. ХНАУ*. 2005. № 3. С. 292–302.
93. Антонов А. В. Методи державного регулювання розвитку сільських територій. URL: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? (дата звернення: 18.05.2019).
94. Анчишкин А. И. Наука-техника-экономика/2-е изд. Москва : Экономика, 1989. 384 с.
95. Белей С. І. До проблеми державної підтримки розвитку сільських територій. *Економічні науки*. 2011. № 9. С. 241–245.
96. Бондаренко Л. М. Ефективне використання сільськогосподарських

земель як фактор забезпечення сталого розвитку сільських територій. *Зб. наук. пр. Вінн. нац. аграр. ун-ту*. Вінниця, 2014. Вип. 2 (88). С. 80–88.

97. Биба В. В., Махічева П. В. Матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств України. URL: <http://77.121.11.9/bitstream/PolNTU/2904/1/Биба.pdf> (дата звернення: 17.08.2018).

98. Бурда А. Г. Экономические проблемы параметризации аграрных предприятий. Краснодар, 2001. 508 с.

99. Важинський Ф. А., Галаз Р. І., Підлипна Р. П. Інвестиції як фактор розвитку сільських територій. URL: file:///C:/Users/user1/Downloads/Nzclubp_2011_6_9.pdf (дата звернення: 24.11.2018).

100. Герасимчук З. В., Ковальська Л. Л. Виробничий потенціал регіону: методика оцінки та механізми нарощення : монографія. Луцьк : ЛДТУ, 2003. 242 с.

101. Гончарук І. В., Томашук І. В. Державне регулювання розвитку ресурсного потенціалу сільських територій: загальні аспекти. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 4 (32). С. 19–30.

102. Григоренко Я. О. Реалізація аграрного потенціалу України в системі забезпечення економічної безпеки держави : дис. ... URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/aspirantura/zahust_2018/dys_Grygorenko.pdf (дата звернення: 07.05.2018).

103. Горбачова І. В Система формування та розвитку трудового потенціалу сільських територій в умовах трансформацій аграрного сектору економіки. URL: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/12.pdf> (дата звернення: 21.06.2018).

104. Гузенко Г. М. Людський потенціал: сутність та пріоритетні напрямки розвитку в Україні. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/znprkhnpu_eko_2010_10_8%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/znprkhnpu_eko_2010_10_8%20(1).pdf) (дата звернення: 07.08.2019).

105. Гуторов О. І., Череда Т. Є., Управління земельними ресурсами :

лекція/Харків. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. Харків, 2013. 56 с.

106. Давыденко Е. А., Аренков И. А. Ценностно-ориентированный подход в брендинге. *Бренд-менеджмент*. 2012. № 1. С. 21–28.

107. Данилишин Б. М., Міщенко В. С. Реформування відносин власності на природні ресурси. *Економіка України*. 2003. № 9. С. 34–42.

108. Державний реєстр суб'єктів інформаційної діяльності у сфері телебачення і радіомовлення/Офіц. веб-сайт Нац. ради України з питань телебачення і радіомовлення. URL: <https://www.nrada.gov.ua/derzhavnyj-reyestr-sub-yektiv-informatsijnoyi-diyalnosti-u-sferitelebachennya-radiomovlennya> (дата звернення: 29.03.2019).

109. Дмитриевский Ю. Д. Природный потенциал и его количественная оценка. *Известия ВГО*. 1971. Вып. 1. С. 41–47.

110. Для розвитку сільських територій буде враховуватись успішний міжнародний досвід. URL: <http://minagro.gov.ua/node/24883> (дата звернення: 12.04.2019).

111. Донец Ю. Ю., Жаров А. В. Эффективность производственных фондов в машиностроении. Киев : Техника, 1979. 121 с.

112. Донец Ю. Ю. Ефективність використання виробничого потенціалу. Київ : Знання, 1998. 123 с.

113. Екологічний стан Вінницької області на рубежі тисячоліть : аналіт.-стат. довід. Вінниця : Велес, 2015. 162 с.

114. Економічна енциклопедія. У 3 т. Т. 3: П (поручництво) – Я (японський центр продуктивності)/гол. ред. Б. Д. Гаврилишин ; відп. ред. С. В. Мочерний. Київ : Академія, 2002. 951 с.

115. Єрмолаєв А., Клименко І., Ємець В., Таран С. Аграрний сектор України: тенденції, суб'єкти, перспективи реформування. URL: <http://newukraineinstitute.org> (дата звернення: 02.10.2019).

116. Залізко В. Д. Економічний потенціал сільських територій: генезис, структура, властивості, пріоритети зміцнення. *Економіка України*. 2014. № 4. С. 73–82.

117. Залізко В. Д. Стратегічне державне управління сільським розвитком у контексті зміцнення соціально-економічної безпеки сільських територій: проблеми та перспективи досліджень. *Вісн. Хмельн. нац. ун-ту*. 2013. № 2, т. 3. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/Vchnu_ekon_2013_2\(3\)_27.pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Vchnu_ekon_2013_2(3)_27.pdf) (дата звернення: 26.08.2019).

118. Заславська Т. Н. Людський потенціал в сучасному трансформаційному процесі. *Суспільні науки і сучасність*. 2005. № 3. С. 13–25.

119. Зенченко С. В. Бюджетний потенціал регіона і методические подходы к его оценке. *Региональные проблемы преобразования экономики*. 2008. № 1 (14). С. 158–168.

120. Зміцнення та ефективне використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств : монографія/за ред. В. С. Шебаніна, І. І. Червена. Миколаїв : МДАУ, 2010. 189 с.

121. Золотих І. Б. Щодо визначення виробничого та ресурсного потенціалу АПК. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2004. Вип. 1, т. 1. С. 79–82.

122. Игнатенко Н. Г., Руденко В. П. Природно-ресурсный потенциал территории: географический анализ и синтез. Львов : Вищ. шк., 1986. 263 с.

123. Інформаційні ресурси, інтелектуальна власність, комунікації в освітньонауковій та інноваційній сферах: філософсько-правові та прикладні аспекти : матеріали круглого столу, (12 трав. 2017 р. Вінниця)/упоряд.: О. Д. Довгань, М. В. Беланюк, С. А. Лапшин, О. Г. Радзієвська, О. І. Яременко ; ВДПУ, НДПП НАПрН України. Київ : АртЕк, 2017. 227 с. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/zbirnik_vinnicya_-_25.09_1.pdf (дата звернення: 11.06.2018).

124. Кваша С. М. Земельні відносини в контексті моделей розвитку сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 54–58.

125. Клочков В. А. Определение природно-ресурсного потенциала территории как элемент оптимизации природопользования. Территориальная организация общества и управление в регионах. Воронеж, 1996. С. 107–119.

126. Ключник А. В. Зайнятість населення сільських територій: проблеми та стратегічні напрями їх вирішення. URL: http://ird.gov.ua/pe/re201101/re201101_134_KliuchnykAV.pdf (дата звернення: 28.09.2019).

127. Ключник А. В. Формування та розвиток економічного потенціалу сільських територій України : монографія. Миколаїв : Дизайн та поліграфія, 2011. 468 с.

128. Кунцевич В. О. Поняття фінансового потенціалу розвитку підприємства та його оцінки. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 7. С. 123–130.

129. Кузьмак О. І. Чинники формування та використання сільського трудового потенціалу. *Економіка та управління національним господарством*. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/sre_2013_4_11.pdf (дата звернення: 18.07.2019).

130. Ларичева К. Н. Природно-ресурсний потенціал сільських територій Новгородської області. *Аграрний вестник Урала*. 2014. № 1. С. 84–87.

131. Лукинов И. И. Аграрный потенциал: исчисление и использование. *Вопросы экономики*. 1988. № 1. С. 10–18.

132. Лучик С. Д. Вплив трансформаційних змін на використання трудового потенціалу села. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 149–153.

133. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституційних перетворень. *Економіка АПК*. 2017. № 2. С. 5–16.

134. Маршалок М. С. Потенціал аграрного підприємства: наукові підходи до трактування. *Наук. вісник нац. Ун-ту біоресурсів і природокористування України*. 2010. № 154, ч. 1. С. 237–242.

135. Мінерально-сировинна база Вінницької області : аналіт.-стат. довід. Вінниця : Велес, 2004. 68 с.

136. Порохня В. М., Бирський В. В. Моделювання людського потенціалу держави : монографія. Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2008. 192 с.

137. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій : розпорядження КМ України від 23 верес. 2015 р. № 995-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-p>] (дата звернення: 28.09.2018).

138. Про добровільне об'єднання територіальних громад. URL: <https://vinrada.gov.ua/zakon-ukraini-,,pro-dobrovilne-obednannya-teritorialnih-gromad.htm> (дата звернення: 14.06.2018).

139. Прока Н. И. Социально-экономическая эффективность реализации потенциала сельских территорий. *Вест. Орлов. гос. аграр. ун-та*. 2011. № 5. С. 22–26.

140. Про державну підтримку сільського господарства України : закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV (ред. станом на 05.04.2019 р.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> (дата звернення: 23.09.2019).

141. Регіони Вінницької області : стат. зб. Вінниця, 2018. 205 с.

142. Ракович О. І. Теоретико-методологічні аспекти дослідження підприємницького потенціалу сільських територій. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/153.pdf (дата звернення: 27.09.2018).

143. Ракович О. І. Локальні детермінанти розвитку підприємницького потенціалу сільських територій. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/4_2019/11.pdf (дата звернення: 22.11.2018).

144. Реймерс Н. Ф. Охрана природы и окружающей человека среды : словарь-справочник. Москва : Просвещение, 1992. 320 с.

145. Россоха В. В. Теоретико-методичні засади формування, розвитку та оцінювання виробничого потенціалу сільськогосподарського підприємства. Київ : Вид-во Ін-ту аграр. економіки, 2009. 92 с.

146. Римашевская Н. Качество человеческого капитала в России. Москва : Межд. фонд Н. Д. Кондратьева, 2009. С. 100–102.

147. Сагайдак А. Э. Земельная собственность и рента. Москва : Агропромиздат, 1991. 80 с.

148. Свободин В. А. Интенсификация и эффективность

сельскохозяйственного производства. Москва : Росагропромиздат, 1988. 95 с.

149. Семів Л. К. Регіональна політика: людський вимір : монографія. Львів : ІРД НАНУ, 2004. 392 с.

150. Сеницкая Н. Я. Развитие человеческого потенциала как стратегическая цель региональной социальной политики : монография. Северодвинск : Изд-во Помор. гос. ун-та, 2004. 296 с.

151. Смутчак З. В. Роль державного управління у сталому розвитку сільських територій України. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 10. С. 469–473.

152. Стегней М. І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 3 (141). С. 125–133.

153. Свиноус І. В. Роль і місце особистих селянських господарств у сучасному агропромисловому комплексі України. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/ecupark_2012_9_27.pdf (дата звернення: 08.12.2019).

154. Суска А. А Соціальний та екологічний потенціал лісу як категорія економіки природних ресурсів. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 13. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/159.pdf (дата звернення: 25.07.2019).

155. Ткачук В. А. Управління політикою розвитку сільських територій. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2012. Вип. 4, т. 1. С. 101–111.

156. Томашук І. В. Інвестиційний потенціал сільських територій: основні аспекти розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2018. № 1. С. 140–149.

157. Улезько А. В., Нечаев Н. Г., Соковых И. С., Климов А. В. Хозяйствующие субъекты аграрной сферы: ресурсное обеспечение и инновационное развитие. Воронеж : ВГАУ, 2013. 278 с.

158. Управління розвитком міста : [навч. посіб.]/І. Валентюк та ін. ; за ред. В. Вакуленка, М. Орлатого. Київ : Вид-во НАДУ, 2006. 389 с.

159. Хвесик М. А., Горбач Л. М., Вишневська Н. В., Хвесик Ю. М.

Стратегія соціально-економічного розвитку регіону. Київ : Кондор, 2004. 224 с.

160. Шанин С. А. Теоретические подходы к воспроизводству ресурсного потенциала аграрного сектора экономики России (региональный аспект). *Белгородский экономический вестник*. 2014. № 2 (74). С. 21–29.

161. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України. Донецьк, 2005. 502 с.

162. Шишпанова Н. О. Основні фази процесу відтворення трудового потенціалу сільських територій. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2013. Вип. 4, т. 1. С. 64–69.

163. Щербина І. Ф. Забезпечення людського розвитку через механізми бюджетного регулювання : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07. Київ, 2009. 248 с.

164. Юрчишин В. В. Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей. *Економіка АПК*. 2011. № 2. С. 87–99.

165. Яценко О. В. Стан та перспективи розвитку сільських територій центрального регіону України. URL: [file:///C:/Users/user1/ Downloads/econ_2012_11_8.pdf](file:///C:/Users/user1/Downloads/econ_2012_11_8.pdf) (дата звернення: 12.02.2018).

166. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 18.09.2019).

РОЗДІЛ 3

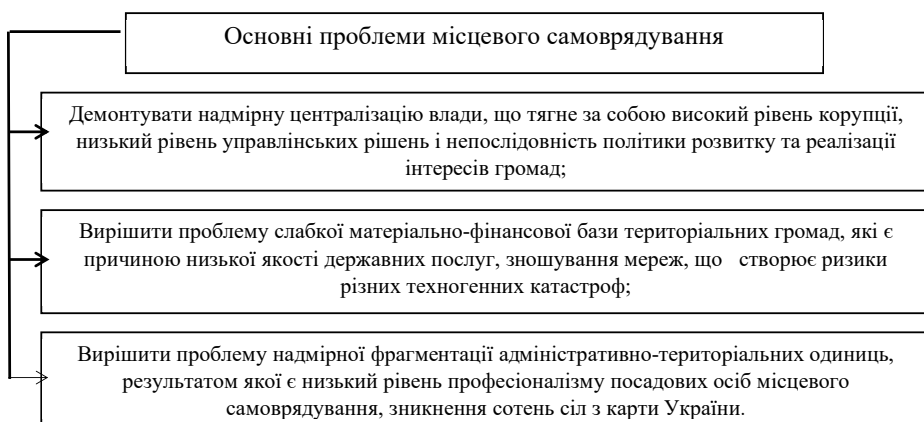
МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗ ВПЛИВУ ДОМІНУЮЧИХ КОМПОНЕНТІВ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1 Основні напрями модернізації місцевого самоврядування в напрямку підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій

Економічне зростання на місцевому рівні є найскладнішим об'єктом державної регіональної політики, що потребує врахування особливостей галузевої та територіальної структури місцевого господарства, визначення специфіки місцевих умов нагромадження капіталу, особливостей функціонування місцевого ринку праці, зайнятості та кадрового забезпечення. Одним з пріоритетних напрямків діяльності органів місцевого самоврядування є створення умов для сталого розвитку сільських територій через забезпечення комплексного багатофункціонального сільського розвитку, який базується на використанні їх ресурсного потенціалу, але надмірна концентрація влади являється основною перешкодою соціально-економічного розвитку сільських територій. Сучасні динамічні процеси передбачають швидкі зміни в управлінні національною економікою та їх запровадження разом із реформами. Однією з провідних реформ в Україні є реформа децентралізації, вплив якої на процеси формування, збереження та відтворення ресурсного потенціалу важко переоцінити. Акцентування уваги на громаді та її території, переформатування та об'єднання територіальних громад передбачають також зміни в процесах відтворення ресурсного потенціалу та управління ними [182]. Головним стратегічним завданням модернізації системи державного управління та територіальної організації влади, що реалізується сьогодні, є формування ефективного місцевого самоврядування, створення комфортних умов для життя громадян, надання якісних і доступних державних послуг. Досягнення цих

цілей неможливе без належного рівня економічного розвитку відповідних територій, їх фінансової підтримки та достатніх джерел для заповнення місцевих бюджетів [184]. Крім того, поглиблення європейських інтеграційних процесів вимагає формування нової моделі розвитку сільських територій, адаптованої до світових стандартів, з метою посилення їх ролі в соціально-економічному зростанні України та її регіонів [177]. Звичайно, еволюційне твердження державності України збільшує тенденцію актуалізації розвитку сільської місцевості, особливо в сучасних умовах господарської діяльності, оскільки складне економічне і соціальне становище села в цілому і сільського господарства зокрема потребує виваженої політики держави і влади.

Необхідність реформування системи органів місцевого самоврядування зумовлено потребами й інтересами людини, територіальної громади, суспільства загалом. Євроінтеграційний курс України вимагає оптимізації територіальної організації влади, децентралізації владних повноважень, зміцнення місцевого самоврядування, перерозподілу владних повноважень між центром та регіонами на користь останніх, наближення регіональних і місцевих органів влади до населення. Сьогоднішня реформа місцевого самоврядування покликана вирішити основні проблеми розвитку сільських територій (рис. 3.1).

Рисунок 3.1 - Головні проблеми місцевого самоврядування

Джерело: сформовано автором на основі [182; 188]

Один із способів вирішити проблему фінансової підтримки сільських

територій та їх громад це використовувати нові технології управління розвитком сільських територій та проведення реформування управління органами місцевого самоврядування. Також важливо, щоб у формуванні і реалізації політики сталого розвитку сільських територій на основі їх ресурсного потенціалу активнішою була роль сільської (селищної) влади і громади (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Функції органів місцевого самоврядування у рамках старої і нової концепції сільського розвитку

XX століття: старе бачення	XXI століття: нове бачення
Найнижча ланка системи державної влади. Дотримання принципу перевищення, неправомірного використання повноважень	Працює на принципах субсидіарності і автономності. Дотримання принципу суспільного управління
Орієнтація на управління	Орієнтація на інтереси громадян
Представник центральних органів влади	Представник громади, лідер і контролер процесу спільного управління, забезпечення прогресуючого локального розвитку.
Підпорядковується органам влади вищого рівня і звітує перед ними	Підпорядковується місцевим виборцям і звітує перед ними, є лідером щодо удосконалення місцевого управління
Інформація про діяльність закрита для населення	Дотримується принципів відкритого і прозорого управління
Контролює фактори управління, а не результати	Орієнтується на результати
Внутрісистемна залежність	Незалежність, конкурентоспроможність, застосування альтернативних моделей надання послуг, координатор державних і приватних постачальників послуг
Влада недоступна для населення, відсутність механізмів оперативного реагування	Відкритість, оперативність і гнучкість у роботі
Не готовність ризикувати	Влада відкрита для інновацій, готова іти на розумні ризики
Залежить від вказівок центрального управління. Діє жорстко за встановленими правилами	Самостійна і у сфері обкладання податками, витрачання бюджетних коштів, регулювання життя громади, прийняття адміністративних рішень. Гнучкість в управлінні, звітує за досягнуті результати
Влада бюрократична і технократична. Рішення носять наказовий характер для громадян	Забезпечує участь громадян, надає їм право голосу і можливість вибору при прийнятті рішень. Прагне заслужити довіру громадян, бере участь у діалозі з громадами, прагне досягти позитивних результатів для громади.

Джерело: сформовано автором за даними [179, с. 125-133]

Державна політика України у сфері місцевого самоврядування спирається на інтереси територіальних громад та передбачає децентралізацію влади - тобто передача від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності. В основу цієї політики закладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування та найкращі світові стандарти суспільних відносин у цій сфері [206].

Як відзначає М. Малік, стабільність розвитку України значною мірою залежить від розвитку сільських територій та їх складових компонентів. В умовах процесу децентралізації влади в Україні з'являються нові можливості розвитку сільських територій [200, с. 13].

Децентралізація – це спосіб територіальної організації влади, при якому держава передає право на прийняття рішень з визначених питань або у визначеній сфері структурам локального чи регіонального рівня, що не входять у систему виконавчої влади і є відносно незалежними від неї [204, с. 23]. Під децентралізацією часто розуміється перерозподіл владних повноважень та обсягів компетенції між центральними та місцевими рівнями організації публічної влади із зміщенням акценту на місцевий рівень в частині здійснення заздалегідь окреслених і гарантованих державою функцій [199, с. 7–8].

Як відомо, децентралізацію визначають як один з ключових принципів розвитку демократії в державах Європейського Союзу і Ради Європи, основою їх регіональної політики, поряд з принципами субсидіарності, концентрації, компліментарності, партнерства, програмного підходу.

Економічний розвиток сільських територій безпосередньо пов'язаний з процесом функціонування та еволюції економічної системи в довгостроковому періоді, під впливом економічних суперечностей, потреб та інтересів. У 2014 році почала формуватися законодавча база для радикальних змін у системі державного управління та його територіальної бази на всіх рівнях. У квітні 2014 року Уряд затвердив основний концептуальний документ - Концепцію реформи місцевого самоврядування та територіального устрою організації влади. Після цього був затверджений План заходів щодо його реалізації, який

поклав початок реформі.

Крім того, було прийнято пакет законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг. Це дозволило делегувати органам місцевого самоврядування відповідний рівень повноважень щодо надання основних адміністративних послуг: реєстрація місця проживання, видача паспортних документів, державна реєстрація юридичних та фізичних осіб, підприємців, об'єднань громадян, реєстрації актів цивільного стану, майнових прав, земельних питань тощо.

Мета реформування місцевого самоврядування полягає в забезпеченні становлення та розвитку ефективного місцевого самоврядування, органи якого будуть спроможні надавати, відповідно до законодавства, якісні адміністративні послуги населенню і забезпечувати покращення соціально-економічного розвитку сільських територій. Для досягнення цілей реформування місцевого самоврядування запроваджена адміністративно-територіальна реформа, яка забезпечить побудову раціональної просторової основи місцевого самоврядування, доступність та якість надання соціальних та адміністративних послуг населенню, ефективне використання ресурсного потенціалу, сталий розвиток сільських територій.

У Концепції зазначено, що реформування місцевого самоврядування передбачає:

- визначення повноважень органів місцевого самоврядування, що утворюються на території адміністративно-територіальних одиниць базового, районного та обласного рівнів, на засадах субсидіарності з урахуванням їх спроможності здійснювати такі повноваження і рівня фінансового забезпечення, а також повноважень місцевих органів виконавчої влади;

- удосконалення механізму здійснення жителями відповідних адміністративно-територіальних одиниць контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування;

- визначення суб'єктом надання послуг конкретних вимог до якості адміністративних, соціальних та інших послуг, що надаються населенню

органами місцевого самоврядування базового та регіонального рівня, критеріїв оцінювання їх якості з урахуванням особливостей, визначених законами, які регулюють суспільні відносини у відповідній сфері, недопущення погіршення умов надання адміністративних, соціальних та інших послуг, установлених законами;

- визначення на законодавчому рівні порядку здійснення місцевими органами виконавчої влади контролю за виконанням органами місцевого самоврядування вимог Конституції та законів України;

- утворення об'єднаних територіальних громад згідно із законодавчо визначеною процедурою з власними органами місцевого самоврядування, зокрема виконавчими органами рад. Жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що не є самостійною адміністративно-територіальною одиницею, можуть ініціювати утворення органів самоорганізації населення або ініціювати започаткування посади старости, який входить до складу системи органів місцевого самоврядування відповідної територіальної громади, що є самостійною адміністративно-територіальною одиницею;

- визначення чітких меж кожної адміністративно-територіальної одиниці, забезпечення повсюдності юрисдикції органів місцевого самоврядування на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, недопущення наявності в межах територіальної громади інших адміністративно-територіальних одиниць; утворення виконавчих органів обласних та районних рад;

- зміну статусу місцевих держадміністрацій із місцевих органів виконавчої влади на органи, які здійснюють контроль за дотриманням вимог законодавства, законністю актів органів місцевого самоврядування, а також координацію діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади на відповідній території;

- виконання територіальними органами центральних органів влади на відповідній території функцій із здійснення контролю за дотриманням у

визначених сферах вимог законодавства, надання адміністративних, соціальних та інших послуг населенню та юридичним особам;

- формування мережі територіальних органів центральних органів виконавчої влади з метою створення оптимальних умов для одержання населенням та юридичними особами адміністративних та соціальних послуг, які надаються такими органами [208].

Очікуваними результатами реформування місцевого самоврядування в Україні є:

- посилення правової, організаційної та матеріальної спроможності територіальних громад, органів місцевого самоврядування, провадження їх діяльності з дотриманням принципів та положень Європейської хартії місцевого самоврядування;

- доступність публічних послуг, підвищення їх якості;

- впровадження механізму здійснення місцевими держадміністраціями та населенням контролю за наданням органами місцевого самоврядування, територіальними органами центральних органів виконавчої влади публічних послуг;

- запровадження стандартів (нормативів) якості публічних послуг, що надаються населенню органами місцевого самоврядування базового та регіонального рівня, критеріїв оцінювання якості;

- створення сприятливих правових умов для максимально широкого залучення населення до прийняття управлінських рішень, а також розвитку форм прямого народовладдя;

- формування ефективної територіальної системи органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць;

- утворення об'єднаних територіальних громад, спроможних самостійно або через органи місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення;

- соціально-економічний розвиток територіальних громад і регіонів;
- стимулювання економічного розвитку територій у результаті удосконалення механізмів впливу органів місцевого самоврядування на встановлення пріоритетів місцевого економічного розвитку;
- визначення чітких меж кожної адміністративно-територіальної одиниці, забезпечення повсюдності юрисдикції органів місцевого самоврядування на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці та недопущення наявності в межах території громади інших адміністративно-територіальних одиниць такого ж самого рівня;
- утворення виконавчих органів обласних та районних рад; зміна статусу місцевих держадміністрацій з органів загальної компетенції на контрольно-наглядові органи в системі виконавчої влади з функцією координації діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади на відповідній території;
- забезпечення розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування базового та регіонального рівнів, місцевими держадміністраціями та територіальними органами центральних органів виконавчої влади [208].

У дослідженнях наукової літератури та законодавчих актів можна виокремити такі основні типи децентралізації: політична, адміністративна, бюджетна (фіскальна), просторова (територіальна), економічна (ринкова), екологічна. Крім того, децентралізація передбачає розмежування компетенції і конкретизацію повноважень не лише по вертикалі, але й по горизонталі, тому можна виділити вертикальну та горизонтальну децентралізацію.

Вертикальна децентралізація означає чітке визначення порядку прийняття рішень керівними органами різного рівня, а горизонтальна – означає розподіл та визначення функцій і компетенції всіх інших елементів структури органів публічної адміністрації, крім керівного органу.

Політична децентралізація полягає в розподілі політичної влади, регіонального представництва в національному парламенті, надання

громадянам або їх представникам більшого впливу на розробку та реалізацію законодавчої бази й політики держави, яке спрямоване на підвищення ефективності діяльності як центральних органів влади, так і органів місцевого самоврядування, створення передумов для економічного, соціального й культурного розвитку [171, с. 146].

Економічна, або ринкова, децентралізація втілюється в приватизації державних функцій та бізнесу. Її суттєвими особливостями є дерегулювання, відміна обмежень для приватних суб'єктів, які конкурують із державними структурами у сфері надання послуг та виконання робіт.

Екологічна децентралізація полягає в наданні автономним державним структурам, органам місцевої влади чи приватним компаніям права на використання природних ресурсів шляхом унормування цих процесів, зонування, встановлення екологічних обмежень та стандартів тощо.

Просторова децентралізація належить до регіонального і місцевого планування з урахуванням географічних показників і застосовується у визначенні цільових програм деконцентрації промислових і житлових комплексів.

Ринкову децентралізацію застосовують з метою аналізу і запровадження у практику планів, стратегій і дій з оптимізації умов виробництва на засадах ринкових механізмів [187].

Під адміністративною децентралізацією розуміють передачу функцій управління центральними органами влади місцевим, а також розширення повноважень підпорядкованих органів управління [174].

Ключем до децентралізації є здатність територіальних громад розвиватися через самоврядування та власні сили. Для того, щоб повноваження громад були повною мірою реалізовані, громада повинна мати, крім загального простору життя, цілий ряд інших спільних інтересів: інфраструктуру, потребу в послугах певної якості та їх задоволення, щоб відчувати свою визначальну роль у розвитку місцевої політики. У той же час бажані ефекти не з'являються негайно. Для цього потрібно, аби мешканці громади відчували свою

організованість, тобто, щоб у громаді існували певні елементарні інститути громадянського суспільства: осередки політичних партій та громадських організацій, формальні чи неформальні об'єднання громадян тощо [167, с. 127–133].

Перевагами децентралізації є зміцнення демократичних процедур; захист прав людини та її свободи; підвищення ефективності органів місцевої влади завдяки передачі повноважень на місця; удосконалення соціально-економічного розвитку.

Децентралізація вважається підґрунтям для впровадження нових стратегій, завдяки створенню нової системи управління та її нового адміністративного складу.

Концепція затвердила такі основні етапи реформування:

- створення об'єднаних громад як бази для зміни адміністративно-територіального устрою України;

- формування нових районів, як центрів, на які буде покладено вирішення питань в межах їх компетенції: управління комунальною власністю, вторинною медициною, школами-інтернатами та іншими соціальними та інфраструктурними об'єктами, а основні повноваження перекласти на об'єднані громади. Так в кожній області передбачено створення регіональних адміністративно-територіальних одиниць – префектур та інституту державних префектів, як контролюючого органу для територіальних громад, що забезпечать виконання законів України [178, с. 48];

- обласний напрям реформування, без зміни межі областей, але зі зміною форми управління.

Завершальний етап реформування полягає у формуванні багаторівневого територіального управління, яке буде здійснюватись органами публічного управління та неурядовими структурами усіх рівнів щодо певної території з метою дотримання прав і свобод її громадян, ефективної організації виробництва та розміщення продуктивних сил, забезпечення інтересів різних груп населення, сприяння соціально-економічному розвитку територій.

Водночас кожна адміністративно-територіальна одиниця буде мати свої адміністративні межі діяльності, що стимулюватиме системний підхід до ефективного розвитку територій та оптимізує спільні управлінські дії [199, с. 48–49].

Децентралізація та прийняття законодавчих актів мали дієвий вплив на позитивну динаміку у створенні об'єднаних територіальних громад (ОТГ) в Україні (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Створення об'єднаних територіальних громад в Україні
у 2015–2019 роках**

Показники	Роки					Відхилення +/- 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Кількість ОТГ, од.	159	366	665	876	982	943
Кількість громад, що об'єдналось, од.	804	1747	3124	4010	4487	4286
Кількість жителів в ОТГ, млн. осіб	1,4	3,1	5,6	9,0	11,1	10,7
Площа ОТГ, тис. кв. км	36,5	84,2	164,1	210,1	232,9	223,8

Джерело: [184]

Процес формування ОТГ в Україні проходить досить динамічно. Так, на кінець 2015 року в Україні було зареєстровано 159 ОТГ, які об'єднали 804 громади, а на кінець 2019 року їх чисельність зросла до 982, а кількість громад, що об'єдналась за період 2015-2019 рр. зросла майже в 5 раз. Станом на 31.12.2019 р. на території ОТГ проживає 9 млн осіб, що становить 25,5 % від загальної кількості населення України. Загальна площа об'єднаних територіальних громад займає 210,1 тис. кв. км, тобто 37,6 % від загальної площі України [183].

Вінницька область також долучилась до змін у організації місцевого самоврядування. З метою забезпечення реалізації вимог Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» рішенням 37 сесії обласної Ради 7 скликання від 05 березня 2019 року № 785 «Про схвалення у новій редакції проекту перспективного плану формування територій громад Вінницької області» затверджено формування 38 ОТГ по 17 районах області.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 року № 1076 (із змінами) затверджено Перспективний план формування територій громад Вінницької області, яким погоджено утворення 66 спроможних територіальних громад.

Наразі, в області створено 42 об'єднані територіальні громади (в т.ч. 2 міста обласного значення - Вінниця і Хмільник), які об'єднали 139 місцевих рад, в усіх відбулися перші вибори:

- у 2015 році – створено 2 ОТГ (об'єднали 4 територіальні громади);
- у 2016 році – створено 19 ОТГ (об'єднали 65 територіальних громад);
- у 2017 році – створено 13 ОТГ (об'єднали 34 територіальні громади);
- у 2018 році – створено 8 ОТГ (об'єднали 22 територіальні громади).

Згідно Розпорядження № 512-р від 6 травня 2020 року Кабінет Міністрів України затвердив перспективний план формування територій громад у Вінницькій області. Згідно з Розпорядженням КМУ на Вінниччині передбачено 63 спроможні (об'єднані) територіальні громади.

30 червня 2019 року відбулися перші вибори у Павлівській, Соболівській, Теплицькій, Сутисківській та Літинській територіальних громадах.

Площа ОТГ становить майже 5 тис. кв. км, а це 18,3 % від загальної площі області, населення в ОТГ – 689,4 тис. осіб (44,2 % від загального населення області).

Таким чином, станом на початок вересня 2019 року у Вінницькій області повноцінно функціонують 42 ОТГ, 35 з яких користуються перевагами переходу на прями міжбюджетні відносини з державним бюджетом України.

Вінницька область посідає 22-гу позицію серед усіх регіонів України за кількістю населення ОТГ та міст обласного значення (далі - МОЗ), 23-тю – за площею ОТГ та МОЗ (площа покриття ОТГ території області складає 18,3 %), 22-гу за кількістю територіальних громад, що не об'єдналися, 13-ту – за кількістю районів, не охоплених об'єднанням чи приєднанням, 16-ту – за кількістю ОТГ з чисельністю населення менше 5000 мешканців (показник, який свідчить про низьку спроможність громад області), 4-у за кількістю МОЗ, у яких

відбулося приєднання, 13-ту – за відсотком покриття території області перспективним планом.

В ОТГ та МОЗ області наразі проживає 44,2 % населення області, в містах обласного значення поза об'єднанням – 7,3 %, мешканців територіальних громад, що не об'єдналися – 48,5 %.

Сукупний рейтинг за основними показниками – 22-й.

Загальна кількість старост, що мають бути обрані в об'єднаних територіальних громадах області – 92, з них на сьогодні обрано 9 старост.

Кількість територіальних громад в області до утворення ОТГ складала 707. Кількість громад, що не об'єдналися чи не приєдналися під час проведення реформи – 567 (80,2 %).

З 27-ми районів області жоден не має стовідсоткового покриття ОТГ, 5 районів за територією охоплені ОТГ від 50 % до 99 %, 16 районів – до половини території і в 6-ти ще не створено жодної ОТГ.

Реалізується 93 проекти міжмуниципального співробітництва, що охоплюють 160 місцевих громад (за цим показником Вінниччина поступається лише Полтавській області).

З 48-ми створених на території області опорних шкіл 18 розміщені в ОТГ. Всього в Україні наразі створено 838 опорних шкіл, 369 з яких – в ОТГ.

Затверджений склад та перелік 4-х госпітальних округів, сформовано госпітальні ради. Погоджений перелік проектів, що фінансуються в поточному році за рахунок субвенції на розвиток системи охорони здоров'я у сільській місцевості.

Повноваження державного архітектурно-будівельного контролю отримали 3 (з 6-ти в області) міста обласного значення та Якушинецька сільська рада об'єднаної територіальної громади Вінницького району.

В області функціонує 36 Центрив надання адміністративних послуг та 9 їх територіальних відділень. Всі 36 з 36-ти ОТГ області за планом-графіком, затвердженим Урядом, отримали у комунальну власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення за межами населених пунктів.

На 2019 рік державна фінансова підтримка за трьома програмами (Державний фонд регіонального розвитку, державна субвенція на розбудову інфраструктури ОТГ та державна субвенція на сільську медицину) для Вінницької області сукупно складає 322,5 млн. грн.

Сьогодні в Україні існує програмний комплекс «Калькулятор розрахунку фінансової спроможності перспективної ОТГ» - це можливість здійснення моделювання перспективної об'єднаної територіальної громади (ОТГ), виходячи з прогнозних показників бюджетів територіальних громад сіл, селищ, міст, які прийняли рішення про утворення ОТГ або про приєднання до існуючої ОТГ.

Калькулятор розроблений за підтримки Швейцарсько-українського проєкту «Підтримка децентралізації в Україні» DESPRO. На етапі заповнення бази даних користувачами калькулятора є:

- відповідальні працівники обласних державних адміністрацій;
- експерти відокремлених підрозділів установи «Центрів розвитку місцевого самоврядування в регіонах», створених за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» та Мінрегіону [184].

Отже, основою реформування місцевого самоврядування стала децентралізація, перерозподіл повноважень між гілками влади, зміна у відносинах між громадянами і владою.

Проаналізовані результати досліджень наслідків місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні показують, що за цей короткий проміжок часу правова, організаційна та матеріальна спроможність територіальних громад та органів місцевого самоврядування характеризується позитивними змінами в соціально-економічному рівні розвитку сільських територій (рис. 3.2).

Для успішної реалізації реформ місцевого самоврядування існує потреба у трьох чинниках: політичній волі еліти, готовому експертному розвитку та громадській підтримці.

Впровадження європейської практики місцевого самоврядування в

Україні означає надання кожній місцевій громаді можливостей розпоряджатися всіма наявними на її території ресурсами.

Рисунок 3.2 - Основні характеристики реформування місцевого самоврядування

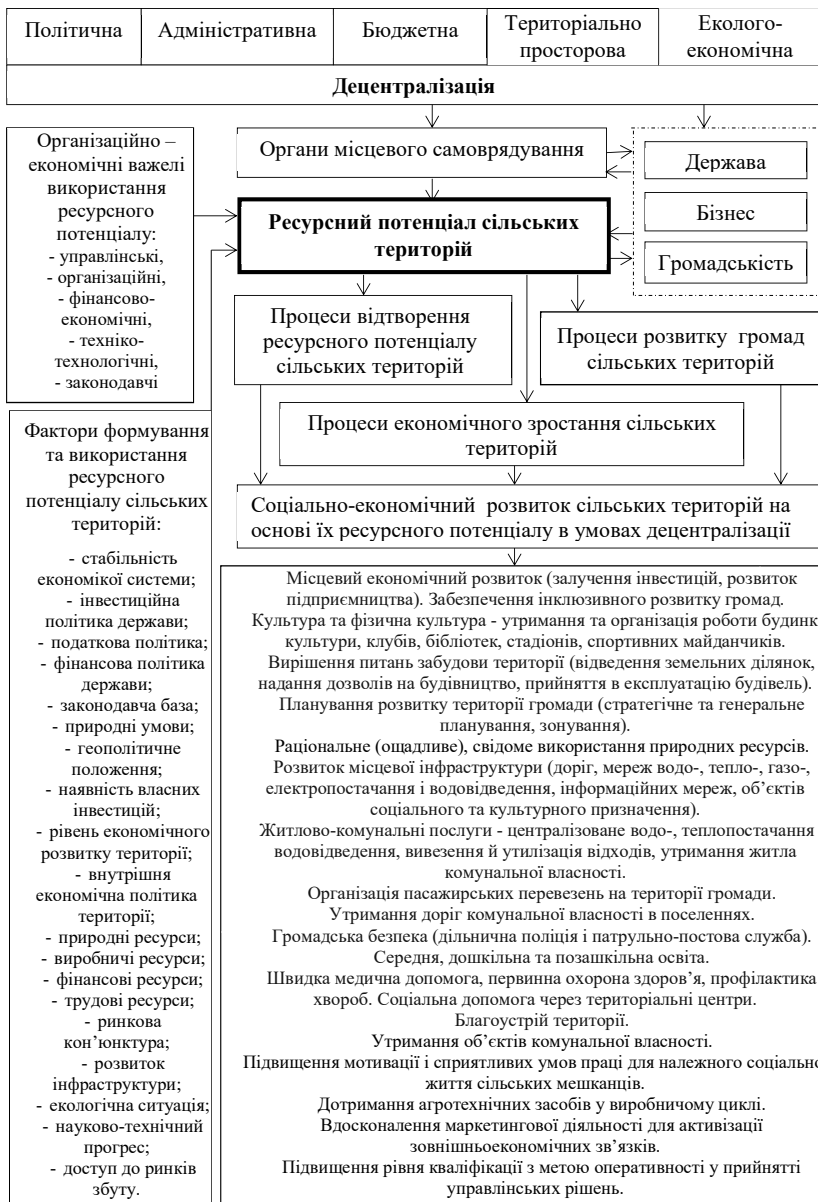
Джерело: сформовано на основі [181; 188]

Таким чином, передумовою забезпечення самодостатнього розвитку сільських територій в Україні є завершення адміністративно-територіальної реформи, яка пов'язана з трансформацією інститутів державної влади,

розвитком місцевого самоврядування, створенням децентралізованої системи перерозподілу бюджетних коштів, а також проведенням реформи щодо розпорядження ресурсами громади [207, с. 50].

Децентралізація в управлінні ресурсним потенціалом сільських територій ґрунтується на конституційних нормах окремо взятої країни і залежить від системи адміністративно-територіального устрою держави (унітарна держава або федерація). Вона є складовою загального процесу децентралізації влади, у якій виділяються основні напрями: політична, бюджетна, адміністративна, територіально-просторова та еколого-економічна децентралізації. При цьому ці напрями є не повністю відокремленими один від одного, а пересікаються і мають спільні поля дії.

На ефективність використання ресурсного потенціалу сільських територій впливають, окрім реформування органів місцевого самоврядування, тобто децентралізації, також організаційно-економічне регулювання, зовнішні та внутрішні фактори, що визначають специфіку формування та використання ресурсного потенціалу сільських територій. До основних факторів можна віднести: стабільність економічної системи; інвестиційна політика держави; податкова політика; фінансова політика держави; законодавча база; природні умови; геополітичне положення, наявні ресурси в сільській місцевості (природні, виробничі, фінансові, трудові); наявність власних інвестицій; рівень економічного розвитку регіону, стан інфраструктури регіону, ринкова кон'юнктура; внутрішня економічна політика сільської території. Визначальна роль у використанні ресурсного потенціалу сільських територій належить організаційно-економічному регулюванню за допомогою управлінських, організаційних, фінансово-економічних, техніко-технологічних та законодавчих важелів. Кожний з указаних важелів має свої особливості і є складовою частиною механізму ефективного використання ресурсного потенціалу сільських територій. Вплив децентралізації на ефективність використання ресурсного потенціалу сільських територій зображено на рисунку 3.3.

Рисунок 3.3 - Модель соціально-економічного розвитку сільських територій на основі їх ресурсного потенціалу в умовах децентралізації

Джерело: авторська розробка

Децентралізація дає можливість перейти від урядового управління до управління публічного, яке ознаменувало перехід до переважно децентралізованих інститутів (мереж), в яких держава, бізнес і громадянське суспільство співпрацюють в процесі здійснення власних повноважень.

Новоутворені територіальні громади мають опікуватися закладами освіти, охорони здоров'я первинного рівня, культури, питаннями благоустрою, соціального захисту, надання адміністративних послуг, наряду із попередніми власними повноваженнями:

- планування розвитку громади та формування бюджету;
- економічний розвиток, залучення інвестицій, розвиток підприємництва;
- управління земельними ресурсами, надання дозволів на будівництво, прийняття будівель в експлуатацію;
- розвиток місцевої інфраструктури: утримання та будівництво доріг;
- водо- тепло-, газопостачання; надання житлово-комунальних послуг (теплопостачання і водовідведення, управління відходами, утримання об'єктів комунальної власності);
- утримання вулиць і доріг; організація пасажирських перевезень на території громади;
- контроль виконання рішень ради та громадська безпека силами муніципальної варти; пожежна охорона тощо.

Повна децентралізація влади з досягненням її основної мети, якою є формування самостійних і дієздатних територіальних громад. Побудова місцевого самоврядування, спроможного ефективно вирішувати наші місцеві питання, залежить від роботи і свідомості громадян. У процесі децентралізації має відбутися підвищення якості життя людини за рахунок створення умов для сталого розвитку територіальних громад як самостійних і дієздатних соціальних спільнот, члени яких матимуть можливість ефективно захищати власні права та інтереси шляхом участі у вирішенні питань місцевого значення саме з метою забезпечення необхідною кількістю та якістю соціальних і адміністративних послуг.

3.2 Управлінський потенціал органів місцевого самоврядування і його роль у забезпеченні сталого розвитку сільських територій

В умовах децентралізації в Україні органам місцевого самоврядування надається велика роль у всіх сферах життя. У таких умовах необхідною є модернізація публічного управління для забезпечення сталого розвитку територій. Сьогодні надзвичайно важко уявити економічний розвиток України без відродження українського села. Тенденція до погіршення соціально-економічного становища сільських територій спричиняє підвищення дисбалансу в розміщенні продуктивних сил держави, що зумовлює відтік ресурсів у великі міста, які сконцентровують в собі все більшу частину фінансового, промислового, науково-технічного та кадрового потенціалу. Натомість село, із слабкорозвинутою інфраструктурою і низьким рівнем життя населення, й надалі перебуває в депресивному стані. Сільські території України характеризуються наявністю низки проблем, більшість з яких не вирішується протягом десятиліть. Відсутність чітко сформульованої та ефективної системи управління розвитком сільських територій призводить до постійного погіршення якості життя сільського населення, зменшення його чисельності загалом та у працездатному віці зокрема (внаслідок як природного скорочення, так і активних міграційних процесів), незадовільного стану інфраструктурного забезпечення, зниження рівня доходів та відсутності альтернатив сільському господарству за одночасно низької економічної ефективності та високої трудомісткості його здійснення. До такого стану призвели чинники економічного, політичного, адміністративного та правового характеру. Процес реформування сільських територій гальмується, що спричиняє ряд проблем (рис. 3.4). Відсутність чітко сформульованої та ефективної системи управління розвитком сільських територій призводить до постійного погіршення якості життя сільського населення, зменшення його чисельності загалом та у працездатному віці зокрема, незадовільного стану інфраструктурного забезпечення, зниження рівня доходів та відсутності альтернатив сільському

господарству за одночасно низької економічної ефективності та високої трудомісткості його здійснення.

Рисунок 3.4 - Проблеми управління розвитком сільських територій

*Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Разом з тим, більшість функцій по життєзабезпеченню населення в сільській місцевості, на практиці виконуються місцевою сільською радою не в повному обсязі або не виконуються зовсім через нестачу бюджетних коштів. Також спостерігається невідповідність фінансово-економічних можливостей органів місцевого самоврядування сільських територій тій відповідальності за вирішення питань місцевого значення, які делеговані їм.

Сучасний стан державного управління регіонами в Україні кризовий, що характеризується такими явищами:

- втрачається керованість соціально-економічними процесами в регіонах з боку державної влади;
- не завершено ринкових перетворень, під час формування економічної регіональної політики зберігаються розподільчі тенденції;
- надання соціальних та управлінських послуг населенню регіонів не забезпечено необхідними фінансовими та матеріальними засобами;
- структура апарату управління на регіональному рівні не відповідає вимогам демократичного суспільства з ринковою економікою, а кадровий склад органів управління за рівнем їхньої підготовки та морально-діловими якостями ще не забезпечує «прозорості» та ефективної реалізації їхніх функцій;
- мають місце конфлікти між органами різного територіального рівня, різних гілок влади та різного виду публічної влади;
- представницькі органи місцевого самоврядування та їхні виконавчі органи протистоять один одному тощо [185].

Нині для підвищення ефективності діяльності особистих селянських господарств, просування продукції на ринок, підвищення зайнятості через розвиток трудомістких галузей сільського господарства необхідно поступово трансформувати їх у сімейні фермерські господарства та залучити їх до сільськогосподарської кооперації [201, с. 7–20].

Сьогодні урядом розроблена «Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки», реалізація якої дасть можливість створити нові робочі місця на селі, покращити фінансове

становище сільського населення, наситити якісними продуктами внутрішній ринок та збільшити валютну виручку від аграрного експорту. Фінансування Концепції здійснюватиметься за рахунок коштів державного бюджету в обсязі не менше 1 млрд грн. щорічно [110]. Надання фінансової державної підтримки виробникам сільськогосподарської продукції та аграрного ринку Вінницької області наведена в таблиці 3.3. Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів у 2019 році збільшилась на 36,5 млн. грн., надання кредитів фермерським господарствам у 2019 році збільшилось на 12,5 млн. грн. у порівнянні з 2014 роком.

Таблиця 3.3

Види державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції та аграрного ринку Вінницької області

Показники	Роки						Відхилення +/- 2019 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, млн. грн.	0	0	33,7	32,9	25,1	36,5	+36,5
Надання кредитів фермерським господарствам, млн. грн.	0	1,9	1,8	1,2	4,6	12,5	+12,5
Державна підтримка галузі тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва), млн. грн.	14,6	27,3	0	0,2	1,0	3,5	-11,1

Джерело: сформовано за даними Департаменту агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Вінницької облдержадміністрації

У період здійснення земельної реформи оренда земель виступає базовим чинником наповнення місцевих бюджетів сільських територій, що впливає на вирішення соціальних проблем розвитку села. Крім того, земля та її потенціал є тим ресурсом, раціональне використання якого дозволить отримати конкурентні переваги в цивілізованому світі і, таким чином, вивести

національну економіку на якісно новий рівень розвитку [92, с. 292–302].

Плата за використання земель сільськогосподарського призначення державної власності надходить до бюджетів відповідних сільських територій. Проаналізувавши інформацію щодо укладання договорів оренди на землі сільськогосподарського призначення державної власності на безконкурентній основі, можна відмітити, що розмір орендної плати складає від 1 % до 3 % від нормативно-грошової оцінки земель. Лише з 2013 року урядом було запропоновано підняття відсоткової ставки орендної плати за використання державних земель сільськогосподарського призначення до 4 %, а згодом до 8 % від нормативно-грошової оцінки земель, а з 2016 року – 12 %, що дало додаткові кошти в місцеві бюджети сільських рад. З 2015 року запроваджено продаж права оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності на земельних торгах, де відкрито та прозоро на конкурентних засадах надаються в оренду землі сільськогосподарського призначення державної власності (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Продаж права оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності на земельних торгах

Показники	Роки					Відхилення +/- 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Реалізовано право оренди на площу, га	673,7	1019,7	1050	1524,4	2501,1	1827,4
Стартовий розмір орендної плати, тис. грн.	738,8	1766,0	2191,0	3320,1	729,9	-8,9
Кінцева орендна плата, тис. грн.	631,2	2366,7	5209,0	10880,5	1765,3	1134,1
Середній розмір орендної плати за 1 га, грн. реалізованого на земельних торгах	1382	2321	4960	7144	6973	5591

Джерело: сформовано за даними Головного управління Держгеокадастру у Вінницькій області

Як видно з таблиці 3.4, розмір орендної плати земель, які надаються в оренду на конкурентній основі в 2019 році становив 30,7 %, що в 2,5 рази більше чим фіксований відсоток (12 %).

Продаж права оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності на земельних торгах дає можливість сільським територіям отримати більше коштів до місцевих бюджетів від оренди земель.

Так, розмір орендної плати за 1 га земель, право оренди яких реалізовано на земельних торгах в 2019 збільшився у 5 разів у порівнянні з 2015 роком.

Отже, саме на державному рівні забезпечується інституційне забезпечення, законодавче регулювання земельних відносин, розпорядження землями загальнодержавної власності держави, проведення контролю за збереженням їх якості, захисту прав землевласників і землекористувачів.

Вплив державного управління на ефективність використання ресурсного потенціалу сільських територій Вінницького регіону має свої особливості. Сьогодні у Вінницькій області обрані і діють: обласна рада – 1, районних – 27, міських (міст обласного значення) – 6, міських рад – 12, селищних рад – 27, сільських рад – 592. Кожна рада формує свій місцевий бюджет. Але, на жаль, на теперішній час сільські ради не мають достатніх коштів для соціально-економічного розвитку своїх територій. Державна політика на селі реалізується також через надання міжбюджетних трансфертів.

До складу міжбюджетних трансфертів, які надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам, згідно зі статтею 97 Бюджетного кодексу України, відносяться: дотація вирівнювання бюджету окремих територіально-адміністративних одиниць, субвенція на здійснення програм соціального захисту, субвенція на компенсацію втрат прибутків бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень в результаті надання пільг, встановлених державою, субвенція на виконання інвестиційних проєктів та інші субвенції. Надання субвенцій місцевим бюджетам сільських територій Вінниччини наведено в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

**Надання субвенцій місцевим бюджетам сільських територій
Вінницької області**

Показники	Роки						Відхиленн я +/- 2019 р. 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Субвенції з державного бюджету, тис. грн.	1892389,7	2223856,8	7060725,3	8311089,7	11305455	11231400	9339010,3
Фінансові результати до оподаткування підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства, (тис.грн)							
Усього, фінансовий результат (сальдо)	-1231871,6	771475,5	9441739,9	10004199,2	10155489,0	11661526,4	10429654,8
у тому числі сільське, лісове та рибне господарство	734209,9	31941,5	7963844,6	5860391,8	5394069,2	3734672,6	3000462,7
Підприємства, які одержали прибуток, у % до загальної кількості підприємств, усього	71,1	75,9	79,2	77,3	77,8	76,2	5,1
у тому числі сільське, лісове та рибне господарство	85,6	93,8	90,5	90,0	89,8	87,7	2,1
Підприємства, які одержали збиток, у % до загальної кількості підприємств, усього	28,9	24,1	20,8	22,7	22,2	23,8	-5,1
у тому числі сільське, лісове та рибне господарство	14,4	6,3	9,5	10,0	10,2	12,3	-2,1

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

З-поміж видів міжбюджетних трансфертів, котрі широко застосовуються як в Україні, так і в багатьох країнах світу виділяється субвенція. Субвенції – це

міжбюджетні трансферти, призначені для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції. Субвенції можуть надаватись як з державного бюджету місцевим бюджетам, так і з одного місцевого бюджету іншому.

Як видно з таблиці 3.5, субвенції з державного бюджету у 2019 році склали 11231400, 0 тис. грн., що на 10429654,8 тис. грн. більше у порівнянні з 2014 роком. Крім того, субвенції з обласного та районних бюджетів сільським радам щороку зростають. На сьогодні трансферти та передані доходи залишаються вагомим джерелом формування доходів місцевих бюджетів, місцеві податки і збори є занадто малими, щоб відігравати певну роль у доходах, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів.

Отже, на державному рівні основними фінансово-економічними механізмами регулювання розвитку сільських територій є: бюджетне вирівнювання, загальнодержавні субвенції та програми соціально-економічного розвитку сільських територій. Пасивність держави у проведенні децентралізації можна пояснити як відсутністю досвіду проведення відповідних реформ, так і необхідністю концентрації на загальнодержавному рівні значного обсягу коштів для регулювання процесу макроекономічних реформ, хоча децентралізація є одним із шляхів вирішення проблеми бідності на сільських територіях. Важливу роль у системі державного регулювання розвитку сільських територій відіграють програми соціально-економічного й екологічного розвитку, сутність яких полягає в комплексному підході до вирішення основних цілей і завдань забезпечення сталого розвитку сільських територій та поступове підвищення життєвого рівня сільського населення на основі ефективного використання ресурсного потенціалу, а саме:

- забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських територій; залучення інвестицій до економічної діяльності через створення спеціальних економічних зон, спільних підприємств тощо;

- удосконалення структури господарського комплексу конверсією, переорієнтацією підприємств машинобудівної галузі, товарів тривалого

користування для населення тощо;

- стимулювання раціонального використання ресурсів сільських територій (природних, матеріальних, трудових, фінансових та інших); захист довкілля в сільській місцевості; поліпшення демографічної ситуації на селі та інше.

Регіональні програми складають на короткотерміновий (до 1 року), середньотерміновий (від 1 до 5 років) і довготерміновий (понад 5 років) періоди. Підсумовуючи вищевикладене, можна окреслити основні засади і напрями використання міжнародного досвіду щодо державного регулювання розвитку сільських територій на теренах України (рис. 3.5).

Рисунок 3.5 - Основні засади і напрями державного регулювання розвитку сільських територій України з урахуванням досвіду країн ЄС

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Розвиток економіки визначають необхідність пошуку сучасних методів управління ресурсним забезпеченням сільських територій, ефективне функціонування якого націлене на вирішення важливих соціально-економічних завдань щодо забезпечення підвищення рівня життя і соціального захисту населення сільських територій.

Складність реформування управління розвитком сільських територій полягає у необхідності дотримання системності, комплексності, урахування всіх аспектів цього процесу, оскільки кожна з його складових відіграє важливу роль у реалізації стратегічних завдань нової політики розвитку громад.

Відзначимо, що систему управління та організації сільських територій формують: сільські та селищні ради, сільські громади, органи управління об'єктів виробничо- та соціально-економічної діяльності, представництва громадських суспільно-економічних, соціальних та екологічних організацій, асоціацій, фондів. Центрами організації сільських територій виступають села та селища (з розміщеними в них сільськими та селищними радами), населені пункти, які їм підпорядковуються, окремі фермерські поселення.

Щоб розробити ефективну систему управління ресурсним потенціалом сільських територій, необхідно виявити зазначені чинники негативного впливу на їх розвиток, розробити заходи щодо ліквідації даних чинників та заходи щодо подальшого соціально-економічного розвитку сільських територій, використовуючи їх ресурсний потенціал. Тому існує об'єктивна необхідність в розробці моделі управління ресурсним потенціалом сільських територій і відповідного органу місцевого самоврядування в рамках системи управління, в компетенції якого повинні знаходитися питання обліку ресурсної бази, аналізу тенденцій її зміни і відтворення, розроблення програм щодо її ефективного використання в частині пошуку джерел мобілізації ресурсів для реалізації проектів розвитку з точки зору цінової і логістичної оптимізації.

Отже, ефективне управління ресурсним потенціалом - найважливіше завдання соціально-економічного розвитку сільських територій, а також основна складова політики їх розвитку. На основі такої економічної політики

розробляються відповідні програми соціально-економічного розвитку країни в регіональному розрізі, де конкретизуються напрями й заходи, джерела фінансування, терміни та відповідальність за виконання розробок.

В умовах обмеженості бюджетних та інших фінансових ресурсів саме ресурсний потенціал територій слід вважати головним ресурсом їхнього розвитку. Забезпечення ефективного використання й подальшого нарощення ресурсного потенціалу сільських територій має стати одним із головних пріоритетів діяльності органів місцевого самоврядування і територіальних громад.

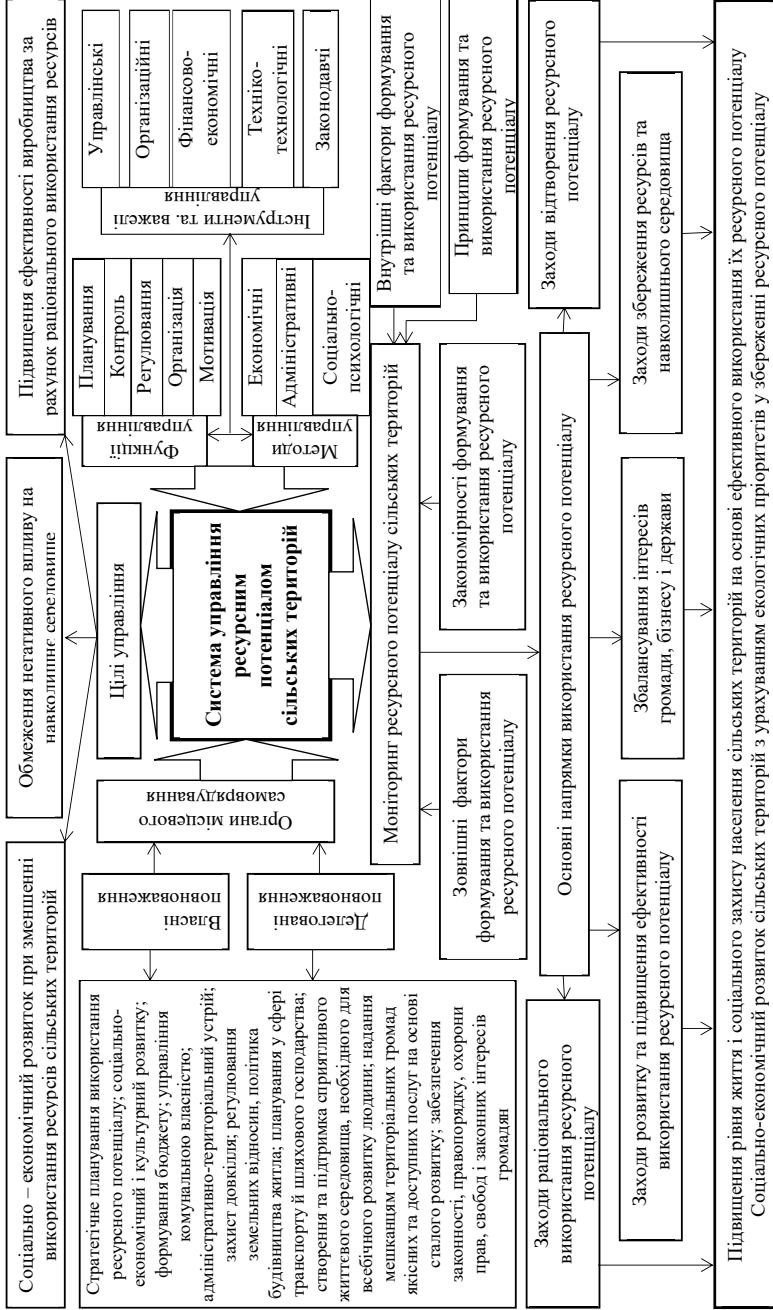
Удосконалення системи управління ресурсним потенціалом сільських територій потребує багатьох зусиль з боку державних органів влади та органів місцевого самоврядування. Насамперед, треба розробити ефективну регіональну політику, що є основою в управлінні громадою.

Для ефективності управління ресурсним потенціалом сільських територій необхідно розробити модель, яка повинна базуватись на конкретних системних складових (рис. 3.6).

Сьогодні Україні потрібно перейти від моделі розвитку, в якій конкурентні переваги зумовлені переважно використанням природних ресурсів, до інноваційної моделі, пріоритетами якої є технологічний рівень, кваліфікована робоча сила, економія енергії та інших видів природних ресурсів і новаторський стиль управління [226, с. 122–127].

В основу концептуального підходу побудови системи управління ресурсним потенціалом сільських територій повинна бути покладена сукупність принципів, яві використовуються для розгляду проблем використання і відтворення різних груп ресурсів.

До таких принципів, перш за все, відносяться: достатність ресурсів; оптимізація їх структури; наявність перспективи використання; множинність варіантів екологоощадного використання; наявність перспективи відтворення; поєднання системного і виборчого підходів при управлінні використання ресурсного потенціалу.

Рисунок 3.6 - Модель системи управління ресурсним потенціалом сільських територій

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Основою методологічного підходу до проблеми управління ресурсним потенціалом сільських територій є ідея достатності ресурсів для забезпечення їх життєздатності, а також розвитку і узгодженості (балансу) різних видів ресурсів та заходів щодо подальшого розвитку ресурсного потенціалу.

Завдання системи управління ресурсним потенціалом є частиною структурної політики сільської території, що визначає баланс продуктивних сил. Загальні цілі і завдання управління ресурсним потенціалом є забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій при зменшенні використання ресурсної бази, обмеження негативного впливу на навколишнє середовище та підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу за рахунок його раціонального використання.

Цілі системи управління ресурсним потенціалом повинні бути кількісно конкретизовані і схильні до виміру на основі розроблених критеріїв. Для ефективного управління необхідно чітко уявляти ресурсний потенціал сільських територій, причому як в частині забезпеченості, так і брак джерел ресурсів. При цьому значну роль відіграють повноваження (власні та делеговані) органів місцевого самоврядування та методи управління, які вони використовують. Управління ресурсним потенціалом сільських територій здійснюються за допомогою управлінських, організаційних, фінансово - економічних, техніко-технологічних та законодавчих важелів. Кожний з указаних важелів має свої особливості і є складовою частиною механізму удосконалення використання ресурсного потенціалу сільських територій.

Різноманіття інструментів та важелів дозволяє здійснювати досить гнучку політику і, в умовах нестачі фінансових ресурсів, здійснювати непряму інвестиційну підтримку товаровиробників та суб'єктів бізнесу обслуговуючої сфери на селі. Формування системи механізмів реалізації засновано також на посиленні позитивного ефекту обмежень, які можуть сприяти розвитку екологічно чистого, інтелектуального бізнесу.

Моніторинг ресурсного потенціалу сільських територій є

взаємопов'язаним та взаємодоповнюючим та визначається оцінкою усіх видів ресурсів, які відомі сьогодні, або використання яких у майбутньому технічно можливе. При здійсненні моніторингу ресурсного потенціалу слід враховувати, що до його складу входять підпотенціали (природо-ресурсний, рекреаційний, аграрно-виробничий, фінансово-економічний, інфраструктурний, інвестиційний, інноваційний, підприємницький, маркетинговий, людський, соціальний, адміністративний, інформаційний та історико-культурний), які є багатомірними категоріями та взаємодіють між собою, а також вплив управлінських рішень.

При здійсненні аналізу використання ресурсного потенціалу оцінюється не тільки його структура, розмір, якісні характеристики складових, рівень освоєності, ступінь відтворення тощо, а і визначається поточний стан та перспективи розвитку сільських територій регіону.

Оцінка ресурсного потенціалу сільських територій в більшій мірі залежить від суб'єктів економічного процесу і їх інтересів, тому в принципі неможливо дати один показник, за яким можна оцінити економічний потенціал території. На формування та використання ресурсного потенціалу впливають внутрішні та зовнішні фактори, принципи та закономірності формування та використання ресурсного потенціалу. Фактори, що вплинули на сьогоднішню оцінку ресурсного потенціалу умовно можна поділити на дві групи:

- чинники, які можуть бути усунені або локалізовані в поточному і стратегічному періоді, тобто знаходяться безпосередньо в галузі управління;
- чинники, період управління якими знаходиться за часом стратегічних програм (період гіпотез) і керовані лише побічно через концепції розвитку.

Очевидно, що важливим завданням управління потенціалом є створення такої системи, яка, безпосередньо керуючи першою групою чинників, враховувала б і можливість їх впливу на другу групу.

Після проведення моніторингу використання ресурсного потенціалу основним питанням стає пошук шляхів підвищення ефективності його

використання. В якості таких шляхів пропонуються основні заходи:

- щодо раціонального використання ресурсного потенціалу;
- відтворення ресурсного потенціалу;
- розвитку та підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу;
- збалансування інтересів громади, бізнесу і держави;
- збереження ресурсів та навколишнього середовища.

Отже, запропонована модель системи управління ресурсним потенціалом сільських територій представляє собою сукупність взаємозв'язаних і взаємообумовлених компонентів, які створюють єдиний, цілісний, безперервний процес формування ефективної організації стратегічного управління використанням ресурсного потенціалу відповідно до стратегічних цілей розвитку сільських територій регіону в цілому.

Для реалізації основних заходів ефективного використання ресурсного потенціалу та забезпечення сталого розвитку сільських територій необхідно чітко уявляти перспективи, мати конкретну мету, на досягнення якої повинні бути спрямовані всі наявні ресурси, і програми дій. Таким чином, економічний розвиток неможливий без програми дій, тобто без стратегічного планування. Тому очевидно, що обов'язковим інструментом, що забезпечує ефективне функціонування будь-якої соціально економічної системи, в тому числі і сільських територій, є стратегічне управління.

Під стратегічним управлінням ресурсним потенціалом сільських територій будемо розуміти такий вид управлінської діяльності, що полягає в розробці управлінських рішень, орієнтованих на перспективу, що передбачають висування таких цілей і стратегій, заходів і проєктів, реалізація яких забезпечує сталий розвиток сільської території на основі ефективного використання їх ресурсного потенціалу.

В основу формування моделі стратегічного управління використанням ресурсного потенціалу повинні бути покладені наступні правила (принципи, вироблені самим суспільством):

1) стратегічне управління чітко цілеспрямовано, тобто направлене на досягнення конкретної мети;

2) ступінь досягнення мети необхідно фіксувати і аналізувати по одержаним результатам (тобто враховувати зворотний зв'язок);

3) стратегічне управління використанням ресурсного потенціалу здійснюється з урахуванням обмежень (природно-ресурсного потенціалу, економічного, соціального та інших потенціалів);

4) стратегічне управління повинно бути організовано по ієрархічній системі, але число рівнів повинно бути зведено до мінімуму;

5) інформація і стратегічне рішення, прийняте на її основі, повинні бути своєчасними, точними і об'єктивними, враховувати перспективу очікуваних наслідків і прогностичні ситуації;

6) стратегічне управління повинно бути організовано з врахуванням можливостей адаптації до особливостей, що склалися, умов ситуації.

Процес стратегічного планування є організаційним центром управління, на основі якого формуються необхідні передумови та приймаються рішення щодо практичної реалізації заходів соціально-економічного розвитку та забезпечення узгодженого цілеспрямованого функціонування всіх ланок господарської системи суспільства.

Стратегія розвитку ресурсного потенціалу сільських територій - це індикативний документ, який стосується усіх суб'єктів процесу розвитку на території та передбачає зважені й погоджені дії всіх суб'єктів щодо вирішення існуючих проблем та вжиття заходів щодо покращення життя на селі.

Обґрунтування перспектив розвитку сільських територій в ринковому середовищі вимагає розробки нових науково-методичних основ концептуально-стратегічного планування, які базуються на підходах ефективного використання ресурсного потенціалу та екологічної безпеки. Необхідність розробки стратегії розвитку ресурсного потенціалу сільських територій може бути обумовлена наступними причинами:

- велика залежність місцевої економіки від сільськогосподарського виробництва, наявність ознак депресивності економіки сільських територій;

- наявність стратегії підвищує конкурентоспроможність сільських територій та зміцнює позиції щодо залучення інвестицій;

- наявність стратегії розвитку ресурсного потенціалу сільських територій дозволяє сфокусувати наявні ресурси на найбільш пріоритетні напрями розвитку території, організувати ефективну взаємодію влади, громади та бізнесу по досягненню стратегічних цілей і завдань;

- необхідність розробки програм з розвитку ресурсного потенціалу і пошуку механізмів для їх реалізації.

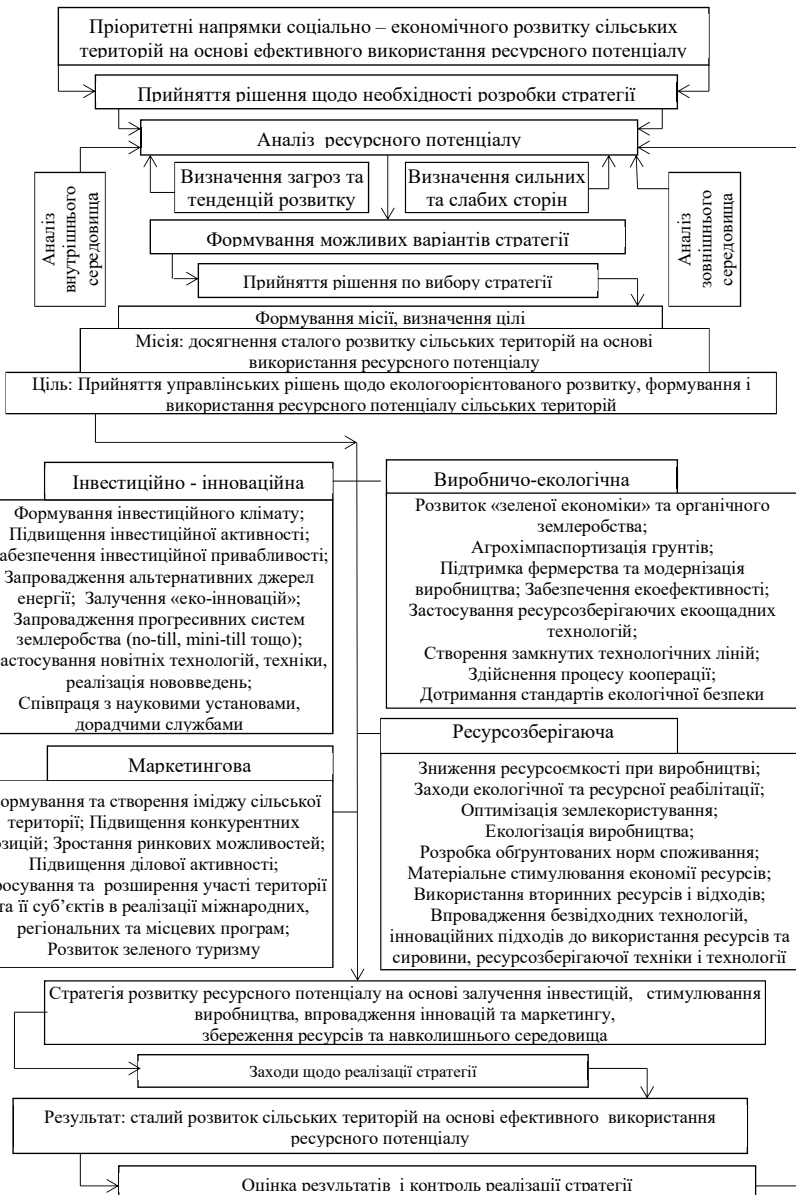
Стратегія розвитку ресурсного потенціалу є складовою в комплексній програмі соціально-економічного розвитку сільських територій;

- ефективний інструмент для створення довгострокових відносин з державними органами і залучення ресурсів з різних бюджетів бюджетної системи України і позабюджетних фондів.

Необхідна нова стратегія розвитку сільських територій, яка для кожного села буде коректуватися з урахуванням його ресурсного потенціалу. Формування такої стратегії повинно бути направлено як на вирішення загальнодержавних, так і внутрішньорегіональних соціально-економічних і екологічних проблем.

Ми пропонуємо стратегію розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища, яка по суті повинна бути найважливішим механізмом забезпечення сталого розвитку сільських територій (рис. 3.7).

Дана стратегія повинна визначити таку систему пріоритетів, цілей і завдань, які б стали для сільських територій джерелом підвищення їх соціально – економічного розвитку, якості життя населення та забезпечення сталого розвитку на основі ефективного використання їх ресурсного потенціалу.

Рисунок 3.7 - Схематична структура стратегії розвитку ресурсного потенціалу сільських територій

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Для підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій необхідні структурні реформи та інституційні зміни, створення сприятливого інвестиційного – інноваційного клімату регіону, екологізація та ресурсозбереження.

Визначальними принципами в розробці стратегії розвитку ресурсного потенціалу сільських територій на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища є її соціальна орієнтованість, комплексний та системний підходи, географічне положення та кліматичні умови сільських територій регіону, наявність різних видів ресурсів, раціональне використання ресурсів, відтворення та обмеженість ресурсів, що забезпечують зростання економічних показників, випереджаючий розвиток напрямків, які могли б відігравати значну роль в загальнонаціональних та місцевих інтересах, послідовність в виконанні прийнятих програмних документів, які направлені на вирішення проблем подолання обмежень соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області.

Інвестиційно-інноваційна складова полягає:

- в формуванні інвестиційного клімату;
- підвищенні інвестиційної активності;
- забезпеченні інвестиційної привабливості;
- запровадженні альтернативних джерел енергії;
- залученні «еко-інновацій»;
- запровадженні прогресивних систем землеробства (no-till, mini-till тощо);
- застосуванні новітніх технологій, техніки, реалізація нововведень;
- в співпраці з науковими установами, дорадчими службами.

Впровадження виробничо-екологічної стратегії потребує розробки і застосування біоенергетичного системного аналізу, що дає змогу орієнтувати

наявну інформацію про процеси у сільському господарстві та його основні ресурси, щоб забезпечити їх найраціональніше використання у збільшенні виробництва продовольства. Виробничо-екологічна складова передбачає:

- розвиток «зеленої економіки» та органічного землеробства;
- агрохімпаспортизація ґрунтів;
- підтримка фермерства та модернізація виробництва;
- забезпечення екоефективності;
- застосування ресурсозберігаючих екологоощадних технологій;
- створення замкнутих технологічних ліній;
- здійснення процесу кооперації;
- дотримання стандартів екологічної безпеки.

Важливою складовою удосконалення використання ресурсного потенціалу є маркетингова стратегія як універсальна форма пристосування до нових умов ведення господарської діяльності, що базується на ринкових засадах управління дає можливість враховувати попит і пропозиції на ринку з позицій реалізації агропромислової продукції. Для реалізації маркетингової складової необхідно:

- формування та створення іміджу сільської території;
- підвищення конкурентних позицій сільської території;
- зростання ринкових можливостей;
- підвищення ділової активності;
- просування та розширення участі території та її суб'єктів в реалізації міжнародних, регіональних та місцевих програм;
- розвиток зеленого туризму.

Оптимізація процесів ресурсозбереження дозволить досягти сталого розвитку агровиробництва та набути конкурентних переваг суб'єктам господарювання на ринках, сприятиме зменшенню ресурсоємності та підвищенню наукоємності, скорочення витрат природних ресурсів внаслідок застосування ресурсозберігаючих технологій та техніки. Ресурсозберігаюча

складова стратегії передбачає:

- зниження ресурсоемності при виробництві;
- заходи екологічної та ресурсної реабілітації;
- оптимізація землекористування;
- екологізація виробництва;
- розробка обґрунтованих норм споживання;
- матеріальне стимулювання економії ресурсів;
- використання вторинних ресурсів і відходів;
- впровадження безвідходних технологій, інноваційних підходів до

використання ресурсів та сировини, ресурсозберігаючої техніки і технології.

Описані складові розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища подають найбільш повний набір усіх можливих напрямків досягнення раціонального використання ресурсного потенціалу залежно від сформованого рівня соціально-економічного розвитку сільських територій та сучасного стану використання ресурсного потенціалу.

Важливою також є гранична межа державного втручання в управління органів місцевого самоврядування та розвитку бізнесу на селі, за якою неодмінно загострюється суб'єктно-об'єктний конфлікт економічних інтересів, що призводить до руйнування ринкового механізму, гальмує становлення і вдосконалення інститутів, пов'язаних з державно-регуляторними відносинами з метою адаптації їх до дії економічних законів.

Серед проблемних моментів розробки стратегій розвитку ресурсного потенціалу на рівні сільських рад можна виділити наступні:

1. Сильна залежність ходу реалізації стратегії від фінансування; при дефіциті бюджетних коштів сільських територій останні направляються на поточні потреби без необхідного обліку просування до реалізації стратегічних цілей, відсутність ефективного механізму пошуку зовнішнього інвестора.

2. Загальна нестача необхідних ресурсів для реалізації стратегій, при цьому, зазвичай, і наявні ресурси не задіюються належним чином.

3. Відсутність координації діяльності по реалізації стратегії між ключовими секторами: влада – бізнес – громада. Відсутність механізму соціального партнерства.

4. Неefективна взаємодія органів місцевого самоврядування з регіональними органами влади щодо стратегічних питань, особливо при відсутності регіональних стратегій розвитку.

5. Відсутність у співробітників сільських рад знань про застосування засобів стратегування і навичок управління, стратегічної орієнтації.

6. Відсутність загальної схеми організації робіт по втіленню стратегії та відповідного покрокового послідовно-паралельного алгоритму дій, брак необхідних методичних розробок з організації діяльності виконкому сільських територій в області стратегічного управління.

Реалізація розробленої стратегії розвитку ресурсного потенціалу на основі залучення інвестицій, стимулювання виробництва, впровадження інновацій та маркетингу, збереження ресурсів та навколишнього середовища дозволить подолати деформацію в соціально – економічному розвитку сільських територій, збалансувати розвиток їх продуктивних сил та підвищити якість життя населення.

Головними напрямками діяльності місцевих органів влади щодо розвитку ресурсного потенціалу сільських територій мають бути реструктуризація економіки, розширення її галузевої спеціалізації, створення на сучасній технологічній базі переробних галузей промисловості в кожному регіоні, екологізація виробництва, розбудова виробничої, транспортної і ринкової інфраструктури, сприяння розвитку підприємництва та фермерства, реалізація інноваційної політики в регіонах, забезпечення ефективного управління комунальною власністю [205, с. 87–92]. Доцільно розвивати органічне виробництво та запроваджувати використання альтернативних джерел енергії [180, с. 56–67].

Виходячи з природних і соціальних особливостей, сценарій розвитку ресурсного потенціалу сільських територій Вінницької області передбачає надання переваги розвитку агропромислового сектора та залучення в цей сектор нових технологій, необхідних для покращання умов праці людини, зниження техногенного навантаження на природу, створення екологічно чистих продуктів, відтворення екологічної рівноваги в біосфері області. Щоб область не стала економічно залежною, як сировинний придаток до індустріально-розвинених областей, залучення інвестицій повинно проводитись з врахуванням пріоритетів, які передбачають впровадження нових організаційних форм кооперації в аграрно-промисловому бізнесі.

Одним з ключових питань управління розвитку ресурсного потенціалу сільських територій є підвищення рівня і якості життя сільського населення, розвиток сільської економіки та інфраструктури при збереженні значної ролі сільськогосподарської галузі, що забезпечує 12 % ВВП, в якій зайнято приблизно 7 % населення України [183].

Крім того, сьогодні існує потреба у проведенні інституційних перетворень у системі організації діяльності органів місцевого самоврядування на сільських територіях, які мають бути спрямовані на: формування дієздатного інституту місцевого самоврядування, підвищення ефективності діяльності його органів, формування систем інформаційної і консультаційної підтримки, зміна механізмів матеріальної підтримки економічних суб'єктів сільських територій [197]. «Сільськогосподарська політика скорочення бідності» («Agricultural Policies for Poverty Reduction») дозволяє зіставити дієвість політичних заходів щодо впливу сільського господарства на розвиток потенціалу сільських територій, які застосовуються в країнах, що розвиваються. Йдеться про неефективність державного втручання у формування цін на сільськогосподарську продукцію. Демонструється необхідність у державних інвестиціях у сільську інфраструктуру та потреба у отриманні адресної соціальної допомоги землевласникам, які її потребують [169].

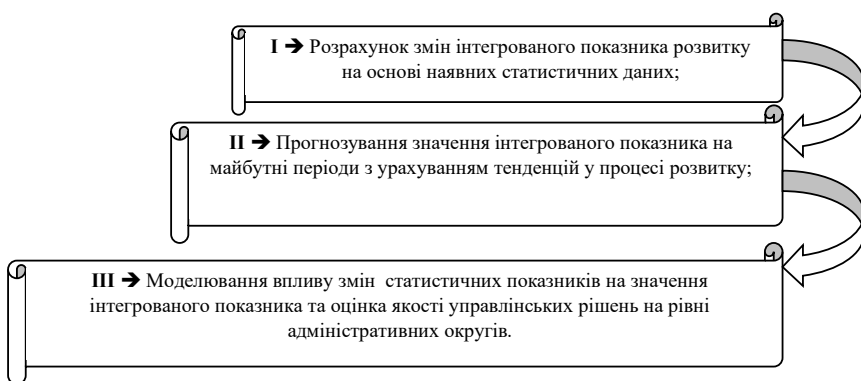
Отже, динамічний розвиток сільських територій не можливий без наявності ресурсного потенціалу, адже він є головною рушійною силою ефективного розвитку суспільного виробництва та є інструментом інвестиційної складової. Саме система ефективного управління розвитком ресурсного потенціалу сільських територій повинно забезпечити сталий розвиток сільських територій, забезпечити раціональне використання ресурсів та їх відтворення, об'єднати інтереси влади, бізнесу та громади. Вона повинна сприяти інвестиційно-інноваційному розвитку бізнесу на селі, активізації підприємницької діяльності, стимулюванні виробництва екопродукції, застосуванні біоенергетичних, інтеграції науки і техніки щодо створення і виробництва нової продукції, нововведень і технологій.

3.3 Прогноз впливу домінуючих компонентів ресурсного потенціалу на розвиток сільських територій в процесі здійснення реформаційних заходів

Екстраполяцію вважатимемо методом прогнозування, який полягає у перенесенні фактично існуючої тенденції динамічного ряду, формалізованої рівнянням тренду, на майбутні періоди. В основі екстраполяції як прогнозного методу лежить трендовий аналіз - математична формалізація наявної тенденції часового ряду або ряду динаміки. На сьогодні розвиток сільських територій супроводжується такими негативними тенденціями, як: відсутність робочих місць; бідність сільського населення; занепад соціально-економічної, дорожньої, транспортної, телекомунікаційної та побутової інфраструктури; міграція сільського населення та погіршення людського капіталу; низький рівень прояву місцевих ініціатив; інертність сільських громад тощо. Наявність дестабілізуючих впливів ускладнює впровадження прикладних засад державної та регіональної економічної політики, перешкоджає процесам реалізації соціально-економічних програм розвитку сільських територій і породжує диспропорції в їх розвитку. Подолання

дестабілізуючих тенденцій розвитку сільських територій вимагає розробки адекватних організаційно-економічних заходів з використанням інструментів моделювання соціально-економічного розвитку сільських територій [173, с. 298–305]. Моделювання соціально-економічного розвитку сільських територій тісно взаємопов'язано з масштабом і характером трансформаційних процесів, дієвість і активність яких значною мірою залежить від рівня ефективності і ступеня використання наявного сукупного ресурсного потенціалу. У цьому контексті, дослідження щодо розробки політики сталого розвитку сільських територій стали надзвичайно актуальними.

Можливість застосування моделей територіального управління для соціально-економічного розвитку сільських територій є важливою у фазі посилення самостійності місцевих органів влади, оскільки вони можуть використовувати сучасні інструменти аналізу та прогнозування з метою обґрунтування рішень у короткостроковому та стратегічному плануванні розвитку [209, с. 10]. Виходячи з результатів математичного моделювання, управлінські рішення при плануванні розвитку сільських територій можуть бути обґрунтовані в контексті їх оцінки та прогнозу стану соціально-економічного розвитку (рис. 3.8).

Рисунок 3.8 - Шляхи обґрунтування управлінських рішень щодо планування розвитку сільських територій Вінницької області

Джерело: сформовано автором на основі [168; 173]

Обґрунтування розвитку сільських територій обумовлює необхідність застосування математичних методів і розробки формалізованих моделей для прогнозування перебігу цього процесу.

Процес розвитку сільських територій характеризується такими положеннями:

- сільська територія розглядається як велика система, що складається з виділених підсистем, мета функціонування кожної з них підпорядкована загальній меті функціонування всієї системи і при побудові якої використовуються загальні принципи кібернетики – такі, як зворотній зв'язок, ієрархічність, саморегулювання, моделювання та інші;
- широке використання різних економіко-математичних моделей;
- процес управління розвитком сільських територій здійснюється на засадах формування, передачі, збереження, переробки і використання інформації.

Складність процесу управління розвитком сільських територій обумовлена наявністю багатьох агротехнічних, економічних і соціально-правничих аспектів її функціонування. Моделі прогнозування розвитку сільських територій передбачають розрахунки відповідних варіантів прогнозу за різними критеріями оптимізації, які характеризують ефективність сільськогосподарського виробництва за умови введення в моделі низки обмежень з різним ступенем жорсткості. Це дозволяє визначити стійкість оптимальних розрахунків, а також ступінь впливу різних чинників на формування обсягів виготовлення сільськогосподарської продукції та структури сільськогосподарських культур [172, с. 7–15].

Визначення соціально-економічного розвитку сільських територій повинно базуватися на оцінці їх ресурсного потенціалу та ефективності його використання. Вплив окремих факторів на розвиток сільських територій визначався із застосуванням математико-статистичних методів: кореляційного, дисперсійного та факторного аналізу, які доповнюють один

одного, дають змогу визначити значущість окремих чинників та їх груп. Основним при цьому є факторний аналіз, який широко застосовується в економічних дослідженнях. Специфіка об'єкта дослідження – ресурсний потенціал сільських територій, зумовлює необхідність відбору та комбінації таких методів, які дають можливість найповніше розкрити його особливості. Формування системи показників, які характеризують комплексний розвиток, передбачатиме те, що сільські території включають такі головні підсистеми: а) економічну; б) соціальну; в) природну; г) демографічну; д) фінансову [170, с. 122–125]. Узгоджена оцінка ресурсного потенціалу сільських територій за цими підсистемами і є основним блоком його комплексної оцінки.

У процесі дослідження необхідно визначити міру впливу кожного фактору на рівень використання ресурсного потенціалу сільських територій. Для аналізу впливу вказаних факторів застосовано економіко-математичний метод дослідження, що дало змогу виявити взаємозв'язок між факторними та результативними показниками. Із цією метою розроблено статистичну кореляційно-регресійну модель і встановлено зв'язок між низкою показників, які характеризують стан розвитку сільських територій.

Для того щоб описати вектор зміни важливих характеристик розвитку ресурсного потенціалу сільських територій необхідно проаналізувати статистичні данні минулих років та створити математичну модель досліджуваної системи. В більшості випадків для цього використовується регресійний аналіз. Регресія – це повернення до минулого, тобто спосіб полягає в зборі та аналізі статистичних даних за певний період для описання залежностей між параметрами математичною мовою, тобто за допомогою функції.

Регресійний аналіз полягає у вивченні впливу певного набору незалежних параметрів ($X_1, X_2, X_3 \dots X_n$) на залежну змінну (Y). Нехай у точках x_n незалежної змінної x отримані виміри Y_n . Потрібно знайти залежність середнього значення величини $\bar{Y}$ від величини x , тобто $\bar{Y}(x) = f(x|a)$, де a – вектор невідомих параметрів a_i . Функцію $f(x|a)$

називають функцією регресії. Звичайно припускають, що $f(x|a)$ є лінійною функцією параметрів a , тобто має вигляд:

$$f(x|a) = \sum_{i=1}^l a_i \varphi_i(x), \quad (3.1)$$

де $f_i(x)$ – задані функції.

У цьому випадку матрицю $A_{ni} = f_i(x_n)$ називають регресійною матрицею.

Для визначення параметрів a_i звичайно використовують метод найменших квадратів.

Для аналізу розвитку сільських територій області було виділено три основних залежних змінних – надходження коштів до місцевих бюджетів, виробництво валової продукції сільського господарства та чисельність сільського населення, і для кожної з них була створена математична модель методом лінійного регресійного аналізу, що полягає у описанні залежностей між однією залежною змінною та іншою або набором інших незалежних змінних за допомогою лінійної функції залежності.

Лінійна регресійна модель має наступний вигляд:

$$y = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \dots + \beta_k x_k + u \quad (3.2)$$

де y – залежна змінна;

$(x_1, x_2, \dots, x_n)$ – незалежні змінні (фактори);

u – випадкова похибка, розподіл якої в загальному випадку залежить від незалежних змінних, але математичне очікування якої рівне нулю.

Згідно з моделлю (3.1) математичне очікування залежної змінної є лінійною функцією незалежних змінних:

$$E(y) = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \dots + \beta_k x_k + u \quad (3.3)$$

Вектор параметрів $(\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_k)$ є невідомим і задача лінійної регресії полягає в оцінці цих параметрів на основі деяких експериментальних значень y і $(x_1, x_2, \dots, x_n)$. Тобто для деяких n експериментів є відомі значення $\{y_i, y_{i1}, \dots, y_{ip}\}_{i=1}^n$ незалежних змінних і відповідне їм значення залежної змінної.

Згідно з визначенням моделі для кожного експериментального випадку залежність між змінними визначається формулою:

$$y_i = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \dots + \beta_k x_k + u_i, \quad (3.4)$$

або у матричних позначеннях.

На основі цих даних потрібно оцінити значення параметрів $(\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_k)$ а також розподіл випадкової величини u . Зважаючи на характеристики досліджуваних змінних, можуть додаватися різні додаткові специфікації моделі і застосовуватися різні методи оцінки параметрів. Для досліджуваної області була обрана узагальнена модель лінійної регресії.

Згідно з класичною моделлю лінійної регресії додатково вводяться такі вимоги щодо специфікації моделі та відомих експериментальних даних:

- $\forall i \neq j E(u_i u_j | x_i) = 0$ (відсутність кореляції залишків);
- $\forall i E(u_i^2 | x_i) = \sigma^2$ (гомоскедастичність);

Умови гомоскедастичності та відсутності кореляції між випадковими залишками в моделі часто на практиці не виконуються. Якщо замість цих двох умов у визначенні моделі взяти загальнішу умову:

$$V(u|X) = \sigma^2 W, \quad (3.5)$$

де W – відома додатноозначена матриця, то одержана модель називається узагальненою моделлю лінійної регресії.

Оскільки для кожної додатноозначеної матриці W існує матриця N , така що $W^{-1} = NN$ то модель:

$$N_y = NX\beta + Nu, \quad (3.6)$$

вже буде класичною моделлю лінійної регресії.

В залежності від об'єктів, що досліджуються за допомогою лінійної регресії та конкретних цілей дослідження, можуть використовуватися різні методи оцінки невідомих коефіцієнтів. У нашому випадку був обраний метод найменших квадратів. Він приймає за оцінку змінної значення, що мінімізують суму квадратів залишків по всіх спостереженнях:

$$\hat{\beta} = \arg \min_{\beta} \sum_{i=1}^n \left| y_i - \beta_0 - \sum_{j=1}^k X_{ij} \beta_j \right|^2 = \arg \min_{\beta} \|y - X\beta\|^2 \quad (3.7)$$

Для прогнозування використовують два основних методи: ARIMA та експоненціальне згладжування. У зв'язку з тим, що в таблиці 3.7 статистики моделі Q-статистика Льюнга-Бокса дорівнює нулю, доцільно використати метод експоненціального згладжування. Оскільки вибірка мала, було обрано метод Хольта, який є дещо удосконаленим методом експоненціального згладжування.

Експоненціальне згладжування забезпечує наочне уявлення від тренду і дозволяє робити тільки короткострокові прогнози, а при спробі зробити прогноз на великий період часу виходять абсолютно безглузді значення.

Створюється враження, що розвиток процесу в бік зростання або убунання абсолютно припинилося, і на будь-який період майбутнього прогнозуються одні і ті ж значення.

Метод Хольта успішно справляється зі середньостроковими і довгостроковими прогнозами, оскільки даний метод виявляє мікротренди в моменти часу, що безпосередньо передують прогнозним, і екстраполюють ці тренди на майбутнє.

За методом Хольта можлива тільки лінійна екстраполяція. При використанні цього методу необхідно послідовно обчислювати згладжені значення ряду і значення тренда, накопичене в будь-якій точці ряду.

$$F_i = \beta * (F_{i-1} + T_{i-1}) + (1-\beta) * Y_i \quad (3.9)$$

$$T_i = \gamma * T_{i-1} + (1-\gamma) * (F_i - F_{i-1})$$

F_i - згладжені значення ряду;

T_i - тренд;

F_i і T_i - розраховуємо по всіх точках ряду;

γ і β - коефіцієнти, зазвичай $\beta \geq 0,25$, $\gamma \leq 0,5$. Якщо немає спеціальних оцінок для цих коефіцієнтів, то вони приймаються рівними 0,3, значення коефіцієнтів можуть розташовуватися в інтервалі від 0 до 1;

T_{i-1} - трендові значення попереднього періоду.

Цей метод, найчастіше, дає найкращі результати прогнозування в умовах лінійного зростання прогнозованого показника.

Результати отриманої кореляційної залежності примусово включених незалежних змінних наведено в табл. 3.6

Таблиця 3.6

Введення/видалення змінних^a для встановлення зв'язку між залежними змінними

Модель	Введення (включення) змінних	Видалення (виключення) змінних	Метод
а. Залежна змінна: Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад			
1	Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, тис. грн.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,010$).
2	Продукти рослинного походження експорт, тис. грн.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,010$).
3	Населення сільське, тис. чол.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,010$).
а. Залежна змінна: Валова продукція сільського господарства, тис. грн			
1	Населення сільське працездатне, чол.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,000$).
2	Посівні площі сільськогосподарських культур, га.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,000$).
3	Вкладено капітальних інвестицій в сільське господарство, тис. грн.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,000$).
а. Залежна змінна: чисельність сільського населення, тис. чол			
1	Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, тис. грн.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,000$).
2	Населення сільське працездатне, чол.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,000$).
3	Валова продукція сільського господарства, тис. грн.	.	Покроковий (критерій: F для включення $\geq 1,000$, F для виключення $\leq ,000$).

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Початковий аналіз показав, що найбільш важливими параметрами для розвитку сільських територій є: надходження коштів до місцевих бюджетів, виробництво валової продукції та чисельність сільського населення. Тобто, саме ці параметри були вибрані для прогнозування.

Наведені дані в таблиці 3.6 вказують, які змінні введені для встановлення зв'язку між залежною змінною та незалежними змінними.

Розрахунки здійснювали за статистичними показниками, які характеризують соціально-економічний розвиток сільських територій та використання їх ресурсного потенціалу (додаток Р).

Згідно з даними лінійної регресії, коефіцієнт кореляції (R) демонструє тісний зв'язок і пряму залежність між результативною ознакою та обраними чинниками. За ступенем контрольованості всі фактори належать до групи контрольованих, проте не керованих. Достовірність кореляційного відношення оцінювали за допомогою F -критерію Фішера, що дозволяє зробити висновок про достовірність кореляційного зв'язку.

Використаємо на практиці метод найменших квадратів. Так як значимість (F) входить в проміжок включення і R^2 менше одиниці всі незалежні змінні можуть бути використанні для побудови моделі (додаток С, додаток Т). Якість отриманої моделі оцінена за показником коефіцієнта детермінації R^2 який має значення, що свідчить про високу ступінь взаємозв'язку між фактичними та передбаченими значеннями (додаток У).

Аналіз варіації (ANOVA) складається з обчислень, які надають інформацію про рівні мінливості в рамках регресійної моделі та складають основу для тестів на суттєвість. Розрахунки варіацій (ANOVA) відображаються в таблиці дисперсії (додаток Ф). Коефіцієнти кореляції показують ступінь взаємозв'язку між змінними. Очевидно, що перш ніж формально обчислювати коефіцієнти кореляції, необхідно виконати аналіз процесу і визначити присутність (або відсутність) логічного зв'язку між змінними. Це дозволяє ввести в розгляд тільки ті змінні, які дійсно впливають на залежну. Очевидно, що для правильного вибору змінних

необхідно досить глибоко знати що моделюється.

Для побудови моделі використаємо додаток Т. Тут для кожних наших змінних: «Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад», «Валова продукція сільського господарства», «Чисельність сільського населення» побудовано по три моделі, але ми беремо останню, бо перші дві включають не всі незалежні змінні. На підставі значень коефіцієнтів кореляції приймається рішення про включення їх в рівняння регресії. Рівняння регресії для прогнозування значення «Надходження коштів до місцевих сільських рад» виглядає наступним чином:

$$[\text{Надходження коштів до місцевих сільських рад}] = [\text{Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів}] * (8,180) + [\text{Експорт продуктів рослинного походження}] * (-2,566) + [\text{Чисельність сільського населення}] * (-9169,093) + 7705247,228$$

Рівняння регресії для прогнозування значення «Валова продукція сільського господарства» виглядає наступним чином:

$$[\text{Валова продукція сільського господарства}] = [\text{Працевдатне сільське населення}] * (-516,987) + [\text{Посівні площі сільськогосподарських культур}] * (105,817) + [\text{Вкладено капітальних інвестицій в сільське господарство}] * (-0,002) + 107792,976$$

Рівняння регресії для прогнозування значення «Чисельність сільського населення» виглядає наступним чином:

$$[\text{Чисельність сільського населення}] = [\text{Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад}] * (-3,296e-5) + [\text{Працевдатне населення}] * (0,596) + [\text{Валова продукція сільського господарства}] * (0,001) + 597,622$$

Для перевірки кожної з отриманих моделей на адекватність аналізується її ряд залишків. У адекватної моделі ряд залишків повинен бути подібним на «білий» шум. Також для перевірки гіпотези про те, що спостережувані дані є реалізацією «білого» шуму, використовується Q – статистика. Q – статистика Льюнга–Бокса визначається наступним чином [176]:

$$Q = n(n + 2) \sum_{k=1}^M \frac{r_k^2}{n-k}, \quad (3.10)$$

де n – об'єм вибірки, M – кількість лагів, що тестуються,

r_k – коефіцієнти ACF і має асимптотичний розподіл $X_{1-\alpha, M}^2$ (квантиль X^2 - розподілу рівня $1-\alpha$ з M ступенями вільності ($\alpha = 0,05$ – рівень значущості)).

Якщо $Q < X_{1-\alpha, M}^2$ - то приймається гіпотеза про відсутність автокореляції до M -го порядку в досліджуваному ряді залишків.

Останнім кроком при аналізі моделі є аналіз залишків, тобто відхилень спостережуваних значень від теоретично очікуваних. Залишки повинні з'являтися випадково (тобто не систематично) і підкорятися нормальному розподілу (табл. 3.7). На рис. 3.9, 3.10 та 3.11 зображені нормальні ймовірнісні графіки, що дозволяють перевірити гіпотезу про те, що залишки є нормально розподіленою випадковою величиною.

Таблиця 3.7

Статистика залишків^а

	Мінімум	Максимум	Середнє	Середнєкв. відхилення	N
а. Залежна змінна: Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад					
Передбачене значення	377796,219	907746,313	604968,180	239118,4394	5
Залишок	-12376,1201	8744,3477	,0000	7830,5793	5
Стандартне передбачене значення	-,950	1,266	,000	1,000	5
Стандартний залишок	-,790	,558	,000	,500	5
а. Залежна змінна: Валова продукція сільського господарства					
Передбачене значення	17876,0820	21287,6152	19536,0800	1462,46382	5
Залишок	-26,84468	31,48440	,00000	26,58855	5
Стандартне передбачене значення	-1,135	1,198	,000	1,000	5
Стандартний залишок	-,505	,592	,000	,500	5
а. Залежна змінна: сільське населення, тис. чол					
Передбачене значення	780,440	811,039	795,780	11,9590	5
Залишок	-,1397	,1354	,0000	,1226	5
Стандартне передбачене значення	-1,283	1,276	,000	1,000	5
Стандартний залишок	-,570	,552	,000	,500	5

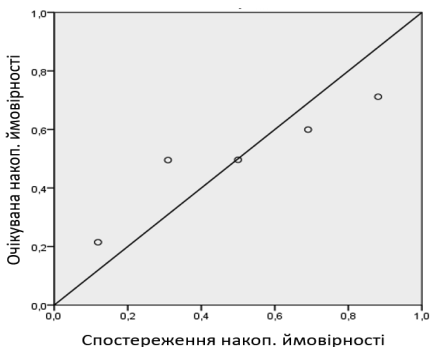
Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Ці графіки показують, що точки дещо відрізняються від лінії, що

відповідає нормальному закону розподілу та може свідчити про справедливість гіпотези про закон розподілу помилок.

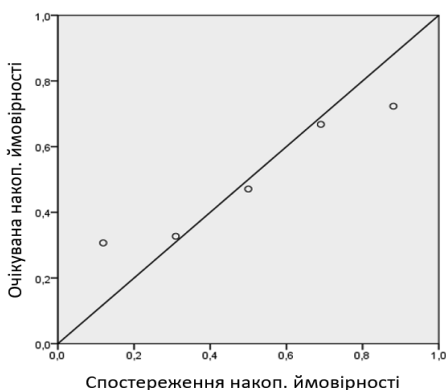
Нормальний P-P графік регресії
Стандартизований залишок
Залежна змінна: Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад

Рисунок 3.9 - Нормальний ймовірнісний графік для залежної змінної: надходження коштів до місцевих бюджетів

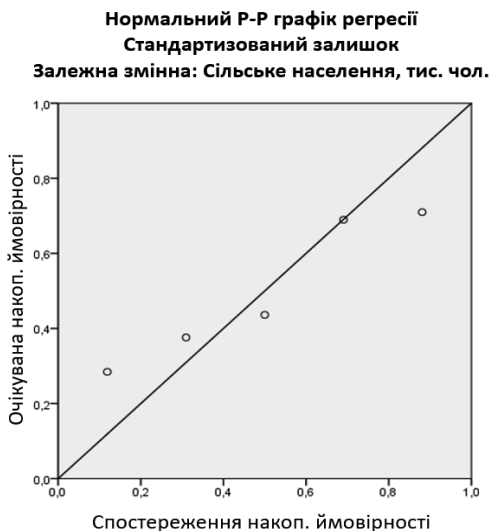
Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Нормальний P-P графік регресії
Стандартизований залишок
Залежна змінна: Валова продукція сільського господарства

Рисунок 3.10 - Нормальний ймовірнісний графік для залежної змінної: виробництво валової продукції сільського господарства

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Рисунок 3.11 - Нормальний ймовірнісний графік для залежної змінної: чисельність сільського населення

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Подані нормальні ймовірнісні графіки залишків свідчать про те, що можна прийняти гіпотезу про нормальний розподіл залишків.

Оцінивши конкретну лінійну модель, необхідно оцінити якість отриманого рівняння регресії в цілому і кожного параметра, що входить в нього.

Для цього необхідно визначити наскільки добре оцінена лінія регресії відповідає спостереженням, чи точні отримані нами оцінки параметрів регресії і чи дійсно вони відображають статистичний зв'язок між змінними або отриманими випадковим чином (додаток Ф).

Для знаходження автокореляції часових рядів використаємо Q-тест Льюнга-Бокса - статистичний критерій, який проведе перевірку випадковості залишкових помилок в даній моделі (табл. 3.8).

Статистики моделі

Модель	Число предикторів	Статистика підгонки моделі	Q-статистика Льюнга-Бокса (18)			Число викидів
		Стационарний R-квадрат	Статистика	DF	Значимість	
Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад - Модель 1	0	,807	.	0	.	0
Валова продукція сільського господарства-Модель 1	0	,922	.	0	.	0
Чисельність сільського населення-Модель 1	0	,720	.	0	.	0

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

З допомогою отриманої моделі можна побудувати точний і інтервальний прогнози на декілька років вперед. Для оцінки точності прогнозу використовуються стандартні критерії: [191]

- середня абсолютна процентна похибка (MAPE):

$$MAPE = \frac{100}{K} \sum_{i=1}^K \left| \frac{x_i - \hat{x}_i}{x_i} \right|, \% \quad (3.11)$$

де x_i - спостережуване значення;

$\hat{x}_i$ – значення прогнозу;

K – інтервал прогнозу.

Якщо $MAPE < 10\%$, то прогноз реалізований з високою точністю, при $10\% < MAPE < 20\%$ - прогноз добрий, при $20\% < MAPE < 50\%$ - прогноз задовільний, при $MAPE > 50\%$ - прогноз незадовільний.

- середня процентна похибка (MPE):

$$MPE = \frac{100}{K} \sum_{i=1}^K \frac{x_i - \hat{x}_i}{x_i}, \% \quad (3.12)$$

яка дозволяє визначити зміщення отриманого прогнозу. Якщо отримана модель є незміщеною, то $MPE < 5\%$. Якщо в результаті розрахунків отримується велике від'ємне значення, то модель є з послідовним

переоцінюванням. Якщо ж отримано велике додатне число, то модель - з послідовним недооцінюванням.

Під моделюванням соціально-економічного розвитку сільських територій слід розуміти комплексну системну послідовність дій у напрямі проектування стратегічних параметрів і ймовірних сценаріїв розвитку сільських територій, що має на меті підвищення ефективності заходів у межах державної та регіональної економічної політики розвитку сільських територій, формування превентивних механізмів захисту інтересів сільського населення, забезпечення організаційно-економічної підтримки прогнозування соціально-економічних процесів і явищ, зниження рівня невизначеності в процесі прийняття та реалізації управлінських рішень щодо регіонального розвитку [173, с. 298–305].

Алгоритм Бокса – Дженкінса дозволяє виконувати достатньо точний короткочасний прогноз, який наведений в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Прогнозні дані основних показників розвитку ресурсного потенціалу сільських територій

Модель		Роки					
		2020	2021	2022	2023	2024	2025
Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, тис. грн.	Прогнозні значення	1043884,8	1190389,1	1336893,3	1483397,5	1629901,7	1776406,0
	UCL	1304311,7	1462267,9	1619761,0	1776843,2	1933557,2	2089939,2
	LCL	783458,0	918510,2	1054025,5	1189951,9	1326246,3	1462872,8
Валова продукція сільського господарства, тис. грн.	Прогнозні значення	21387,4	22045,0	22702,6	23360,2	24017,8	24697,3
	UCL	25708,2	26451,1	27192,5	27932,3	28670,7	29355,8
	LCL	17066,5	17638,8	18212,7	18788,1	19365,0	20038,8
Чисельність сільського населення, тис. чол.	Прогнозні значення	773,3	765,5	757,4	750,4	742,8	735,3
	UCL	774,9	767,5	760,2	752,9	745,5	738,1
	LCL	771,2	763,4	755,6	747,9	740,1	732,4

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

З таблиці 3.9 видно, що такі прогнозні показники розвитку сільських територій як надходження до місцевих бюджетів та виробництво валової

продукції сільського господарства мають тенденцію до зростання, а показник чисельності сільського населення, на жаль, щороку спадає.

Отже, верифікація наведеної вище багатофакторної моделі на основі застосування коефіцієнтів множинної кореляції, множинної детермінації засвідчує її адекватність методичному інструментарію дослідження умов сталого сільського розвитку. Саме кореляційно-регресійні моделі кількісної оцінки дозволяють виявити міру та першочерговість впливу окремих екзогенних та ендегенних чинників на сталість розвитку сільських територій, що забезпечить ефективне вирішення виявлених проблем.

На основі проведеного багатофакторного аналізу та отриманих даних щодо впливу соціальних чинників на сталість розвитку сільських територій України встановлено, що стратегічні цілі сільського розвитку в сучасних умовах повинні ґрунтуватися на пріоритетних напрямках з урахуванням його ресурсного потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 3

167. Алексеев В. М. Напрями розвитку безпосередньої участі громадян в управлінні державними справами. *Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр.* Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ Магістр, 2008. Вип. 2 (21). С. 127–133.

168. Антонов А. В. Державна політика сталого соціально-економічного розвитку сільських територій як умова зростання якості життя сільського населення: теоретико-методологічні засади та практичні аспекти : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2012. 379 с.

169. Agricultural Policies for Poverty Reduction (2015). URL: <https://www.cabi.org/bookshop/book/9781780641058> (accessed 19.12.2018).

170. Барановський М. О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України : монографія. Ніжин : Лисенко М. М., 2009. 396 с.

171. Бикадорова Н. У. Фінансова децентралізація місцевого самоврядування. *Економічний вісник Донбасу.* 2010. № 2 (20). С. 145–151.

172. Бойко Є. І. Концептуальні підходи до прогнозування розвитку сільських територій. *Регіональна економіка.* 2011. № 2. С. 7–15.

173. Бойко В. В. Моделювання соціально-економічного розвитку сільських територій. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.* 2014. Вип. 4 (108). С. 298–305.

174. Большая экономическая энциклопедия/под. ред. А. Н. Азрилияна. Москва : Изд-во Ин-та новой экономики, 1999. 179 с.

175. Бокс Дж., Дженкинс Г. Анализ временных рядов. Прогноз и управление. Вып. 1/пер. с англ. А. А. Левшина. Москва : Мир, 1974. 406 с.

176. Venables W. N., Smith D. M. An Introduction to R. URL: <http://www.e-booksdirectory.com/details.php?ebook=1791> (accessed 21.07.2018).

177. Газуда Л. М., Ерфан В. Й., Газуда С. М. Сільський розвиток

регіону : [монографія]. Ужгород : Сабов А. М., 2015. 250 с.

178. Ганущак Ю. Префекти: уроки Франції для України. Київ : Легальний статус, 2015. 136 с.

179. Гесць В., Юрчишин В., Бородіна О., Прокопа І. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення). *Економіка України*. 2011. № 12. С. 8–10.

180. Гончарук І. В. Роль сільськогосподарських кооперативів у забезпеченні сталого розвитку сільських територій Вінницької області. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 8. С. 56–67.

181. Гончарук І. В., Томашук І. В. Вплив еколого-економічного фактору на особливості організаційно-економічного механізму використання ресурсного потенціалу сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 4 (20). С. 55–62.

182. Горшков М. А., Лозовський О. М. Розвиток процесів відтворення ресурсного потенціалу в умовах запровадження реформи децентралізації. URL: <http://global-national.in.ua/archive/23-2018/15.pdf> (дата звернення: 21.07.19).

183. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 29.04.19).

184. Децентралізація влади: офіційний сайт. URL: <http://www.decentralization.gov.ua/region/item/id/> (дата звернення: 26.08.19).

185. Занфіров В. А. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». Київ, 2006. 20 с.

186. Залізко В. Д. Стратегічне державне управління сільським розвитком у контексті зміцнення соціально-економічної безпеки сільських територій: проблеми та перспективи досліджень. *Вісн. Хмельн. нац. ун-ту*. 2013. № 2, т. 3. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/Vchnu_ekon_2013_2\(3\)_27.pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Vchnu_ekon_2013_2(3)_27.pdf) (дата звернення: 16.05.19).

187. Камінська Н. Децентралізація влади і досвід її проведення у зарубіжних державах. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/Nzizvru_2014_4_9%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Nzizvru_2014_4_9%20(1).pdf) (дата звернення: 07.11.19).

188. Калетнік Г. М. Державне регулювання економіки : навч. посіб. Київ : Хай-Тек Прес, 2011. 427 с.

189. Калетнік Г. М. Іпотечне кредитування в сільському господарстві України. *Економіка АПК*. 2013. Вип. 6. С. 58–63.

190. Калетнік Г. М. Стратегіко-інституційні засади ефективності використання потенціалу аграрного сектору економіки. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2015. № 1. С. 5–9.

191. Калетнік Г. М., Мазур А. Г. Науково-теоретичні засади формування та розвитку людського капіталу в сільських територіях. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 10. С. 7–25.

192. Калетнік Г. М., Пришляк Н. В. Державна фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників. *Економіка АПК*. 2010. Вип. 8. С. 52–55.

193. Коваленко Г. О., Дяченко М. І., Чукіна І. В. Огляд реформ місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/35.pdf (дата звернення: 12.03.19).

194. Kovalchuk S., Kravchuk A. The impact of global challenges on "Green" transformations of the agrarian sector of the eastern partnership countries. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5, № 1. P. 87–95.

195. Ковальчук С. Я. Функціональні напрями розвитку сільських територій в контексті зеленого зростання. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 7. С. 16–22.

196. Ковальчук С. Я. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток сільських територій у контексті селозберігаючої моделі аграрного

підприємництва. *Економіка та суспільство*. 2017. № 8. С. 52–58

197. Kovtun B. A., Papelo V. N. The Strategic Management Objectives and the Priorities of Siberian Development. Local Production Systems: Analysis and Forecasting of Regional Economic Development//ed. by A. S. Novoselov, V. E. Seliverstov. Novosibirsk ; Sofia ; Lodz ; Banska Bystrica ; Ternopil, 2015. 362 p.

198. Лелеченко А. П. Децентралізація в системі державного управління в Україні: теоретикометодологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управл. : спец. 25.00.01. «Теорія та історія державного управління». Київ, 2006. 18 с.

199. Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень : навч. посіб. Київ, 2017. 110 с.

200. Малік М. Й., Забуранна Л. В. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади. *Економіка АПК*. 2017. № 7. С. 5–14.

201. Мазур А. Г., Дмитрик О. В. Господарства населення як економічна категорія та суб'єкт облаштування сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 11. С. 7–20

202. Mazur A., Kubai O. Scientific-methodological and practical principles of regional economic systems integration. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5, № 2. P. 117–124.

203. Mazur K. V., Tomashuk I. V. Governance and regulation as an indispensable condition for developing the potential of rural areas. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. № 5, Vol. 5. P. 67–78.

204. Мартиненко П. Ф. Децентралізація у здійсненні державної влади як конституційний принцип в Україні. *Українсько-європейський журнал міжнародного та порівняльного права*. 2001. Вип. 2, т. 1. С. 23.

205. Минакир П. Трансформація регіональної економічної політики управління. *Економіка АПК*. 2001. № 2. С. 87–92.

206. Новікова О. Основні напрями реформування та територіальної організації влади в Україні/Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_01\(12\)/12nooovu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_01(12)/12nooovu.pdf). (дата звернення: 18.08.19).

207. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону) : наук.-аналіт. доп./В. В. Борщевський та ін. ; НАН України. Ін-т регіон. досліджень ; [наук. ред. В. В. Борщевський]. Львів, 2011. 60 с.

208. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження КМ України від 1 квіт. 2014 р. № 333-р. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 67. С. 2–3.

209. Ромашко С. М., Саврас І. З., Селівестов Р. Г., Юринець Р. В. Моделювання соціально-економічного розвитку територій : наук.-метод. розробка. Київ : НАДУ, 2013. 44 с.

210. Стегней М. І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 3 (141). С. 125–133.

211. Томашук І. В. Перспективи розвитку сільських територій Вінницької області. *Причорноморські економічні студії*. Одеса, 2019. Вип. 37. С. 154–160.

212. Томашук І. В. Реформування місцевого самоврядування як основа розвитку сільських територій. *Проблеми системного підходу в економіці*. Київ, 2019. Вип. 1 (69), ч. 2. С. 53–60.

213. Томашук І. В. Роль державного управління у сталому розвитку сільських територій Вінницького регіону. *Інфраструктура ринку*. Одеса, 2019. Вип. 31. С. 470–478.

214. Томашук І. В. Формування нової регіональної соціально-економічної політики розвитку сільських територій Вінницького регіону. *Молодий вчений*. Херсон, 2019. № 6 (70), черв. С. 225–232.

215. Томашук І. В. Інфраструктурне забезпечення розвитку сільських територій Вінницької області: рівень, проблеми і тенденції здійснення. *Науковий вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. Херсон, 2019. Вип. 35. С. 82–89.

216. Томашук І. В. Орендні земельні відносини на сільських територіях: сучасний стан та основні напрями удосконалення. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. Вінниця, 2019. № 7. С. 175–183.

217. Томашук І. В. Моделювання соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. Дніпро, 2019. Вип. 6 (23). С. 511–521.

218. Томашук І. В. Моделювання стану та перспектив розвитку сільських територій в контексті трансформації земельних відносин в Україні. *Зб. наук. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. [«Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та права в сучасних умовах»]*, 10 верес. 2018 р. Полтава : ЦФЕНД, 2018. С. 55–56.

219. Tomashuk I. V. Development of Ukrainian rural areas in decentralization: opportunities and risks. *Зб. наук. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. [«Україна, Болгарія, ЄС: економічні, технічні та соціальні тенденції розвитку»]*, 27 черв. - 2 лип. 2019 р. Бургас (Болгарія), 2019. С. 48–50.

220. Томашук І. В. Вплив фінансової децентралізації на розвиток сільських територій в Україні. *Міжнар. наук.-практ. конф. [«Фінансова політика регіонального розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід»]*, 10-11 жовт. 2019 р. Житомир : Вид-во Житомир. нац. агроєколог. ун-ту, 2019. С. 128–130.

221. Томашук І. В. Формування концепції інтелектуального капіталу сільських територій та його облікове забезпечення. *Міжнар. наук. конф. [«Розвиток інтегрованої звітності підприємств»]*, 4-5 жовт. 2019 р. Житомир, 2019. С. 275–276.

222. Томашук І. В. Економічний аналіз в системі управління кадровим потенціалом сільських територій. *Всеукраїн. наук.-практ. конф. [«Бухгалтерський облік, оподаткування та контроль в умовах міжнародної економічної інтеграції»]*, 10-11 жовт. 2019 р./Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2019. С. 294–297.

223. Томашук І. В. Інноваційний розвиток сільських територій України в умовах трансформації економіки. *Міжнар. наук.-практ. конф. [«Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів»]*, 3-4 жовт. 2019 р./ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Харків, 2019. С. 127–129.

224. Томашук І. В. Формування сучасної бізнес-моделі розвитку сільських територій України. *XV Всеукраїн. наук.-практ. інтернет-конф. [«Обліково-аналітичні й статистичні методи та моделі в оподаткуванні, бізнесі, економіці»]*, 30 листоп. - 1 груд. 2019 р. Ірпінь, 2019. С. 787–788.

225. Tomashuk I. V. Problems and prospects of management development of rural territories. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. №. 5, Vol. 3. P. 214–220.

226. Tomashuk I. Analysis of components of ecologically sustainable development of rural areas in conditions of global challenges on the example of Vinnitsa region. *The scientific heritage*. 2020. № 44, Vol. 3. P. 54–68.

227. Tomashuk I. State regulation as an tool to increase the competitiveness of rural areas of Ukraine. *Slovak international scientific journal*. 2020. № 39, Vol. 2. P. 23–42.

228. Чернягіна В. А. Державне регулювання сталого розвитку сільських територій в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 3 (34). С. 122–127.

РОЗДІЛ 4
АДАПТАТИВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ПОТЕНЦІАЛУ
СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ

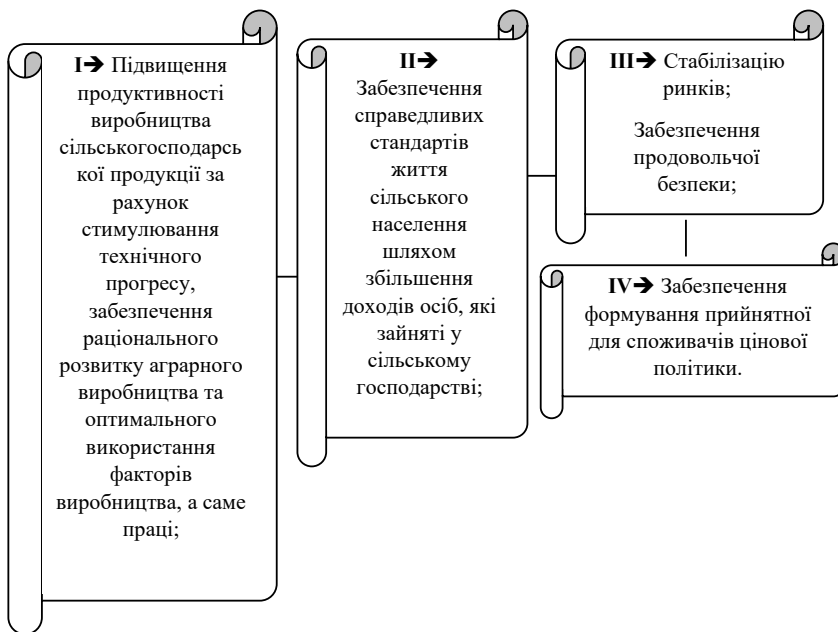
4.1 Сучасні тенденції розвитку сільських територій України в системі євроінтеграційних процесів

Одним із важливих завдань національної політики України є перехід на шлях сталого розвитку. Реалізацію даного завдання держава може здійснити шляхом раціонального та ефективного використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств; реструктуризації виробництва; використання трудового потенціалу, що формується з метою створення найсприятливіших умов для збереження ресурсного потенціалу підприємств і країни в цілому [264].

Сучасний стан сільських територій України, характеризується не лише значними структурними, функціональними та пов'язаними із ними демографічними проблемами, але також відзначається значним потенціалом до розвитку сільськогосподарської та інших видів підприємницької діяльності на селі.

Розвиток інтеграції на європейському рівні є сучасною ознакою прогресивних змін у сільському господарстві та порівняно новим напрямом досліджень української аграрної науки. Європейські орієнтири надають аграрному сектору відповідний вектор розвитку та відкривають нові можливості для відродження сільського господарства, створюють додаткові порівняльні переваги на агропродовольчому ринку в умовах глобалізації економіки. Серйозним кроком з позиції поглиблення торговельних відносин між Україною та ЄС має стати Угода про зону вільної торгівлі, яка сприятиме наближенню вітчизняного аграрного сектора економіки до європейських стандартів, адаптації його до Спільної аграрної політики ЄС та розширенню

присутності на українському агропродовольчому ринку нових країн-членів ЄС [253; 274]. Європейська політика сільського розвитку еволюціонувала як частина розвитку Спільної аграрної політики, з політики, яка стосувалася структурних проблем сільськогосподарського сектору, до політики, зорієнтованої на багатофункціональність ведення сільського господарства і, зокрема, виклики, з якими стикається сільський розвиток [237; 266]. На рис. 4.1 представлено основні цілі Спільної аграрної політики.

Рисунок 4.1- Основні цілі Спільної аграрної політики

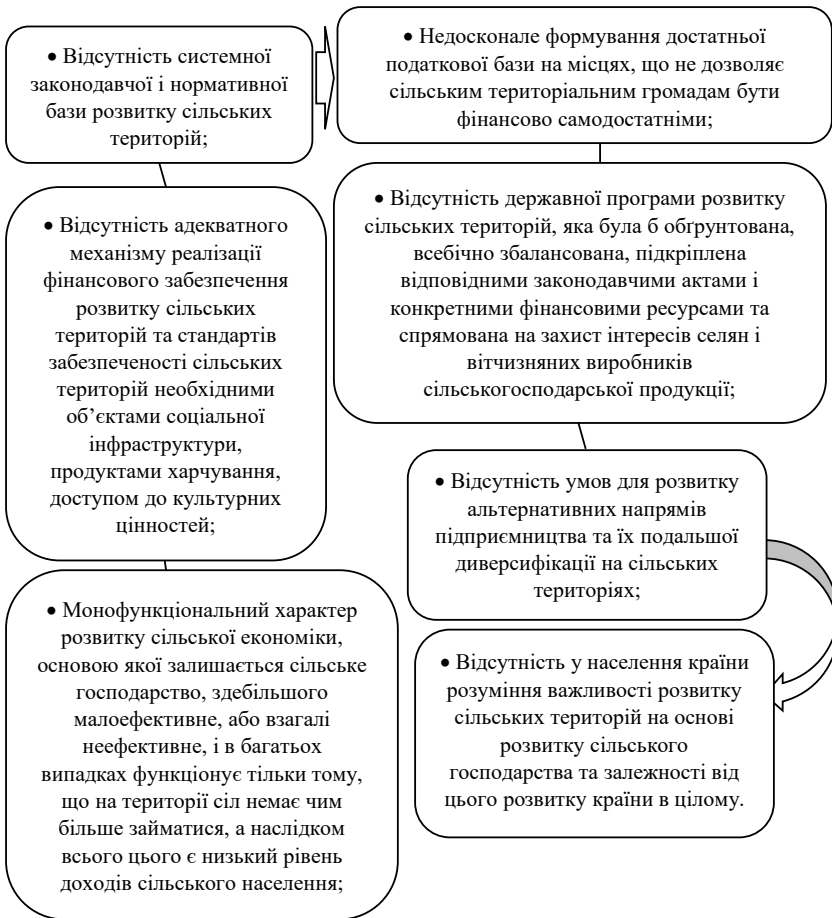
Джерело: [266]

Досягнення поставлених цілей забезпечувалось визначенням базових принципів функціонування Спільної аграрної політики:

- вільний рух товарів всередині ЄС та спільні ціни для одних і тих самих товарів;
- спільність переваг, що передбачало надання пріоритетності товарам, вироблених на внутрішньому ринку, над імпортованою продукцією;

- спільна фінансова відповідальність за ринкову та цінову політику ЄС [266; 276].

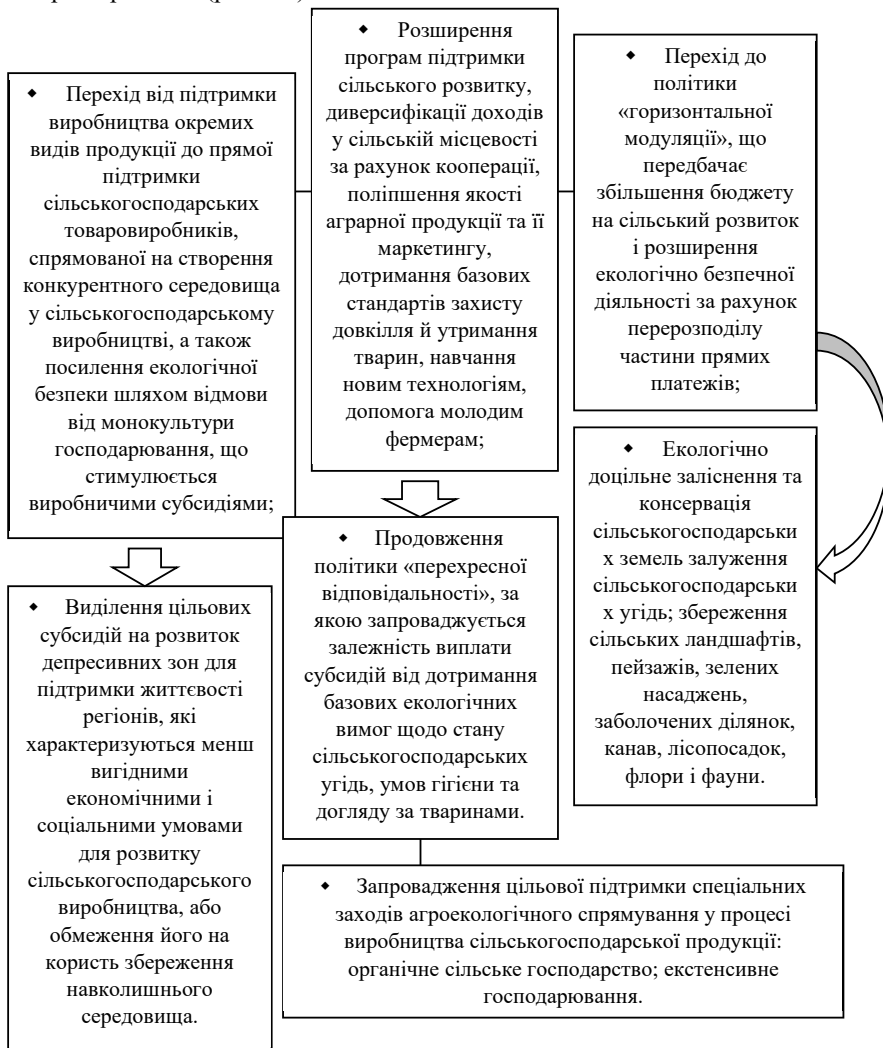
На рис. 4.2. наведена інформація щодо причин кризового стану сільських територій України.

Рисунок 4.2 - Причини кризового стану сільських територій

Джерело: [241]

Разом з тим, сучасна Спільна аграрна політика ЄС (2014–2020 рр.) порівняно з попереднім періодом (2008–2013 рр.) має відмінні риси та характеристики (рис. 4.3).

Рисунок 4.3 - Основні характеристики сучасної Спільної аграрної політики ЄС

Джерело: [233; 253]

На даний час існує 118 різних Програм розвитку сільських територій (RDP) в державах-членах Європейського Союзу, а також 20 окремих національних програм. 8 держав-членів ЄС бажають мати дві або більше (регіональних) Програм розвитку сільських територій [265].

Такі показники відображають важливість розвитку сільських територій для країн-членів ЄС.

Сталий розвиток сільськогосподарського підприємства – це спосіб його функціонування, який зорієнтований на досягнення взаємодії між ресурсами, технологією, екологічним та соціальним середовищем. На рис. 4.4 представлено ряд основних ознак сталого розвитку сільськогосподарських підприємств.

Рисунок 4.4 - Основні ознаки сталого розвитку сільськогосподарських підприємств

Джерело: [264]

Науковці Інституту аграрної економіки в Україні розробили Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року (табл. 4.1). Основою Стратегічних напрямів є системний та фундаментальний підхід.

**Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на
період до 2030 року**

<i>№</i>	<i>Напрями</i>
1	Удосконалення управління сталим розвитком сільських територій
2	Формування оптимальної сільської поселенської мережі та покращення відтворюваності людності
3	Соціальний захист сільського населення
4	Поліпшення житлових умов
5	Розвиток транспортної інфраструктури
6	Доступність загальної освіти на селі
7	Забезпечення сільських жителів якісною медичною допомогою
8	Забезпечення зайнятості та підвищення рівня життя сільського населення
9	Диверсифікація сільської економіки
10	Розвиток підприємництва та малих форм господарювання на селі
11	Розвиток сільського туризму та рекреаційної сфери на селі
12	Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації
13	Раціональне використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій
14	Техногенна та екологічна безпека сільських територій
15	Фінансове забезпечення сталого розвитку сільських територій
16	Матеріально-технічне забезпечення сталого розвитку сільських територій
17	Інвестиційне забезпечення сталого розвитку сільських територій
18	Інноваційне забезпечення сталого розвитку сільських територій
19	Розвиток сільськогосподарської інформаційно-консультативної діяльності

Джерело: [259]

Важливим чинником успішної реалізації Стратегічних напрямів є формування моніторингу сталого розвитку сільських територій та запровадження в практику управління ефективних механізмів прогнозування, цілепокладання та контролю на різних рівнях управління розвитком [230; 259]. На рис. 4.5 представлено основні складові сільського розвитку в контексті Стратегії «Європа 2020».

Важливу роль у розвитку країни та реалізації її потенціалу має зовнішньо-економічний вектор, особливості зовнішньої політики, міжнародні торгівлі партнери та активність взаємодії з ними. Сучасний глобальний економічний простір сприяє інтеграції між країнами як у економічному, так і політичному сенсі, зміцненню торгівельних зв'язків, кооперації та співпраці між країнами [232; 266]. Ті країни, що залишаються осторонь цих процесів, не можуть втримуватися конкурентоспроможними у довгостроковій

перспективі, особливо у випадку несформованого внутрішньоекономічного потенціалу або неефективного його використання.

Рисунок 4.5 - Сільський розвиток в контексті Стратегії «Європа 2020»

Джерело: [266]

Економічна інтеграція з таким об'єднанням країн, як Європейський Союз, несе в собі значно більший позитивний потенціал, ніж негативний. Економіка країн ЄС, у своїй переважній більшості, функціонує на конкурентних засадах, прагненні підприємств до максимізації конкурентоспроможності, лідерства на основі якості. Такий підхід став можливий завдяки багатьом рокам розвитку ринкової економіки, насичення ринку, еволюційного відбору найкращих з кращих компаній та реалізації завдяки ним економічного потенціалу своїх країн. Вигоди від євроінтеграції

полягають передусім у нівелюванні сучасних адміністративних бар'єрів між країнами, що стоять на перешкоді активізації економічної співпраці, перетоку товарів, послуг, капіталу, робочої сили тощо [233; 266]. Це не означає, що ці бар'єри блокують ці потоки повністю, але вони суттєво їх ускладнюють та знижують їхні обсяги, що потенційно можуть бути значно вищими.

Україна володіє значним потенціалом розвитку і це стосується сільських територій. Водночас наявність неабияких проблем у багатьох сферах життєдіяльності не дає можливості його повноцінного, а навіть достатньо високого використання. У табл. 4.2 вказані основні перешкоди розвитку сільських територій України, нарощування і реалізації їх потенціалу.

Таблиця 4.2

Основні перешкоди розвитку сільських територій України

	Види	Характеристика
I	<i>Історичні</i>	Внаслідок яких структура видів економічної діяльності на сільських територіях має переважно сільськогосподарське спрямування, а її здійснення характеризується низькою ефективністю та відсутністю організованості;
II	<i>Природні</i>	Зумовлюють низьку щільність заселення сільських територій, високу затратність будівництва та низьку економічну ефективність діяльності інфраструктурних об'єктів, перешкоди внаслідок ландшафтних та земельних особливостей сільських територій;
III	<i>Економічні</i>	Спричиняють незадовільний рівень розвитку ринкової інфраструктури сільського господарства, низький, а часто навіть від'ємний рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, наявність надмірної кількості посередників між виробниками та кінцевими споживачами сільськогосподарської продукції, стрімке зростання цін на корми тощо;
IV	<i>Соціальні</i>	Відображаються у постійному скороченні сільського населення, передусім у працездатному віці, активній міграції сільського населення як у міста, так і за кордон, зростанні кількості захворюваностей та скороченні середньої тривалості життя сільського населення;
V	<i>Інфраструктурні</i>	Проявляються через низький рівень забезпечення сільських територій об'єктами виробничої (транспортної, енергетичної, комунікаційної) та соціальної (медичної, освітньої, культурної) інфраструктури, відсутність доступної інформації щодо альтернативних несільськогосподарських видів економічної діяльності та методів підвищення ефективності сільського

		господарства, нерозвиненість системи дорадництва у агропромисловому комплексі;
VI	<i>Управлінські</i>	Полягають в неефективній системі управління розвитком як країни загалом, так і сільських територій зокрема, високому рівні корумпованості та нецільового використання бюджетних і позабюджетних коштів, здійснення незаконного тиску на суб'єктів підприємництва, надмірній комплексності та заплутаності системи контролю, що декларативно покликана забезпечити високий рівень якості продукції та життя населення, а фактично є способом отримання неофіційних доходів держслужбовцями та використання наявних ресурсів на власну користь та приближених осіб;
VII	<i>Ментальні</i>	Неготовність більшості сільського населення приймати активну участь у розвитку власних територій та нерозуміння у ньому їх особистої ролі, панування думки щодо безперспективності будь яких реформ, відсутність у свідомості людей розуміння необхідності якісного виконання різносторонніх робіт, підвищення їх ефективності, використання у життєдіяльності принципів відповідальності, сумлінності, чесності.

Джерело: [231; 266]

Сучасний розвиток сільських територій України відбувається в умовах загострення значної кількості проблем у різних сферах життєдіяльності. Як наслідок, з кожним роком дедалі більше зростає значимість заходів, спрямованих на покращення соціально-економічного стану вітчизняного села. Особлива роль у цьому контексті відводиться політиці європейської інтеграції України та її наближення до стандартів ЄС за індикаторами розвитку сільських територій [266; 274]. У табл. 4.3 представлено головні складові програми сільського розвитку згідно Декларації Корка.

З погляду євроінтеграційних перспектив розвитку українського села доцільно також розглядати функціонування інституційної пастки «віртуалізації євроінтеграційних зусиль», яка бере свій початок у самокоординуючому механізмі взаємодії владних інститутів, політичних партій, бізнесу та суспільства, при якому реальні інтереси одних можуть взаємоузгоджуватись із життєвими потребами інших лише у площині віртуальної євроінтеграційної активності. Тобто, реальна європейська інтеграція, в якій безумовно зацікавлена переважна частина українського суспільства, зокрема мешканці сільських територій, гальмується шляхом «інституційної імітації» з боку окремих лобістських груп, в тому числі

представлених в органах державної влади, які прагнуть зберегти свій вплив через сформовані квазі-ефективні політичні інститути, блокуючи впровадження в Україні інституційних норм ЄС [232; 266], оскільки це загрожує самому їхньому існуванню та діяльності у звичному на сьогодні форматі.

Таблиця 4.3

Програми сільського розвитку згідно Декларації Корка, 1996 рік

№	Назва	Характеристика програми
I	<i>Пріоритет сільського розвитку</i>	Сталий сільський розвиток повинен стати пріоритетом у порядку денному Європейського Союзу і стати фундаментальним принципом, який лежить в основі політики сільського розвитку в найближчому майбутньому і після розширення. Метою сталого сільського розвитку є скорочення сільського відтоку населення, боротьба з бідністю, стимулювання зайнятості та забезпечення рівних можливостей і задоволення зростаючих потреб у більш якісному, здоровому, безпечному розвитку особистості, дозвіллі, і поліпшення сільського благополуччя. Зростаюча частка наявних ресурсів повинна бути використана для сприяння сільського розвитку і забезпечення охорони навколишнього середовища.
II	<i>Комплексний підхід</i>	Політика сільського розвитку повинна бути міждисциплінарною за своєю суттю, міжсекторальною у застосуванні та з чітким територіальним виміром. Вона повинна реалізовуватись у всіх сільських районах ЄС, дотримуючись принципу концентрації через диференціацію співфінансування для тих територій, які найбільше потребують.
III	<i>Диверсифікація</i>	Підтримка диверсифікації економічної і соціальної діяльності повинна бути націлена на створення основи для самостійних приватних ініціатив та ініціатив спільноти, загалом: інвестиції, технічна допомога, бізнес-послуги, адекватна інфраструктура, освіта, навчання, інтеграція досягнень в області інформаційних технологій, посилення ролі малих міст в якості невід'ємної частини сільських районів і ключових факторів їх розвитку, а також сприяння розвитку життєздатних сільських громад і відновлення села.
IV	<i>Сталість</i>	Політика повинна сприяти сільському розвитку шляхом підтримки якості і комфортності сільських ландшафтів Європи (природних ресурсів, біорізноманіття та культурної ідентичності) таким чином, щоб їх використання сьогодишнім поколінням не завдавало шкоди майбутнім поколінням.
V	<i>Субсидіарність</i>	Враховуючи різноманітність сільських районів ЄС, політика сільського розвитку повинна відповідати принципу субсидіарності. Вона повинна бути якомога більш децентралізованою і базуватись на принципах партнерства і співпраці між усіма рівнями (місцевому, регіональному, національному та європейському). Акцент повинен бути на участі «знизу вгору»: підході, який використовує творчість та солідарність сільських громад.

VI	Спрощення	Політика сільського розвитку, особливо що стосується її аграрної компоненти, потребує радикального спрощення процедур законодавчого регулювання. Повинна бути більша узгодженість стосовно поточного стану всіх фінансових каналів підтримки, обмеження європейського права стосовно загальних правил та процедур, більша субсидіарність в процесі прийняття рішень, децентралізація здійснення політики і більша гнучкість в цілому.
VII	Програмування	Впровадження програм сільського розвитку повинне супроводжуватись послідовною і прозорою процедурою. Вони повинні інтегруватись в єдину програму сільського розвитку для кожного регіону, а також реалізовуватись шляхом використання єдиного механізму для забезпечення стійкого сільського розвитку.
VIII	Фінансування	Заохочення залучення місцевих фінансових ресурсів сприятиме реалізації місцевих проєктів сільського розвитку. Більша увага повинна акцентуватись на використанні різних видів сільського кредитування для забезпечення більшої синергії між державними і приватними коштами, забезпечення доступу до ресурсів малим і середнім підприємствам, сприяння продуктивним інвестиціям і диверсифікації сільської економіки. Розширення участі банківського сектора (державних і приватних установ) та інших фінансових посередників.
IX	Управління	Підвищення адміністративного потенціалу та ефективності регіональних і місцевих органів влади та сільських громад шляхом надання технічної допомоги, навчання, поліпшення комунікації, співпраці та обміну науковими дослідженнями, інформацією та обміну досвідом за допомогою взаємодії між регіонами а також між сільськими громадами по всій Європі.
X	Оцінка і дослідження	Моніторинг та оцінка повинні бути посилені, щоб забезпечити прозорість процедур, ефективне використання державних коштів, стимулювання наукових досліджень та інновацій. Учасники програм повинні не лише проводити консультації в розробці та реалізації, але, й брати участь в моніторингу і оцінці.

Джерело: [272]

Така ситуація перешкоджає реалізації євроінтеграційного курсу нашої держави, унеможливорює ефективний і багатофункціональний розвиток її сільських територій на основі зниження рівня адміністративних бар'єрів і проявів корупції, підвищення якості інформаційно-аналітичного забезпечення сільської економіки, розвитку інститутів громадянського суспільства [266]. Наявність інституційних пасток тісно пов'язана з проблемою поширення в економіці сільських територій України ортогональних інститутів.

Перспективи розвитку українського села та забезпечення рівноваги їх економіки значно залежать від державного регулювання [232]. Інформацію щодо основних ортогональних інститутів, що негативно впливають на

функціонування економіки сільських територій України в контексті пріоритетів європейської інтеграції нашої держави представлено на рис. 4.6.

Рисунок 4.6 - Основні ортогональні інститути

Джерело: [266]

На рис. 4.7 наведено основні причини існування інституційних вакуумів на сучасному етапі європейської інтеграції України в контексті функціонування економіки сільських територій нашої держави.

Значним ментально-психологічним бар'єром, який перешкоджає утвердженню модернізаційної парадигми розвитку сільських територій України в умовах європейської інтеграції, виступає зневіра селян у можливості змін у власній державі [266].

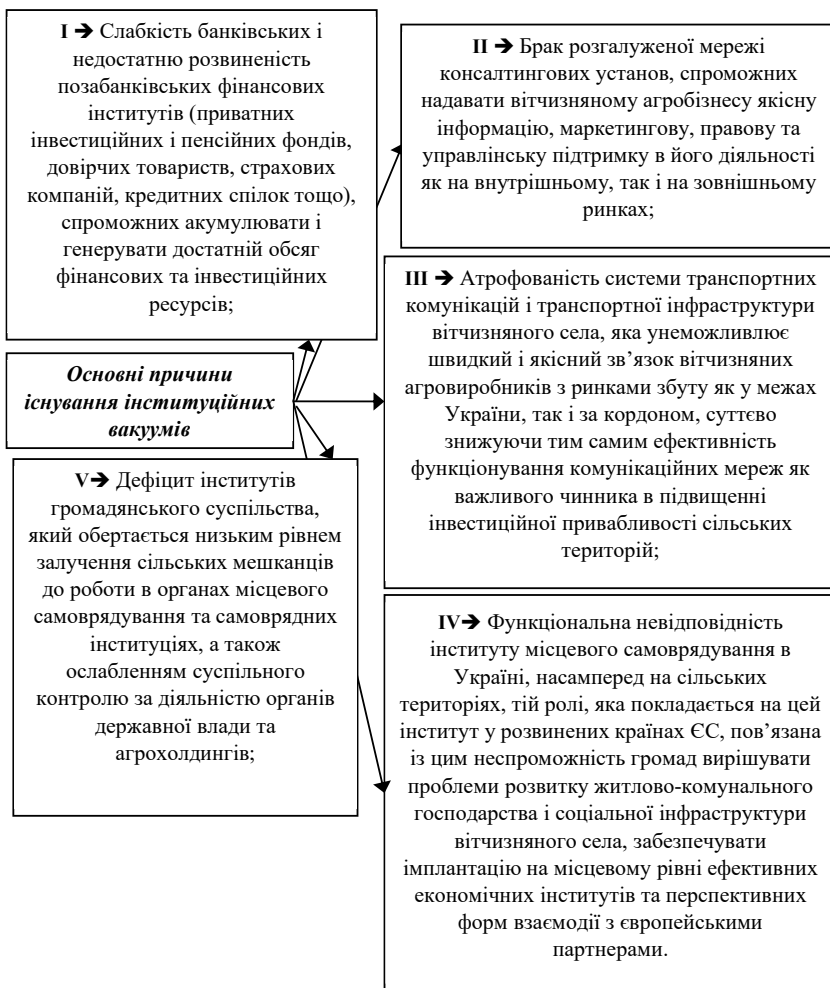

Рисунок 4.7- Основні причини існування інституційних вакуумів

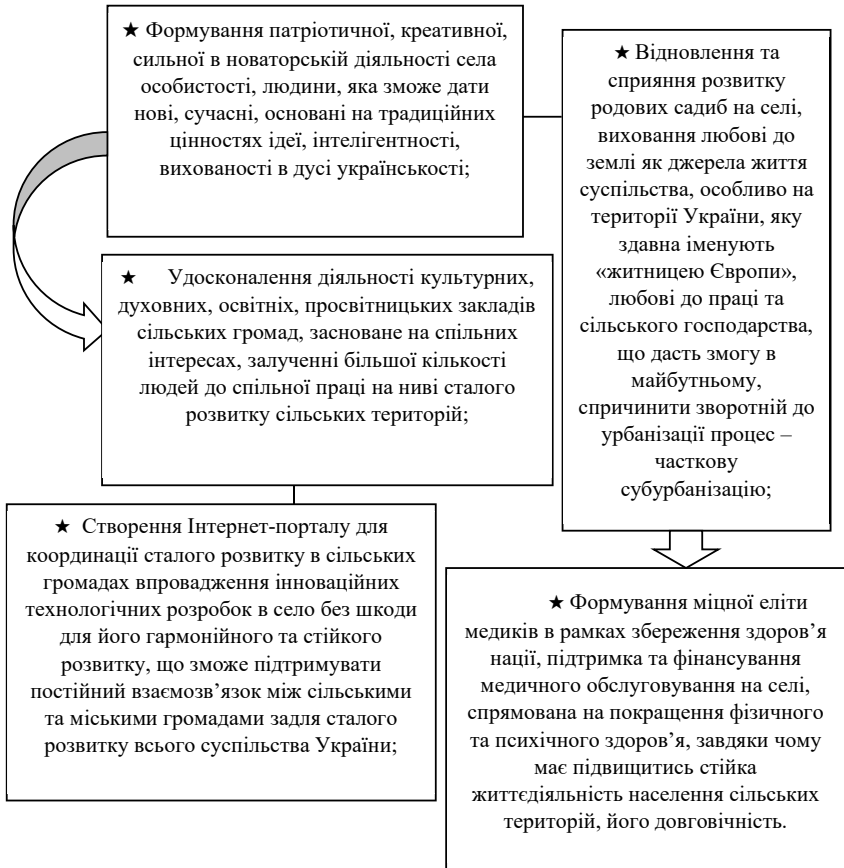
Джерело: [266; 276]

Важливими напрямками Політики розвитку сільських територій в Україні, окрім європейських принципів, повинні стати й інші дієві заходи. Поділяємо думку Калетніка Г.М. [252], який визначає необхідність державної підтримки формування, нагромадження та використання людського капіталу села. Очевидним управлінським документом в цій ситуації повинна стати концепція людського розвитку, як одного із основних складових політики сільського розвитку. За змістом дана концепція повинна вміщувати конкретні завдання, що стосуються збереження наявного людського капіталу, удосконалення його структури, нормативно-правового забезпечення розвитку людського капіталу, інституційного забезпечення розвитку сільської економіки [253; 258].

Не менш значимою з погляду забезпечення сталого розвитку сільських територій є реалізація навчальних програм щодо становлення альтернативних видів економічної діяльності на селі. Для цього необхідно більш активно залучати вищі навчальні заклади, консалтингові компанії та дорадницькі служби до підготовки фахівців сфери послуг, туризму, транскордонної співпраці, менеджменту і маркетингу, орієнтованих на роботу в сільській місцевості, створенню тут інноваційних виробництв, підприємств з іноземним капіталом тощо [272; 274]. На рис. 4.8 представлено основні завдання алгоритму сталого розвитку сільських територій України.

Кожен мешканець села чи міста має право на сучасну медицину й освіту, доступні та якісні адміністративні, комунальні, соціальні послуги, гарні дороги, чисті й освітлені вулиці. Але люди можуть впливати на якість цих послуг лише тоді, коли відповідальні за їх надання знаходяться близько. Найближчою до людей владою є органи місцевого самоврядування: сільські, селищні міські ради та їхні виконкоми [230; 252].

Отже саме вони повинні мати широкі повноваження і достатньо коштів, щоб бути спроможними вирішувати усі місцеві питання і нести за це відповідальність.

Рисунок 4.8 - Завдання алгоритму сталого розвитку сільських територій України

Джерело: [266]

У табл. 4.4 наведено інформацію щодо утворення ОТГ в Україні.

Для цього в Україні відбувається процес децентралізації - передача повноважень та фінансів від державної влади якнайближче до людей - органам місцевого самоврядування [244].

12 червня 2020 року Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження щодо визначення адміністративних центрів та затвердження територій громад областей.

Таблиця 4.4

Утворення ОТГ в Україні станом на початок 2021 р.

Назва	Площа області, км ²	Кількість населення, осіб	Кількість громад, од.	Кількість районів, од.
Вінницька область	26513	1545416	63	6
Волинська область	20144	1031421	54	4
Дніпропетровська область	31914	3176978	86	7
Донецька область	26517	1843578	46	5
Житомирська область	29832	1208212	66	4
Закарпатська область	12777	1253791	64	6
Запорізька область	27180	1682534	67	5
Івано-Франківська область	13900	1368097	62	6
Київська область	28131	1781044	69	7
Кіровоградська область	24588	933209	49	4
Луганська область	26684	661028	26	4
Львівська область	21833	2512084	73	7
Миколаївська область	24598	1119862	52	4
Одеська область	33310	2377191	91	7
Полтавська область	28748	1386978	60	4
Рівненська область	20047	1152961	64	4
Сумська область	23834	1068247	51	
Тернопільська область	13823	1036590	55	3
Харківська область	31415	2654375	56	7
Херсонська область	28461	1027913	49	5
Хмельницька область	20645	1254702	60	3
Черкаська область	20900	1192137	66	4
Чернівецька область	8097	901632	52	3
Чернігівська область	31865	991294	57	5
Загалом	575756	35161274	1438	119

Джерело: [244]

В результаті в країні створено 1469 територіальних громад (в т.ч. 31 територіальна громада на непідконтрольній території в межах Донецької та Луганської областей).

Державна політика України у сфері місцевого самоврядування спирається на інтереси жителів територіальних громад і передбачає децентралізацію влади – тобто передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності [231; 237]. В основу цієї політики закладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування та найкращі світові стандарти суспільних відносин у цій сфері.

Законодавче підґрунтя для докорінної зміни системи влади та її територіальної основи на всіх рівнях почало формуватися у 2014 році.

У квітні 2014 року Уряд схвалив основний концептуальний документ - Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Після цього був затверджений План заходів щодо її реалізації, які дали старт реформі. Для реалізації положень Концепції та завдань Плану заходів, необхідно було в першу чергу внести відповідні зміни до Конституції України, а також сформувати пакет нового законодавства.

Зміни до Конституції перш за все мали вирішити питання утворення виконавчих органів обласних та районних рад, реорганізації місцевих державних адміністрацій в органи контрольно-наглядового типу, дати чітке визначення адміністративно-територіальної одиниці – громади.

Зусиллями вітчизняних фахівців, практиків, науковців, експертів проєкт змін до Конституції був розроблений та переданий на широке публічне обговорення. Запропоновані зміни підтримало суспільство та високо оцінила Венеційська Комісія [244].

Аналіз досвіду реалізованих проєктів економічного розвитку сільських територій в розвинених країнах Європи дозволяє виділити основні акценти, які необхідно використовувати при розробці напрямів сільського розвитку в Україні (рис. 4.9).

Рисунок 4.9 - Основні акценти напрямів сільського розвитку в Україні

Джерело: [233]

Результати експериментальних досліджень вказують, що для сільських територій України активізація диверсифікації видів економічної діяльності є єдиним шляхом забезпечення сільського населення джерелами доходів та стимулом до подальшого проживання на них. У табл. 4.5 наведено інформацію щодо обсягу прямих іноземних інвестицій в Україні з 2010 по 2020 рр.

Для успішного розв'язання завдань євроінтеграції аграрний сектор економіки України має достатньо передумов: багатий природно-ресурсний та експортний потенціал, вагомий людський капітал, поступово зростаючу інвестиційну привабливість, збережений уклад сільського життя та багатовікові традиції ведення сільського господарства.

Таблиця 4.5

**Прямі іноземні інвестиції в Україні з 2010 по 2020 рр. (млн. долл.
США)**

Роки	В Україну	Абсолютний приріст (поточний рік (+/-) до попереднього)	З України	Абсолютний приріст (поточний рік (+/-) до попереднього)	Сальдо	Абсолютний приріст (поточний рік (+/-) до попереднього)
2010	6495	1679	736	574	+5759	23.7%
2011	7207	712	192	-544	+7015	21.8%
2012	8401	1194	1206	1014	+7195	2.6%
2013	4499	-3902	420	-786	+4079	-43.3%
2014	410	-4089	111	-309	+299	-92.7%
2015	2961	2551	-51	-162	+3012	907.4%
2016	3284	323	16	67	+3268	8.5%
2017	2202	-1082	8	-8	+2194	-32.9%
2018	2355	153	-5	-13	+2360	7.6%
2019	3070	715	648	653	+2422	2.6%
2020	-343	-3413	56	-592	-399	-116.5%

Джерело: [260]

У цьому контексті дослідження та наукове осмислення досвіду формування європейської аграрної моделі сприятимуть проведенню структурних реформ у галузі сільського господарства та підвищенню рівня конкурентоспроможності агропродовольчої продукції на європейському та світовому ринках [230; 274].

Адаптація стандартів аграрної політики з прозорими та передбачуваними регуляторними правилами сприятиме покращенню інвестиційного клімату та інвестиційної привабливості аграрного сектора економіки для європейських партнерів. Значний потенціал агропромислового комплексу пов'язаний також з поєднанням агровиробників України та ЄС у виробничих ланцюгах та каналах збуту. Це дозволить підвищити продуктивність агропромислового комплексу за допомогою передачі передових технологій і практик ЄС, збільшенню масштабів діяльності у виробництві та переробці сільськогосподарської продукції, покращенню умов доступу на світові ринки [245]. У табл. 4.6 та рис. 4.10 наведено

інформацію щодо прямих інвестицій (акціонерний капітал) в економіку України за видами економічної діяльності у розрізі країн світу у 2019 році.

Таблиця 4.6

Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України за видами економічної діяльності у розрізі країн світу у 2019 році, тис. дол.

США

	тис. дол. США (станом на 01.01.2019)	у % до підсумку
Усього: в т.ч.	32 905 116,6	-
Сільське, лісове та рибне господарство: в т.ч.	451 893,2	100,0
Данія	53 301,3	11,8
Нідерланди	27 261,8	6,0
Німеччина	31 528,8	7,0
Польща	36 368,3	8,0
Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії	25 257,0	5,6
Франція	27 327,5	6,0
Швеція	11 465,8	2,5
Кіпр	147 250,0	32,6
Британські Віргінські острови	12 145,7	2,7
США	19 118,7	4,2
Інші	60314,3	13,6

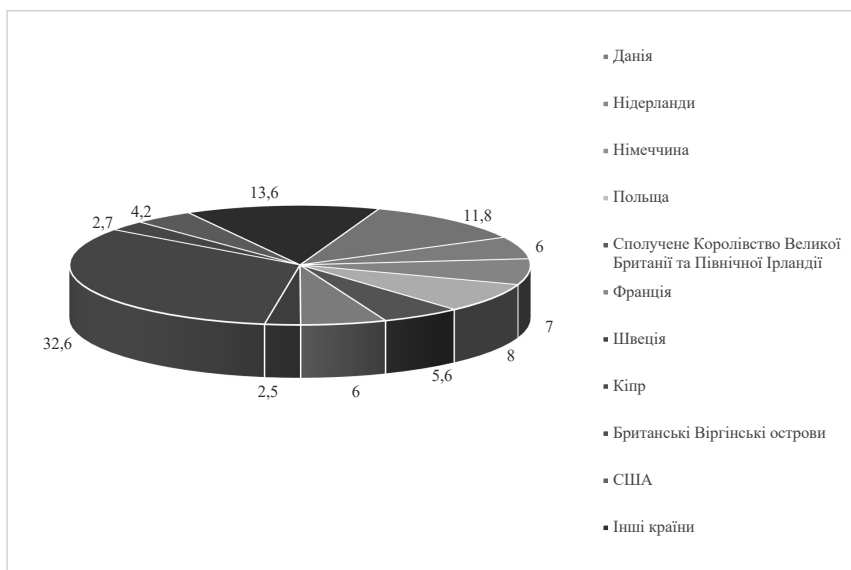
Джерело: [243]

Взагалі сталий економічний розвиток є об'єктивною необхідністю подальшого розвитку виробничих відносин у світі. Як відомо, основою для визначення цілей сталого розвитку сільського господарства стала концепція багатофункціональної ролі сільського господарства, згідно з якою сільське господарство виконує багато функцій у суспільстві – виробництво безпечного і здорового продовольства; допомога сталому розвитку сільської місцевості, насамперед, захист і поліпшення стану навколишнього середовища. Ця концепція прийнята на конференції ФАО (у 2003 р. членом цієї міжнародної продовольчої та сільськогосподарської організації стала Україна) в Нідерландах (м. Маастрихт) у вересні 1999 р. [253].

В умовах кризової ситуації в системі європейської й світової безпеки, а також кризи європростору, дослідження механізмів розвитку саме аграрного сектора національної економіки в сучасних реаліях інтеграційних процесів є

вкрай актуальними. Одним із таких сучасних механізмів є функціонування зони вільної торгівлі між Україною та ЄС.

Рисунок 4.10 - Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України за видами економічної діяльності у розрізі країн світу у 2019 році, тис. дол. США

Джерело: [243]

Науковий інтерес викликають сучасний стан сільського господарства та його «реакція» на відкриття ринків ЄС для українських сільськогосподарських товарів, а також перспективи подальшої інтеграції [276]. Сільський розвиток передбачає покращення соціально-економічних умов в сільській місцевості через поліпшення можливостей для працевлаштування, підвищення доходів домогосподарств та мобільності їхніх членів [231, с. 154]. На наш погляд, сільський розвиток – це обґрунтований процес послідовних економічних, соціальних, політичних, культурних і природоохоронних змін, спрямованих на покращення якості життя, який повинен задовольняти потреби сільського населення та не

створювати загрози для майбутніх поколінь [2].

На основі вивченого досвіду в Україні доцільно: 1) розробити комплекс регіональних програм розвитку сільських територій з урахуванням природно-географічних особливостей та існуючого стану розвитку сільських територій; 2) зосередити державну політику на розвитку людського капіталу як основи функціонування села; 3) забезпечити відповідну інституційну структуру, здатну здійснювати безперервний моніторинг стану сільських територій та сприяти обміну досвідом із країнами Європи та іншими розвиненими країнами світу. Реалізація зазначених заходів та подальші наукові розробки щодо удосконалення Політики розвитку сільських територій в Україні є запорукою ефективного економічного зростання аграрного сектору та економіки України в цілому [271].

Розвиток сільських територій України виступає одним з пріоритетів державної політики України, спрямованої на вирішення економічних, соціальних, побутових, екологічних, гуманітарних, демографічних та інших проблем мешканців українського села, які становлять значну, а в деяких регіонах – переважаючу, частину населення нашої держави.

Сучасна фінансова політика розвитку сільських територій повинна бути реалізована за рахунок кооперації ресурсів держави, бізнесу (інвесторів) та населення і спрямовуватись на стимулювання підприємницької активності, створення нових робочих місць, розширення сфери докладання праці, створення сприятливого інвестиційного клімату тощо, що в кінцевому результаті дозволить забезпечити самодостатній розвиток сільських територіальних громад.

4.2. Аналіз компонентів екологічно стійкого розвитку сільських територій в умовах глобальних викликів на прикладі Вінницької області

Сучасний етап розвитку національної економіки характеризується

подальшими соціально-економічними перетвореннями на сільських територіях. Системна стратегія переходу сільських територій на екобезпечний шлях розвитку та виробництво екологічної сільськогосподарської продукції дозволить вирішити низку гострих соціально-економічних та екологічних проблем і є одним із найскладніших етапів реформ в Україні.

Процеси євроінтеграції України тісно пов'язані з внутрішніми процесами, які формують сучасну політику розвитку держави і можуть слугувати національним інтересам. Актуальними напрямками державного регулювання є забезпечення екосоціальної компоненти разом з економічним розвитком. Промисловий розвиток цивілізації почав виснажувати існуючу ресурсну та екологічну базу, що може прискорити настання глобальної кризи, яка охопить різні аспекти людського життя.

Виробнича діяльність людини має прямий вплив на навколишнє середовище і часто є шкідливою з екологічної точки зору. Тому, мотивація екологізації економіки є основною діяльністю держави та її економічної та екологічної політики на сучасному етапі розвитку.

Велика кількість сучасного вітчизняного промислового виробництва утворює значні відходи. Промислові підприємства щороку утворюють до двох мільярдів тонн відходів виробництва і життєдіяльності, що значно погіршує екологічний стан цих територій.

Створення механізмів регулювання економічного розвитку та заходів для запобігання розгортанню екологічної кризи - одне з найважливіших завдань для України та всього людства сьогодні. Адже, забезпечення сталого розвитку сільських територій залежить від ряду факторів та умов [242; 250].

Одним з найважливіших моментів у системі цих факторів є екологічний фактор, який все частіше враховується завдяки зростаючому антропогенному забрудненню навколишнього середовища та швидкому розвитку науково-технічного прогресу.

Суть структурної перебудови економіки з метою сталого розвитку сільських територій полягає у переорієнтації матеріальних, трудових норм та фінансових ресурсів на користь енергоефективних, ресурсозберігаючих, високотехнологічних, наукоємних та екобезпечних галузей [256; 238]. Сталий економічний розвиток забезпечується стійким економічним зростанням.

Систематизуючи різні монографічні дослідження, відмітимо, що екологічно сталий розвиток сільських територій означає складний екологічний та соціально-економічний розвиток, який містить низку компонентів (рис. 4.11).

Рисунок 4.11 - Основні складові екологічно сталого розвитку сільських територій

Джерело: сформовано за результатами дослідження

Сталий розвиток сільських територій вимагає поєднання економічної та екологічної політики в тісній залежності від екологічного чинника.

Зарубіжні вчені розглядають сталий розвиток як розвиток, який відповідає потребам сучасних поколінь, але не погіршує здатність майбутніх поколінь задовольняти свої особисті потреби [255]. Тобто вони, зокрема, розглядають вплив глобалізації на стійкий розвиток сільських територій у кількох векторах (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Позитивні та негативні наслідки глобалізації

	Аспекти	Позитивні ефекти глобалізації	Негативні ефекти глобалізації
I	Економічний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зниження витрат виробництва, економія первинних інвестицій, що призводить до зниження собівартості продукції. 2. Забезпечення єдиних правил гри на світових ринках. 3. Розвиток сучасної інфраструктури, сучасних форм руху товарів і капіталу. 4. Прискорення науково-технічного прогресу та зростання частки інноваційної продукції. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Поглиблення міждержавної стратифікації. 2. Зростання монополізації ринків товарів і послуг. 3. Високий рівень залежності економіки країн та їх регіонів від негативних проявів на глобальному рівні.
II	Соціально-культурний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вільний рух робочої сили та можливість доступу громадян різних країн до світових ринків праці. 2. Розширення доступу населення до сучасних знань, технологій. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Реалізація принципу всезагальної ідентифікації. 2. Заміна політичних, соціальних, духовних цінностей ринковими та утвердження ринкового фундаменталізму.
III	Політичний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розширення можливостей країн у отриманні фінансової допомоги міжнародних фондів тощо. 2. Узгодження міждержавної політики країн, що входять до регіональних або світових інтеграційних об'єднань через матеріальну систему організацій. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Послаблення ролі держави при регулюванні економічного розвитку та послаблення можливостей демократії. 2. Вибірковість дифузії нововведень на території різних країн світу. 3. Втручання міжнародних акторів у внутрішню політику держав.

Джерело: сформовано на основі [255, с. 36]

Реакцію людини на кризу в людсько-біосферній системі називають екологічною революцією. Зазвичай вона охоплює всі сфери економіки і призводить до змін в уявленні людей про природу та спосіб її експлуатації [255]. В історії людства виділяють певні екологічні кризи та екологічні революції (рис. 4.12).

Рисунок 4.12 - Етапи екологічної кризи та екологічної революції

Джерело: сформовано за результатами дослідження

Справедливою є думка, що глобальний економічний розвиток супроводжується незбалансованою експлуатацією природних ресурсів. Наслідки такої господарської діяльності негативно впливають на довкілля, що призводить до виснаження ресурсного потенціалу, погіршення якості довкілля та збільшення витрат на відновлення природного балансу [234; 257].

Для країн, орієнтованих на стале економічне зростання, захист навколишнього середовища є важливим аспектом їх стратегії прогресу [234], оскільки досягнення стану екозбалансованого самопідтримуючого розвитку по суті рівнозначне підвищенню якості життя та добробуту, одночасно зменшуючи забруднення навколишнього середовища.

Економічний механізм забезпечення екологічно сталого розвитку сільських територій передбачає наявність окремих елементів (рис. 4.13).

Рисунок 4.13 - Економічний механізм забезпечення екологічно сталого розвитку сільських територій

Джерело: сформовано за результатами дослідження

Сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни означає таке функціонування її господарського комплексу, коли одночасно забезпечуються: задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб населення; раціональне та екобезпечне господарювання й вискоєфективне використання природних ресурсів; підтримання сприятливих для здоров'я людини природно-екологічних умов життєдіяльності, збереження, відтворення і примноження якості довкілля та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва [256; 258]. Іншими словами, сталий

розвиток - це перш за все економічне зростання, яке ефективно вирішує ключові проблеми соціального існування суспільства без виснаження, деградації і забруднення довкілля.

Сільські території становлять певну біоекономічну систему, оскільки їх розвиток тісно пов'язаний із сільським господарством. Саме тому принципи екологічності та сталого розвитку для них є пріоритетними. Вирішення завдань функціонування сільських територій на засадах сталого розвитку неможливе без створення системного механізму. Основне його призначення полягає в поступовому забезпеченні передумов для впровадження екологічно чистих технологій.

Механізм екобезпечного розвитку сіл повинен виступати органічною складовою економічного механізму природокористування, таким чином заходи повинні узгоджуватись з природними процесами та існуючими економічними механізмами й реалізовуватись в єдиному економічному господарському комплексі.

Екологічно сталий розвиток сільських територій необхідно визначати як складний комплекс, реалізація мети і завдань якого відбувається через певний дієвий механізм. Сам механізм екологічно сталого розвитку сільських територій доцільно розглядати через такі його взаємопов'язані структурні складові: економічну, екологічну, соціально-організаційну та інституціонально-правову [240; 256].

Складність вирішення завдань забезпечення екобезпечного розвитку сільських територій зумовлена кризовими явищами в економіці, особливостями життя сільського населення та специфікою сільського господарства. Для забезпечення засад сталого розвитку сіл необхідно створити економічні, політико-правові, організаційні та інші умови для раціонального землекористування й охорони ґрунтів, доцільно дотримуватися екобезпечних систем землеробства. Попри успішний процес роздержавлення та приватизації, важливо зберегти державний контроль за сільськогосподарськими землями та територіями цінних й унікальних

екосистем. Доцільною й результативною може бути подальша оптимізація структури земельного фонду шляхом перепрофілювання низькопродуктивних та екологічно нестійких земель [235; 249].

Дослідження існуючої системи екологічних цільових установок розвитку територій свідчить, що пріоритети вже найближчого майбутнього в екологічній діяльності пов'язані з підвищенням ролі природного фактору в забезпеченні сприятливих умов середовища життєдіяльності людини. Такий підхід дає всі підстави для розробки об'єктивних критеріїв та орієнтирів в елементах системи цілей сталого розвитку [234; 250]. Важливим завданням стає не лише збереження природних комплексів як таких, а забезпечення біосферної цілісності між збереженими та відновлюваними ресурсами. Відповідно до основ концепції сталого розвитку, до факторів формування екологічно сталого розвитку нами віднесено: людський капітал, соціальний капітал, природний, фізичний та фінансовий капітали.

Отже, факторами формування екологічно сталого розвитку сільських територій є насамперед внутрішні ресурси території, що включають:

- людський капітал: навички, вміння, знання, здоров'я і здібність до роботи;

- соціальний капітал: формальні та неформальні соціальні зв'язки та взаємостосунки з оточуючими, відповідальність і здатність адаптуватися до змін;

- природний капітал: природні ресурси та навколишнє середовище, а також ті можливості, які вони надають; фізичний капітал: машини, устаткування, технології, вироблена в господарствах продукція та існуюча фізична інфраструктура;

- фінансовий капітал: фінансові ресурси у будь-якому вигляді (гроші, цінні папери, дорогоцінні метали) [258].

На цінність того або іншого фактору формування в подальшому будуть впливати фактори функціонування економічного механізму сталого розвитку. Серед них, з погляду можливості його використання, нами

виділено внутрішні фактори – економічні, виробничі, фінансові, соціальні, та зовнішні фактори – ринкові, інституціональні (соціальні та суспільні інститути, пов'язана з ними діяльність підприємств і організацій), державне регулювання [255].

У загальному підсумку, фактори економічного механізму екологічно сталого розвитку сільських територій становлять собою сукупність якісних і кількісних характеристик, які відповідають рівню продуктивних сил суспільства, соціально-економічних і соціально-трудоуних відносин в умовах функціонування і розвитку ринкової економіки. У широкому розумінні фактори економічного механізму екологічно сталого розвитку сільських територій – це можливості, ресурси і види діяльності, необхідні сільському населенню для сталого розвитку і функціонування сільських територій.

Економічні інструменти екологічно сталого розвитку сільських територій включають: податки на небезпечні чи шкідливі для здоров'я продукти; плату за викиди та інші грошові заходи; природоохоронні субсидії [242].

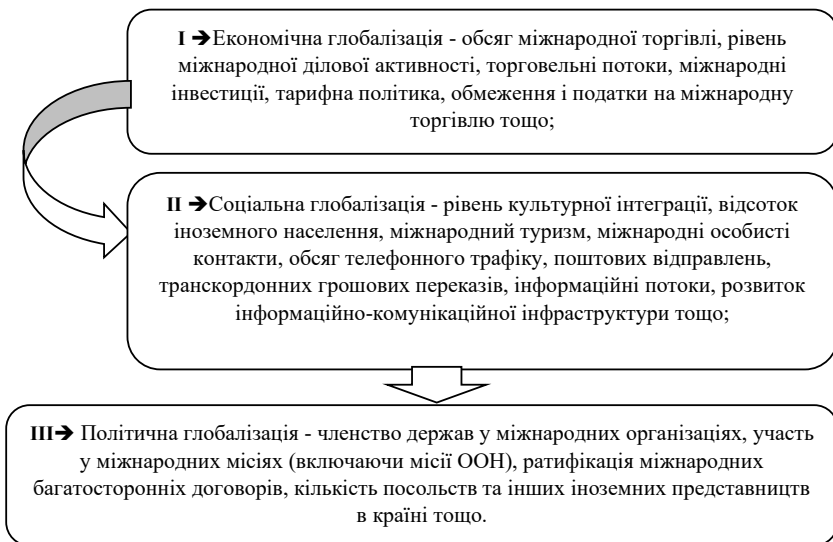
Хоча всі вищепераховані економічні важелі функціонують, але виникає проблема адекватного відображення реальних екологічних втрат суспільства і формування достатньої фінансової бази природоохоронної діяльності.

Сільські території утворюють особливу біоекономічну систему, оскільки їх розвиток тісно пов'язаний із сільським господарством. Ось чому принципи навколишнього середовища та сталого розвитку мають для них пріоритет. Неможливо вирішити проблеми функціонування сільських територій за принципами сталого розвитку без створення системного механізму [255; 271]. Основне його призначення - поступово створити умови для впровадження екологічно чистих технологій.

Так, у Швейцарському економічному інституті (KOF Swiss Economic Institute) за участі Швейцарського Федерального технологічного інституту (Swiss Federal Institute of Technology) у 2002 році був створений Індекс рівня

глобалізації країн світу (KOF Index of Globalization). Він позиціонується як комбінований показник [255], що дозволяє оцінити ступінь інтеграції країни у світовий простір та порівняти різні країни за його компонентами.

Індекс містить змінні, які вимірюють економічний, соціальний та політичний вимір глобалізації. Усі країни, що досліджуються в рамках Індексу, поділяються на три основні групи глобальної інтеграції за 24 показниками (рис. 4.14).

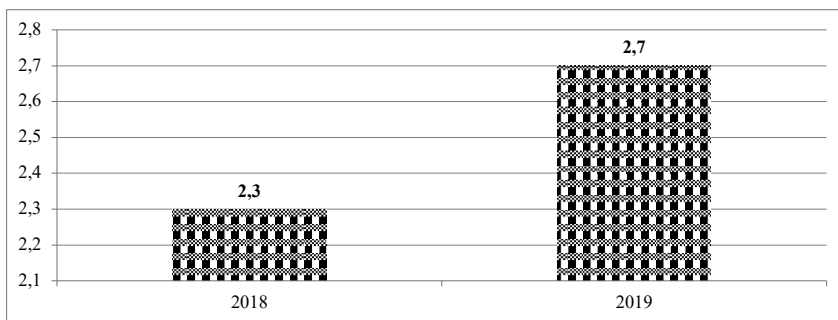
Рисунок 4.14 - Основні групи глобальної інтеграції

Джерело: сформовано за результатами дослідження

Індекс ступеня глобалізації розраховується як сума цих компонентів із вагою 36%, 39% та 25%. Рейтинг у Індексі глобалізації складається для всіх країн, які охоплені цим опитуванням, із зазначенням їх місця серед інших досліджуваних країн. Джерелами інформації для створення Індексу є спеціалізовані бази даних Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного телекомунікаційного союзу [255], інших міжнародних організацій та статистичних відомств.

Сьогодні розвиток сільських територій Вінницької області характеризується тим, що за 2019 рік рівень виробництва промислової продукції склав 113,5% до 2018 року. За індексом промислового виробництва серед регіонів України Вінницька область займає I місце (по Україні індекс промислового виробництва становить 98,2%) [235]. За даними моніторингу протягом 2019 року започаткували діяльність 10872 новостворених суб'єкта господарювання, що на 7,5% менше ніж у 2018 році, із яких 1290 – юридичних осіб (на 3,3% менше) та 9582 – фізичних осіб-підприємців (на 8,1% менше) [235; 240].

Сума надходжень до бюджетів усіх рівнів від діяльності суб'єктів малого підприємництва за 2019 рік становить 4,7 млрд грн, або 28,2% від загальних обсягів надходжень, що на 16,8% більше ніж у 2018 році. Сума надходжень до місцевих бюджетів від діяльності суб'єктів малого підприємництва за 2019 рік в порівнянні з 2018 роком зросла на 17,1%, або на 392,4 млн грн і становить майже 2,7 млрд грн, а їх частка в загальній сумі надходжень до місцевих бюджетів складає 29,3% (рис. 4.15).

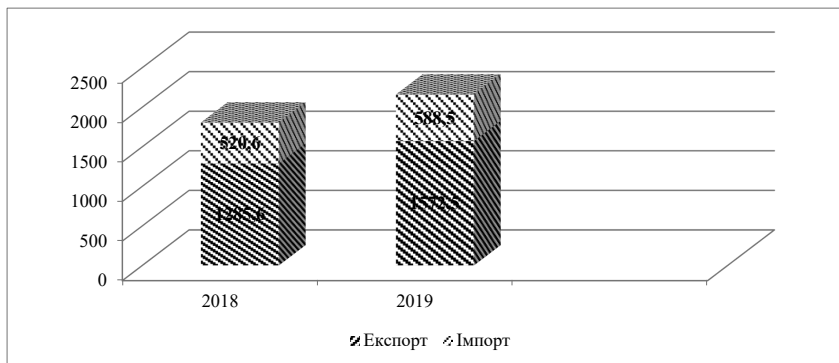

Рисунок 4.15 - Обсяг надходжень до місцевих бюджетів Вінницької області від діяльності суб'єктів малого підприємництва у 2018-2019 рр., млрд. грн.

Джерело: сформовано на основі [235]

Протягом 2019 року за підтримки програми «U-LEAD з Європою» в області створено 5 нових ЦНАП (Гніванська ОТГ, Джулинська ОТГ, Краснопільська ОТГ, Соболівська ОТГ, Студенянська ОТГ).

Обсяги експорту товарів у січні–листопаді 2019 року становили 1572,5 млн дол. США, а імпорту – 588,5 млн дол. Порівняно з січнем–листопадом 2018 р. експорт збільшився на 22,3% (на 286,9 млн дол.), а імпорт збільшився на 13,0% (на 67,9 млн дол.). Баланс зовнішньої торгівлі стабільно продовжує залишатись позитивним і становить 983,9 млн дол. (рис. 4.16).

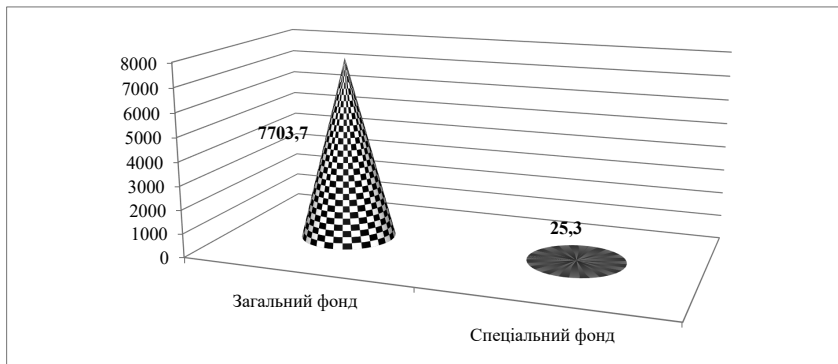
Рисунок 4.16 - Обсяг експорту та імпорту у Вінницькій обл. в січні-листопаді 2019 р., млн. дол. США

Джерело: сформовано на основі [235; 240]

До Державного бюджету у 2019 році надійшло 7729,0 млн грн, в тому числі до загального фонду - 7703,7 млн грн, до спеціального фонду – 25,3 млн грн. Порівняно з січнем-груднем 2018 року надходження до Державного бюджету у області зросли на 25,6% або на 1575,5 млн грн, в т. ч. до загального фонду – збільшились на 1555,5 млн грн, до спеціального фонду – на 20,0 млн грн. (рис. 4.17).

Проведений аналіз збору податків від галузей економіки регіону (без врахування надходжень податку на прибуток по ВПП) свідчить, що найбільші суми податків до бюджетів усіх рівнів в 2019 році сплачувались підприємствами, зайнятими у сільському господарстві. Протягом січня-

грудня 2019 року до Зведеного бюджету від них надійшло 3528,2 млн. грн, що складає 21,7% від загального збору податків та зборів по області.

Рисунок 4.17 - Надходження до Державного бюджету Вінницької області у 2019 р., млн. грн.

Джерело: сформовано на основі [235; 240]

До Державного бюджету України від сільгоспвиробників надійшло 1621,1 млн грн (22,4% від загального збору податків до державного бюджету по області). Порівняно з січнем-груднем 2018 року надходження податків до Зведеного бюджету від сільськогосподарських товаровиробників збільшились на 4% (+136,0 млн грн), а до державного бюджету – зменшились на 1,1% (-17,2 млн грн) [235; 240].

На Вінниччині презентували Звіт про стратегічну екологічну оцінку Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 року. Важливою та обов'язковою складовою Стратегії 2027 є стратегічна екологічна оцінка, яку підготовлено за підтримки Проекту ПРОМІС (табл. 4.8).

Стратегія не послаблює механізмів правового та економічного контролю в галузі екологічної безпеки. Ймовірність того, що реалізація стратегії призведе до потенційних впливів на навколишнє середовище та здоров'я, які самі по собі незначні, але мають загальний сукупний вплив на довкілля в цілому, є незначною.

Таблиця 4.8

**Стратегічні та оперативні цілі й завдання Стратегії збалансованого
регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 року**

	Оперативна ціль	Завдання
Стратегічна ціль 1. Конкурентоздатний регіон на основі інноваційного та сталого розвитку		
1.1	Модернізація транспортно-логістичної інфраструктури з урахуванням внутрішніх, міжрегіональних та міжнародних зв'язків	1.1.1. Створення належної та якісної дорожньої інфраструктури 1.1.2. Реконструкція міжнародного аеропорту «Вінниця» 1.1.3. Розвиток транспортно-логістичних технологій та об'єктів мультимодальних перевезень
1.2	Розвиток індустрії лікування та оздоровлення (медичний туризм)	1.2.1. Розвиток інфраструктури, матеріально-технічного оснащення медичних та оздоровчих закладів 1.2.2. Створення умов для запровадження кращого вітчизняного та міжнародного досвіду, підвищення кваліфікації фахівців медичних та оздоровчих закладів 1.2.3. Розвиток інфраструктури та супутніх послуг для підвищення конкурентоздатності медичного туризму 1.2.4. Формування позитивного іміджу регіону як центру надання якісних оздоровчих та лікувальних послуг
1.3	Підтримка агропромислового виробництва	1.3.1. Посилення спроможності місцевих підприємств та фермерських господарств у сфері підвищення власної ефективності і продуктивності 1.3.2. Впровадження агротехнологій з використанням ІТ-інновацій 1.3.3. Підтримка розвитку органічного сектору сільськогосподарського виробництва 1.3.4. Сприяння розвитку експортного потенціалу місцевих підприємств переробної галузі
1.4	Інноваційний розвиток регіону	1.4.1. Активізація в регіоні інноваційної та науково-технічної діяльності 1.4.2. Розвиток інноваційної інфраструктури
Стратегічна ціль 2. Регіон належного та ефективного урядування		
2.1	Розвиток електронного урядування та цифровізації	2.1.1. Розвиток геоінформаційної системи управління та містобудівного кадастру Вінницької області; 2.1.2. Підвищення спроможності органів державної влади та місцевого самоврядування до запровадження і використання інструментів електронного урядування 2.1.3. Розвиток ІТ-інфраструктури регіону, мереж та е-сервісів, підтримка функціонування ІТ-структури Вінницької області
2.2	Розбудова потенціалу інформаційно-аналітичної підтримки регіональної	2.2.1. Підвищення спроможності Агенції регіонального розвитку Вінницької області 2.2.2. Посилення системи підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування 2.2.3. Удосконалення системи збору та аналізу даних для забезпечення ефективної регіональної політики

	політики	
2.3	Посилення міжсекторного партнерства та співпраці	<p>2.3.1 Підвищення організаційної спроможності інституцій громадянського суспільства</p> <p>2.3.2 Підтримка ІГС, які працюють у сфері соціально-економічної адаптації вразливих верств населення, які інтегруються або ре інтегруються в місцеві громади</p> <p>2.3.3 Підвищення рівня знань та компетенцій представників органів влади та неурядового сектору щодо механізмів міжсекторного партнерства</p> <p>2.3.4 Проведення навчальних заходів з питань патріотичного виховання, громадянської освіти та відповідального громадянства (анг. Responsible Citizen) серед молоді</p> <p>2.3.5 Підтримка незалежних медіа-ресурсів та заповнення аналітичним контентом віртуального простору</p>
Стратегічна ціль 3. Регіон сталого гуманітарного розвитку		
3.1	Створення системи забезпечення найкращих інтересів отримувачів соціальних послуг	<p>3.1.1. Утворення оптимальної мережі суб'єктів, що надають соціальні послуги</p> <p>3.1.2. Розвиток механізмів фінансування надавачів соціальних послуг</p> <p>3.1.3. Розвиток кадрового потенціалу соціальної сфери</p> <p>3.1.4. Забезпечення права дитини на виховання в сімейному середовищі</p>
3.2	Формування пацієнт-орієнтованої системи охорони здоров'я	<p>3.2.1. Забезпечення повним пакетом медичних послуг населення області з урахуванням гендерного аспекту</p> <p>3.2.2. Удосконалення системи екстреної медичної допомоги</p> <p>3.2.3. Впровадження системи телеметричного дистанційного консультування</p> <p>3.2.4. Профілактика захворювань, лікування та медична реабілітація дітей та підлітків з серцево-судинною патологією, гіпертонічною хворобою, цукровим діабетом та ожирінням</p> <p>3.2.5 Підвищення рівня знань та компетенцій управлінського персоналу комунальних медичних закладів з актуальних питань менеджменту</p>
3.3	Розвиток професійно-технічної освіти	<p>3.3.1. Сприяння залученню інвестицій у розвиток професійної (професійно-технічної освіти), в тому числі приватних підприємців та міжнародних донорів</p> <p>3.3.2. Запровадження нових стандартів професійної освіти та навчання, навчальних планів і програм на основі компетентностей кращих міжнародних практик</p> <p>3.3.3. Створення навчально-практичних центрів та центру професійної досконалості на базі закладів професійної (профтехосвіти), оснащення їх сучасним обладнанням і впровадження інноваційних технологій та елементів дуальної форми навчання</p>
3.4	Розвиток регіональної інфраструктури фізичної культури і спорту вищих досягнень	<p>3.4.1. Будівництво і реконструкція інфраструктури спорту вищих досягнень з урахуванням гендерного аспекту</p> <p>3.4.2. Будівництво багатофункціональних спортивних майданчиків (облаштування необхідним обладнанням) з урахуванням гендерного аспекту</p>
3.5	Збереження та	3.5.1. Підвищення конкурентоздатності культурно-мистецької

	поширення культурної спадщини Вінниччини	сфери області 3.5.2. Збереження та реставрація пам'яток матеріальної історико-культурної спадщини 3.5.3. Відновлення та збереження елементів нематеріальної культурної спадщини, популяризація серед населення та гостей регіону (у т.ч. через розвиток туризму) 3.5.4. Розвиток креативних індустрій та культурних стартапів 3.5.5. Створення електронних ресурсів та баз даних культурного і історичного надбання області (е-культура) 3.5.6. Збереження історичної пам'яті як складової культурної політики та національно-патріотичного виховання
Стратегічна ціль 4. Регіон спроможних громад		
4.1	Підвищення економічної спроможності громад	4.1.1. Формування сприятливого бізнес-середовища 4.1.2. Розвиток малого й середнього бізнесу у пріоритетних для громад галузях економіки (у т.ч. IT-сектору, туризму, сільського господарства, альтернативної енергетики тощо); 4.1.3. Розвиток промислових зон, індустріальних та технологічних парків, підтримка у розвитку технічної інфраструктури, залученні інвестицій та супроводженні інвесторів 4.1.4. Запровадження енерго- та ресурсоощадних технологій на об'єктах спільної комунальної власності комунальної сфери та ОСББ
4.2	Забезпечення населення належним доступом до базових публічних послуг	4.2.1. Забезпечення населення доступом до якісної (безпечної) питної води 4.2.2. Підвищення спроможності та управління комунальними підприємствами 4.2.3. Розвиток системи ефективних внутрішніх пасажирських перевезень 4.2.4. Впровадження нових підходів до надання публічних послуг у малозаселених населених пунктах
4.3	Забезпечення єдності і згуртованості в громадах	4.3.1. Забезпечення інклюзивності та доступності закладів освіти, медичних та соціальних установ громади 4.3.2. Створення системи надання соціальних послуг на базовому рівні 4.3.3. Створення умов для культурного розвитку та громадської активності населення 4.3.4. Зміцнення соціальних відносин у громадах через діалог та порозуміння 4.3.5. Створення умов для збереження та розвитку багатонаціонального культурної спадщини
4.4	Створення сприятливого середовища для дітей та молоді	4.4.1. Забезпечення дітей та молоді дошкільного та шкільного віку якісними та інклюзивними освітніми послугами 4.4.2. Створення умов для самореалізації та участі дітей та молоді у житті громади 4.4.3. Розвиток місцевої інфраструктури з урахуванням думки та дотриманням прав дітей та молоді
Стратегічна ціль 5. Регіон безпечного середовища		
5.1	Вдосконалення системи цивільного захисту та громадської	5.1.1. Поліпшення системи реагування на небезпечні події та надзвичайні ситуації 5.1.2. Створення місцевих пожежно-рятувальних підрозділів, розбудова інфраструктури із забезпечення їх функціонування,

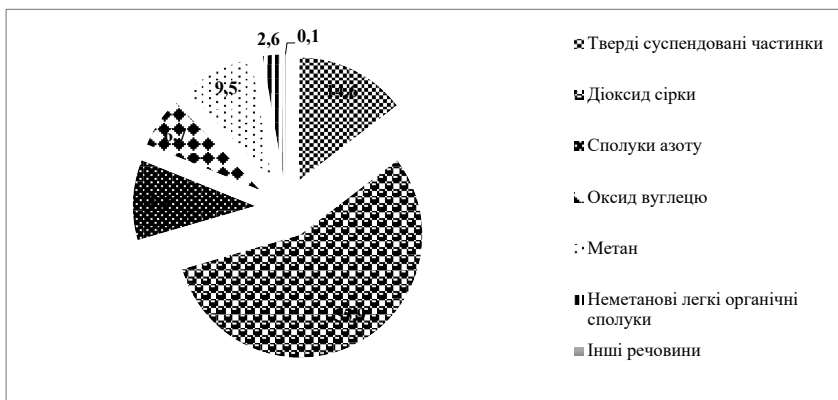
	безпеки	у т.ч. «Центрів Безпеки» 5.1.3. Забезпечення протипожежної безпеки на об'єктах спільної комунальної власності комунальної сфери 5.1.4. Забезпечення укриття населення області в захисних спорудах всіх типів 5.1.5. Підвищення безпеки дорожнього руху на автомобільних дорогах області
5.2	Посилення захисту на прикордонних територіях	5.2.1. Будівництво, облаштування та утримання місцевих пунктів пропуску через українсько-молдавський державний кордон 5.2.2. Створення умов для своєчасного реагування на ситуацію на державному кордоні
5.3	Забезпечення санітарного та екологічного благополуччя	5.3.1. Знешкодження непридатних та заборонених пестицидів та агрохімікатів 5.3.2. Розвиток інфраструктури регіональних кластерів з управління відходами 5.3.3. Підтримка повторного використання та переробки вторинної сировини 5.3.4. Формування культури відповідального споживання та поводження з відходами
5.4	Збереження ландшафтного та біотичного різноманіття	5.4.1. Розширення площі природо-заповідного фонду 5.4.2. Збереження природного біорізноманіття: 5.4.3 Популяризація природного та біологічного різноманіття регіону (у т.ч. для розвитку зеленого туризму) 5.4.4. Розробка локальних схем екологічної мережі
5.5	Збереження та раціональне використання водних ресурсів	5.5.1. Відновлення і підтримання сприятливого гідрологічного режиму та санітарного стану річок 5.5.2. Будівництво і реконструкція очисних споруд та систем водовідведення

Джерело: сформовано на основі [249, с. 5-8]

Екологічна ситуація Вінницької області характеризується тим, що у 2018 році у повітря Вінницької області від стаціонарних джерел забруднення потрапило 97,3 тис. т забруднюючих речовин (без урахування викидів діоксиду вуглецю). Значна питома вага – 75,5% (73,5 тис. т) – викидів забруднюючих речовин припадає на місто Ладижин. Крім того, високий відсоток у розподілі викидів до загального обсягу припадає на Тульчинський (4,1%), Тростянецький (3,5%) райони та місто Вінницю (2,6%). Кількість викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел у розрахунку на квадратний кілометр території по області протягом 2018 року склала 3,7 т. Найвища щільність викидів забруднюючих речовин у розрахунку на квадратний кілометр припадає на місто Ладижин (3342 т), а також на міста Вінницю (36 т), Жмеринку (15 т), Хмільник (7,3 т), Козятин (6,6 т),

Тростянецький (3,7 т) та Тульчинський (3,6 т) райони. На душу населення в середньому по області припадає 62 кг викинутих у повітря забруднюючих речовин [270].

Основними забруднювачами повітря в області залишаються підприємства енергетичної промисловості, сільського господарства, переробної промисловості та транспортні підприємства. Основними речовинами, що забруднюють атмосферне повітря, є діоксид сірки (55,9%), речовини у вигляді твердих суспендованих частинок (14,6%), сполуки азоту (10,6%), метан (9,5%) та оксид вуглецю (6,7%) [270] (рис. 4.18).

Рисунок 4.18 - Структура викидів основних забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у Вінницькій області у 2018 році, %

Джерело: сформовано на основі [249]

Правове й інституційне регулювання та ключові екологічні вимоги у сфері охорони навколишнього природного середовища визначаються Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (№ 1264-ХІІ від 26.06.91). ст. 204 цього Закону регламентує, щодо компетенції обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій у сфері охорони навколишнього природного середовища належить:

а) забезпечення реалізації державної політики у сфері заповідної справи, формування, збереження та використання екологічної мережі, здійснення управління та регулювання у сфері охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду України на відповідній території;

б) участь у проведенні моніторингу стану навколишнього природного середовища;

в) участь у розробленні стандартів щодо регулювання використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища від забруднення та інших шкідливих впливів;

г) реалізація повноважень у сфері оцінки впливу на довкілля відповідно до законодавства про оцінку впливу на довкілля;

г) затвердження за поданням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, для підприємств, установ і організацій лімітів використання природних ресурсів (крім природних ресурсів загальнодержавного значення), скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище (крім скидів, що призводять до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення, навколишнього природного середовища за межами відповідної території);

д) видача дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами, викиди шкідливих речовин у навколишнє природне середовище, спеціальне використання природних ресурсів відповідно до законодавства;

д-1) реалізація повноважень у сфері стратегічної екологічної оцінки відповідно до законодавства про стратегічну екологічну оцінку;

е) вирішення інших питань у сфері охорони навколишнього природного середовища відповідно до закону [249; 270].

Засади екологічної політики України також визначені Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» (№ 2697-VIII від 28.02.2019). Закон передбачає

інтегрування екологічних вимог під час розроблення і затвердження документів державного планування, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку. Відповідно до Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» (№ 722/2019) має бути забезпечено дотримання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року [249, с. 24].

Механізм екологічного розвитку сільських територій повинен бути органічною частиною економічного механізму природокористування, тому заходи мають бути узгоджені з природними процесами та існуючими економічними механізмами та реалізовуватися в єдиному господарському комплексі. Екологічно стійкий розвиток сільських територій слід визначати як складний комплекс, мета та завдання якого досягаються за допомогою певного ефективного механізму [238; 273]. Механізм екологічно стійкого розвитку сільських територій слід розглядати через взаємопов'язані його структурні компоненти: економічні, екологічні, соціально-організаційні та інституційно-правові. Тому чинниками формування екологічно стійкого розвитку сільських територій є насамперед внутрішні ресурси території (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

Фактори формування екологічно сталого розвитку сільських територій

	Назва складових	Характеристика складових
I	Людський капітал	Навики, вміння, знання, здоров'я і здібність до роботи;
II	Соціальний капітал	Формальні та неформальні соціальні зв'язки та взаємостосунки з оточуючими, відповідальність і здатність адаптуватися до змін;
III	Природний капітал	Природні ресурси та навколишнє середовище, а також ті можливості, які вони надають;
IV	Фізичний капітал	Машини, устаткування, технології, вироблена в господарствах продукція та існуюча фізична інфраструктура;
V	Фінансовий капітал	Фінансові ресурси у будь-якому вигляді (гроші, цінні папери, дорогоцінні метали).

Джерело: сформовано за результатами дослідження

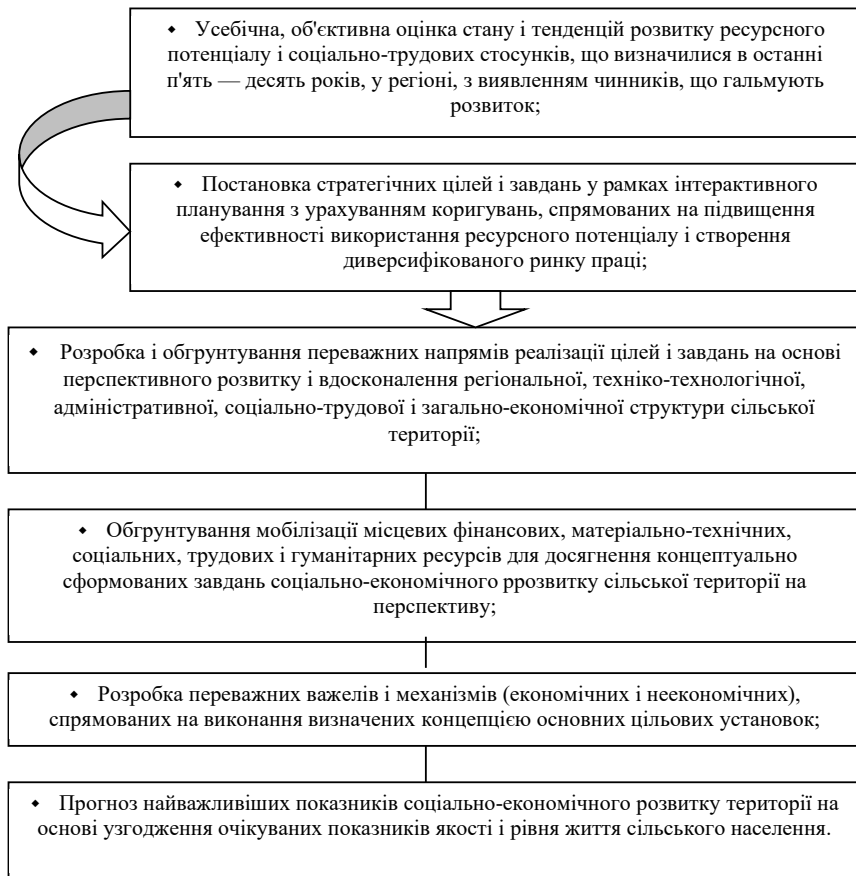
Екологічно сталий розвиток сільських територій можливий шляхом впровадження ефективної моделі сталого розвитку, основою якої є раціональне поєднання науки та інновацій.

У цьому контексті визначено основні завдання Національної ради з питань науки, інновацій та сталого розвитку: вивчення стану реалізації державної політики у галузі науки та інновацій щодо реалізації принципів сталого розвитку, підготовка пропозицій щодо пріоритетів наукової та інноваційної діяльності; оцінка рівня розвитку науки та інновацій, впровадження моделі сталого розвитку, аналіз та обговорення проблемних питань, що їх перешкоджають; узагальнення міжнародного досвіду формування та реалізації державної політики у галузі науки та інновацій, акцентування уваги на впровадженні моделі сталого розвитку та розробці пропозицій щодо використання такого досвіду в Україні; аналіз проєктів законів та інших нормативно-правових актів про наукову та інноваційну діяльність, впровадження моделі сталого розвитку; організація, проведення публічних консультацій щодо проєктів нормативно-правових актів та надання рекомендацій з цих питань; розгляд пропозицій державних органів, вітчизняних, закордонних та міжнародних організацій, компаній та установ щодо активізації [268; 269], включаючи стимулювання, наукову та інноваційну діяльність для забезпечення сталого розвитку сільських територій України.

Також, охорона навколишнього середовища стає невід'ємною частиною державного управління, саме тому Концептуальні положення стратегії екологічно сталого розвитку сільських територій повинні містити чіткі інструкції щодо її реалізації (рис. 4.19).

Економічні інструменти екологічно безпечного розвитку сільських територій на сьогодні включають: податки на продукти, небезпечні чи шкідливі для здоров'я; оплата викидів та інших заходів монетарної політики; екологічні гранти. Однак існує проблема врахування фактичних екологічних

втрата суспільства та створення достатньої фінансової бази для заходів щодо охорони навколишнього середовища.

Рисунок 4.19 - Основні напрями стратегії екологічно сталого розвитку сільських територій

Джерело: сформовано за результатами дослідження

Діючий механізм збирання виплат від забруднення навколишнього середовища та екологічної шкоди в Україні не враховує всіх аспектів економічних та соціальних втрат суспільства внаслідок його економічної діяльності [268; 269]. Виявлена компенсація шкоди не повністю покриває

екологічні потреби через неефективність системи примусового стягнення екологічних платежів.

Сьогоднішні умови сталого розвитку сільських територій включають: 1) усвідомлення загрози сталому розвитку, розуміння цілей та ознак сталого розвитку; 2) розробка основних принципів аналізу сталого розвитку, створення методів та моделей сталого розвитку територій на різних рівнях; 3) розробка механізму сталого розвитку сільських територій та механізмів їх реалізації [234]. У цьому контексті механізм сталого розвитку сільських територій повинен бути органічною частиною економічного механізму управління довкіллям. Заходи повинні бути узгоджені з природними процесами та існуючими економічними механізмами та реалізовуватися в єдиному господарсько-економічному комплексі.

Крім того, всі фактори економічного механізму екологічно сталого розвитку сільських територій повинні бути поділені на дві категорії - фактори формування та фактори функціонування екологічно сталого розвитку сільських територій. При цьому доцільно розділити функціональні фактори на дві категорії: зовнішні та внутрішні [234; 257].

Відповідно до принципів концепції сталого розвитку до факторів, що беруть участь у формуванні екологічно сталого розвитку, належать: людський капітал, соціальний капітал, природний, фізичний та фінансовий капітали. Також економічні інструменти екологічно сталого розвитку сільських територій включають: податки на небезпечні або шкідливі для здоров'я продукти; плату за викиди та інші грошові заходи; природоохоронні субсидії.

Для України процес євроінтеграції сьогодні повинен супроводжуватися пристосуванням до вимог спільної екологічної та соціальної політики Європейського Союзу [234]. Основна загроза, яка нині сповільнює ці процеси, - це якість управління - державне, регіональне та місцеве. Наведений аналіз створює переконливі підстави для встановлення чітких умов переходу України до моделі сталого розвитку (рис. 4.20).

Рисунок 4.20 - Головні умови переходу України на модель сталого розвитку сільських територій

Джерело: сформовано за результатами дослідження

Сучасна стратегія сталого розвитку сільських територій України як частини економічної політики держави вимагає використання інноваційних підходів, що забезпечують можливість ефективного розвитку економічних відносин [256]. Застосування інноваційних принципів економічного розвитку є необхідною умовою інтеграції України у світ з високим конкурентним тиском.

Глобальні проблеми неможливо вирішити без узгоджених заходів та стратегій розвитку на всіх рівнях - від рівня світової спільноти в цілому й рівня окремих країн - до рівня промисловості та конкретних підприємств.

Систематичне вирішення економічних, екологічних та соціальних проблем на всіх рівнях забезпечить стійкий розвиток сільських територій.

Створення умов для переходу сільських територій України до моделі сталого розвитку посилить їх конкурентоспроможність та позицію на світових ринках, створивши основу для посилення економічної міцності країни та вирішення екологічних та соціальних проблем.

4.3 Державне регулювання як інструмент підвищення конкурентоспроможності сільських територій України

В умовах формування ринкових відносин на селі, особливо в період економічної нестабільності в країні, дослідження передумов забезпечення збалансованого потенціалу сільського розвитку на основі внутрішньо орієнтованих мотиваційних чинників, обґрунтування пріоритетних видів економічної діяльності сільських територій регіону з дотриманням екологічних вимог стає вкрай актуальним. Одним з основних напрямів реформування механізму управління регіональним розвитком є розвиток місцевої ініціативи [236; 271].

Сьогодні сільські території і поселення країни перебувають під впливом суперечливих процесів реформування економічної основи їхнього розвитку, що посилює невизначеність і обумовлює появу соціальних ризиків у частині організації господарської діяльності та одержання населенням необхідного рівня трудового доходу і, відповідно, рівня та якості життя. Здійснювані наразі трансформаційні зміни на сільських територіях на тлі процесів децентралізації чинної системи управління створюють нові умови, більш чи менш сприятливі для успішної організації життєдіяльності сільського населення за місцем проживання.

Поглиблення євроінтеграційних процесів вимагають формування нової моделі сільського розвитку, адаптованої до світових стандартів, посилюють його роль у соціально-економічному розвитку України та її регіонів.

Практична реалізація полягає у застосуванні методу делегування повноважень, як один із способів встановлення компетенції місцевих органів

публічної влади, що є важливою складовою частиною децентралізації виконавчої влади, і має велике значення для всіх процесів побудови правової держави й, зокрема, для підвищення ефективності діяльності системи місцевих органів публічної влади. Інститут делегування повноважень в сучасних умовах є важливим для функціонування публічної влади на сільських територіях.

Крім того, запровадження програмно-цільового методу у бюджетному процесі розвитку сільських територій сприятиме забезпеченню прозорості бюджетного процесу, що чітко визначає цілі і завдання, на досягнення яких витрачаються бюджетні кошти регіону, що в свою чергу підвищить рівень контролю за результатами виконання бюджетних програм. Це допоможе здійснити упорядкування організації діяльності головного розпорядника бюджетних коштів щодо формування і виконання бюджетних програм шляхом чіткого розмежування відповідальності за реалізацію кожної бюджетної програми між головним розпорядником бюджетних коштів та відповідальними виконавцями бюджетних програм [239; 243].

Головним пріоритетом даного методу є посилення відповідальності головного розпорядника бюджетних коштів за дотримання відповідності бюджетних програм законодавчо визначеній меті його діяльності, а також за фінансове забезпечення бюджетних програм розвитку потенціалу сільських територій і результатів їх виконання.

Такий підхід призведе до підвищення якості розроблення бюджетної політики, ефективності розподілу і використання бюджетних коштів на розвиток сільських територій.

В умовах ринкового середовища особливої актуальності набуває проблема пріоритетного сільського розвитку, в тому числі розвитку сільських територій, оскільки тут реалізуються соціально-економічні інтереси різних статево-вікових груп населення, відносини суспільства і людини, задовольняються матеріальні та духовні їх потреби, створюються належні умови життєдіяльності (табл. 4.10).

Класифікація принад сільських територій

	Назва	Характеристика
I →	Природні	- мальовничий ландшафт; - наявність та можливості для використання природних ресурсів; - низька деградація природного вигляду території.
II →	Географічні	- близькість до транспортних магістралей; - наближеність до міст та бізнес-центрів.
III →	Соціальні	- розвиненість соціального капіталу; - соціальна стабільність та згуртованість; - активність громади; - самоуправління.
IV →	Економічні	- баланс локального ринку праці; - наявність бізнес-перспектив; - рівень витрат на життя; - розвиненість обслуговуючої інфраструктури.
V →	Екологічні	- унікальне природне середовище; - природно-заповідні території; - національні природні і регіональні ландшафтні парки.
VI →	Культурні	- ендегенна культурна специфіка; - спосіб життя; - розвиток локальних промислів; - історична цінність території.

*Джерело: сформовано за результатами дослідження

Початок XXI ст. характеризується необхідністю реалізації стратегії і політики раціональних структурних змін та модернізації економіки України з урахуванням посилення дії ендегенних факторів, які впливають на розвиток сільських територій. Зазначена стратегія повинна ґрунтуватися на прискореному розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу як внутрішнього джерела якісного розвитку за умов визначення доцільного рівня відкритості економіки. При цьому досягається переміщення внутрішніх ресурсів у конкурентоспроможні види діяльності, що забезпечують відносно стійкий ефект зростання із одночасним посиленням позицій національного виробника (рис. 4.21) [229; 236].

Сьогодні державне регулювання розвитку сільських територій забезпечує Міністерство розвитку громад та територій України. Метою діяльності (місією) головного розпорядника коштів державного бюджету (Міністерства розвитку громад та територій України) є забезпечення формування та реалізація державної регіональної політики, державної

житлової політики і політики у сфері будівництва, архітектури, містобудування, житлово-комунального господарства, зокрема щодо: територіальної організації влади, адміністративно-територіального устрою, розвитку місцевого самоврядування; збереження традиційного характеру середовища населених пунктів; промисловості будівельних матеріалів; благоустрою населених пунктів, поводження з побутовими відходами, поховання, технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна, питної води та питного водопостачання.

Рисунок 4.21 - Основні принципи розробки власної економічної політики розвитку сільських територій регіону

*Джерело: сформовано за результатами дослідження

Забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері архітектурно-будівельного контролю та нагляду, ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива [262]. У таблиці 4.11 наведено інформацію щодо основних складових (стратегічних цілей) Міністерства розвитку громад та територій України на 2020-2022 роки.

Таблиця 4.11

**Стратегічні цілі та показники результату діяльності Міністерства
розвитку громад та територій України згідно бюджетного запиту на
2020-2022 роки (Форма 2020-1)**

Найменування показника результату	Одиниці виміру	2018 рік (звіт)	2019 рік (затверджено)	2020 рік (проект)	2021 рік (прогноз)	2022 рік (прогноз)
<i>Збільшення спроможних, самодостатніх територіальних громад, розвиток та реалізація програм будівництва доступного житла, утворення нормативної бази, інтегрованої у міжнародно-правовий простір, запровадження стимулюючого ціноутворення для фінансування модернізації комунальної інфраструктури</i>						
Прогнозна кількість інвестиційних програм/проектів регіонального розвитку	Од.	806,0	707,0	1 092,0	1 189,0	1 290,0
Прогнозна кількість об'єднаних територіальних громад, яким надається державна фінансова підтримка на формування інфраструктури	Од.	665,0	806,0	1 005,0	-	-
Кількість інфраструктурних проєктів	Од.	2 376,0	2 682,0	2 682,0	-	-
Рівень реалізації інфраструктурних проєктів	%	97,9	100,0	38,2	-	-
<i>Підвищення наукового потенціалу у сферах будівництва, житлового-комунального господарства та регіонального розвитку</i>						
Кількість прикладних наукових і науково-технічних розробок з питань нормування та стандартизації у сферах будівництва та житлової політики	Од.	21,0	30,0	18,0	18,0	18,0
Кількість прикладних наукових і науково-технічних розробок з пріоритетних напрямів діяльності у сферах будівництва, житлово-комунального господарства і регіонального розвитку та наукового обґрунтування науково-технічного розвитку будівельної галузі	Од.	17,0	4,0	5,0	5,0	4,0
Кількість проведених засідань Колегій та НТР	Од.	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0
Частка завершених та впроваджених прикладних наукових і науково-технічних розробок з питань нормування та стандартизації у сферах будівництва та житлової політики у загальній кількості розробок	%	76,2	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Поліпшення житлових умов громадян України</i>						
Кількість пільгових довгострокових	Од.	5428,0	5248,0	5033,0	5033,0	5033,0

кредитів на будівництво (реконструкцію) та придбання житла, укладених в попередніх роках						
Кількість договорів часткової компенсації відсоткової ставки кредитів комерційних банків, укладених в попередніх роках	Од.	1920,0	1920,0	1487,0	1279,0	1130,0
Середній розмір часткової компенсації в місяць на 1 позичальника за договорами, укладеними в попередніх роках	тис. грн.	1288,9	1233,6	1410,0	1411,4	1400,0
<i>Підвищення рівня енергетичної ефективності національної економіки, забезпечення енергетичної безпеки і перехід до ефективного використання та споживання енергоресурсів</i>						
Кількість організованих та проведених публічних заходів з питань популяризації енергоефективності та енергозбереження (круглі столи, конференції, виставки)	Од.	9,0	8,0	8,0	8,0	8,0
Кількість розроблених проєктів регуляторних актів	Од.	26,0	20,0	20,0	20,0	20,0
Кількість організованих та проведених інших інформаційних компаній з питань популяризації енергоефективності та енергозбереження (освітні заходи, інформаційно-рекламні заходи, промоакції, співпраця з громадськістю)	Од.	18,0	21,0	21,0	21,0	21,0
Кількість домогосподарств, якими впроваджено енергоефективні заходи (за винятком котлів з використання будь-яких видів палива та енергії) за механізмом відшкодування частини суми кредитів	Тис. од.	19,6	31,0	31,0	-	-
Кількість багатоквартирних будинків, в яких впроваджено енергоефективні заходи за механізмом відшкодування частини суми кредитів	Тис. од.	1854,0	1854,0	1854,0	-	-

*Джерело: сформовано на основі [262]

У цьому контексті, слід звернути увагу на інформаційно-аналітичну діяльність щодо підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій, як особливий напрям інформаційної діяльності, що пов'язаний з виявленням, опрацюванням, збереженням та поширенням інформації переважно у сфері управлінської, політичної та

економічної діяльності, яка складається з інформаційного пошуку та аналітичної обробки інформації (табл. 4.12) [236; 248].

Таблиця 4.12

Етапи інформаційного пошуку та аналітичної обробки інформації щодо підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій

Інформаційний пошук	Аналітична обробка інформації
<ul style="list-style-type: none"> - збір та аналіз даних, пошук і оцінка інформації з використанням інформаційно- телекомунікаційних технологій та можливостей Інтернет; - ідентифікація та систематизація інформації, її зберігання; <ul style="list-style-type: none"> - створення баз даних; - інформаційний супровід підготовки прогнозів розвитку галузей, підприємств регіону; - інформаційна підтримка проектів зі ступенем ризику; - інформаційна підтримка науково-дослідних робіт із проблем розвитку соціально-економічного потенціалу регіону. 	<ul style="list-style-type: none"> - виявлення, опис проблем, тенденцій, альтернатив, конфліктних і надзвичайних ситуацій; - моделювання проблем, вибір методів їх рішення, оцінка наслідків; - інформаційне та аналітичне рецензування планів, програм, результатів експертиз; <ul style="list-style-type: none"> - аналіз і прогнозування ситуацій, проблем у політиці, економіці, науці, виробництві, підприємницькій діяльності тощо; <ul style="list-style-type: none"> - мінімізація факторів ризику; - аналітична оцінка ініціатив, інновацій, розробка пропозицій щодо їх використання; аналіз рейтингів, кредитних історій об'єктів; - інформаційний супровід і аналіз суспільно-політичних акцій і процесів; підготовка аналітичних та прогнозних матеріалів.

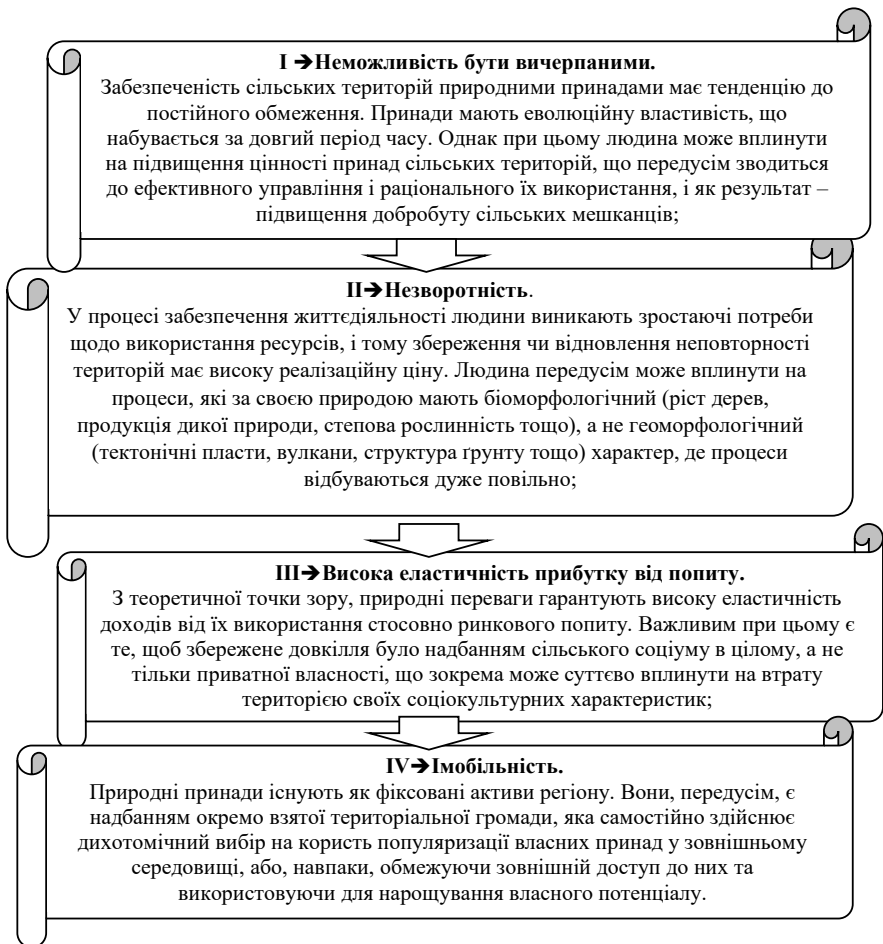
*Джерело: сформовано за результатами дослідження

Акцентуючи увагу на врахуванні особливостей окремо взятих сільських територій, вчені-економісти наголошують на їх унікальності і окреслюють їх фундаментальні риси (рис. 4.22) [236; 247].

Сьогодні соціально-економічний розвиток України має свої особливості. За даними Державної служби статистики України реальний ВВП України збільшився на 3,2% (2019 до 2018), номінальний ВВП у 2019 становив 3974,6 млрд. грн. (рис. 4.23).

Також, особливістю сучасного етапу розвитку вітчизняної економіки є інвестування більшості галузей соціальної інфраструктури за рахунок власних та державних коштів. Згідно даних Державної служби статистики України у 2019 році в Україну надходження прямих інвестицій (акціонерного капіталу) склало 2,5 млрд. дол. США, що на 0,4 млрд. дол. США менше у порівнянні з минулим роком (рис. 4.24).

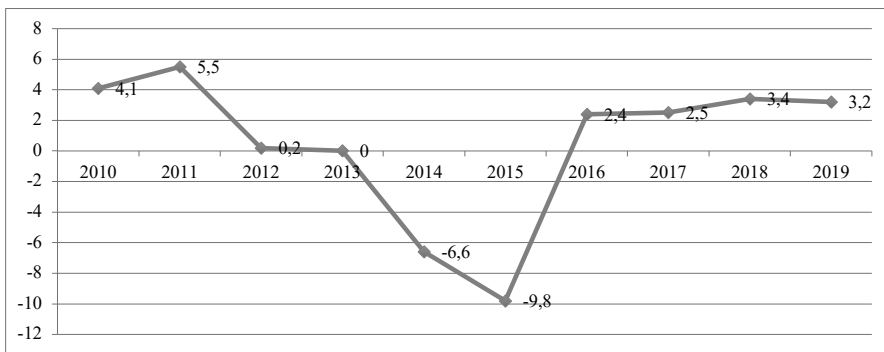

Рисунок 4.22 - Фундаментальні риси унікальності сільських територій

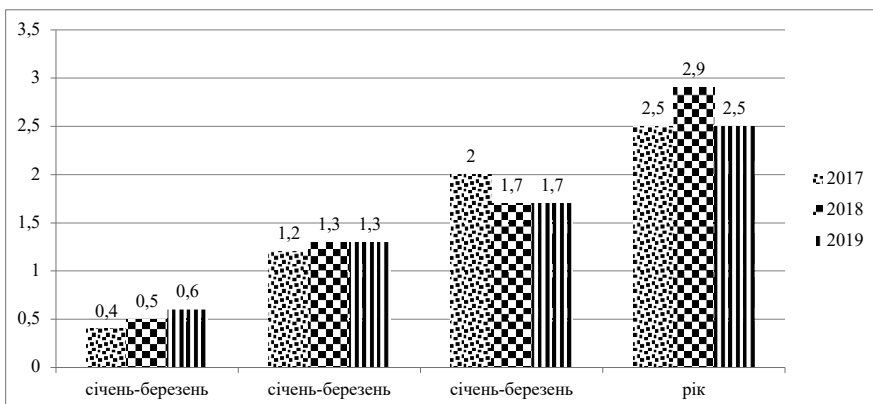
*Джерело: сформовано за результатами дослідження

Слід зазначити, що підвищення конкурентоспроможності сільських територій України характеризується рівнем реального наявного доходу населення. Згідно даних Державної служби статистики України, зміна реального наявного доходу населення, (% до попереднього року) у 2019 році склало 6,5%, а у 2018 році цей показник становив 10,9 % (рис. 4.25).

Рисунок 4.23 - Зміна реального ВВП (у % до попереднього року)

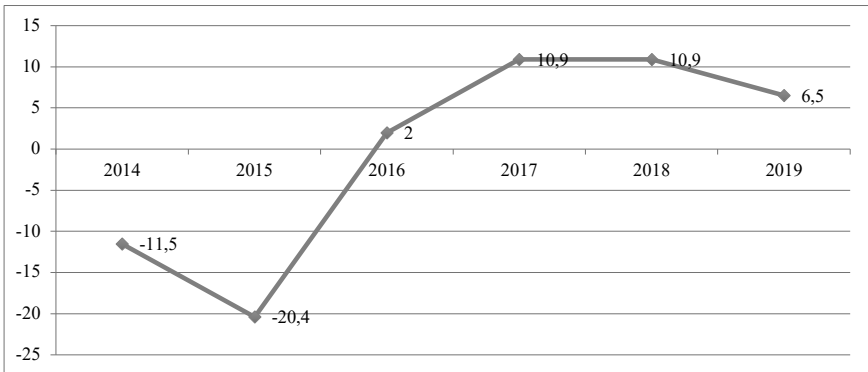
*Джерело: сформовано на основі [243]

Рисунок 4.24 - Надходження прямих інвестицій (акціонерного капіталу) в Україну (наростаючим підсумком з початку року), млрд. дол. США

*Джерело: сформовано на основі [243]

Складне соціально-економічне становище сільських територій регіонів України багато в чому спричинене загостренням кризи зайнятості, що не тільки підриває основи розвитку економіки сільських територій, а й загрожує продовольчій безпеці та звужує демографічно-відтворювальну базу, що і зумовлює актуальність дослідження та необхідність розробки стратегічних напрямів формування зайнятості сільського населення.

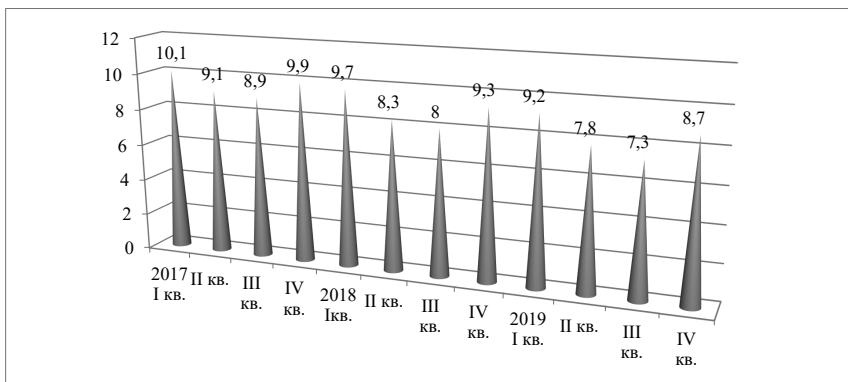
Рисунок 4.25 - Зміна реального наявного доходу населення, (% до попереднього року)

*Джерело: сформовано на основі [243]

Згідно даних Державної служби статистики України, рівень безробіття населення віком 15-70 років, (у % до робочої сили відповідного віку) у I кварталі 2019 році становив 9,2%, у I кварталі 2018 року цей показник становив 9,7%, у I кварталі 2017 року – 10,1% (рис. 4.26). Тобто, маємо позитивну тенденцію показника рівня безробіття у період 2017-2019 рр.

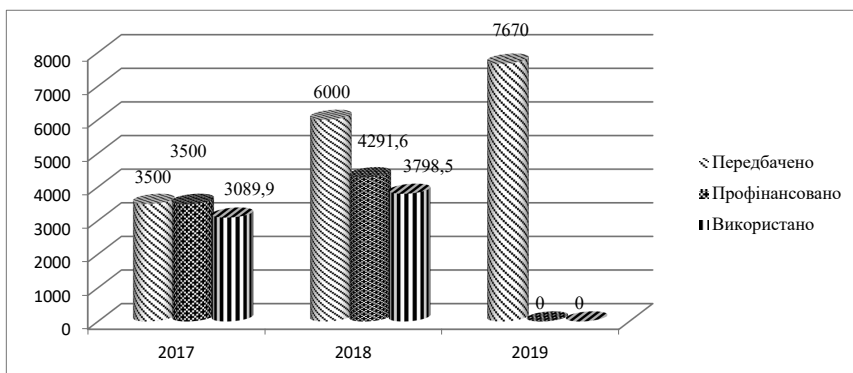
Дієвим методом реалізації фінансової політики держави в цілому, здійснюючи активний вплив на ефективність суспільного виробництва, зростання валового внутрішнього продукту, сприяння накопичень в сфері економіки, є бюджетний механізм, який широко застосовується під час регулювання соціальних процесів у державі.

Згідно даних Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (разом за програмами та субвенціями) у 2019 році було передбачено 7670,0 млрд. грн. бюджетних коштів на фінансування за бюджетними програмами Мінрегіону (без урахування власних надходжень бюджетних установ) для Державного фонду регіонального розвитку. Але не було здійснене фінансування Державного фонду регіонального розвитку у 2019 році (рис. 4.27).

Рисунок 4.26 - Рівень безробіття населення віком 15-70 років, (у % до робочої сили відповідного віку)

*Джерело: сформовано на основі [243]

Рисунок 4.27 - Стан фінансування за бюджетними програмами Мінрегіону (без урахування власних надходжень бюджетних установ). Державний фонд регіонального розвитку за період 2017-2019 рр., млрд. грн.

*Джерело: сформовано на основі [262]

Сучасний соціально-економічний розвиток регіонів розглянемо на прикладі Вінницької області. За інформацією офіційного сайту Вінницької ОДА у Вінницькій області за січень 2020 року рівень виробництва промислової продукції склав 87,9% до відповідного періоду 2019 року.

За індексом промислового виробництва серед регіонів України Вінницька область займає 22 місце (по Україні індекс промислового виробництва становить 94,9%).

На промислових підприємствах області станом на 01.02.2020 року працює 58691 особа, середньомісячна заробітна плата яких склала 11145 грн.

Найбільше зосереджено трудових ресурсів у харчовій галузі, в ній задіяно 22423 працівника. На другому місці – енергетична промисловість, в якій працює 10138 осіб.

У переробній промисловості збільшили свої обсяги виробництва підприємства з виготовлення виробів із деревини та поліграфічної діяльності в 1,5 рази, виробництва будматеріалів на 49,8% та машинобудування на 46,8%, але за рахунок зменшення обсягів виробництва у харчовій галузі на 10,3%, легкій на 8,4%, хімічній на 8,4%, у виробництві основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів на 51,1%, у металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів на 39,3% відбулось зниження промислового виробництва в переробній промисловості на 7,1%.

У добувній промисловості і розробленні кар'єрів порівняно з січнем 2019 року обсяги промислового виробництва збільшилися на 28,4%.

У 2019 році добувними підприємствами області реалізовано промислової продукції (товарів, послуг) на суму 1,8 млрд грн, що становить 2,2% від середньообласного рівня.

У січні 2020 року у галузі працювало 1785 осіб, середньомісячна заробітна плата яких становила 10548 грн.

На підприємствах з виготовлення виробів з деревини, виробництва паперу та поліграфічній діяльності (питома вага 3,7%) обсяги виробництва січня 2020 року перевищили рівень відповідного періоду 2019 року на 52,7%.

Підприємствами деревообробної та поліграфічної промисловості у 2019 році реалізовано продукції на 3,0 млрд грн.

У січні 2020 року у галузі працювало 2287 осіб, середньомісячна заробітна плата – 9285 грн.

На підприємствах з виробництва гумових, пластмасових виробів та продукції для будівельної галузі у січні 2020 року обсяги виробництва в порівнянні з відповідним періодом 2019 року збільшилися на 49,8%.

Підприємствами галузі за 2019 рік реалізовано продукції на суму 1,7 млрд грн, що становить 2,0% від середньообласного обсягу реалізованої продукції.

У січні 2020 року у галузі працювало 2329 осіб, середньомісячна заробітна плата – 7276 грн.

На машинобудівних підприємствах за період січня 2020 року обсяги виробництва продукції збільшилися на 46,8%.

Питома вага галузі складає 3,5%, підприємствами реалізовано продукції у 2019 році на суму 2,9 млрд грн.

У січні 2020 року у галузі працювало 7294 осіб, середньомісячна заробітна плата – 9302 грн.

На підприємствах з виробництва харчових продуктів, напоїв індекс промислової продукції січня 2020 року до відповідного періоду попереднього року становив 89,7%.

Питома вага галузі в обсязі реалізованої продукції області за 2019 рік склала 62,1%, реалізовано продукції на суму 50,6 млрд грн.

У січні 2020 року у галузі працювало 22423 особи, середньомісячна заробітна плата – 12953 грн.

На підприємствах легкої галузі, питома вага якої в загальнообласному показнику реалізації продукції за 2019 рік (далі: питома вага) складає 0,4%, обсяги виробництва продукції зменшилися проти січня 2019 року на 8,4%.

За 2019 рік реалізовано продукції на суму 335,5 млн грн.

У січні 2020 року у галузі працювало 2219 осіб, середньомісячна заробітна плата – 7559 грн.

У виробництві хімічних речовин і хімічної продукції (питома вага 2,2%) обсяги промислової продукції у січні 2020 року не досягли рівня січня 2019 року на 8,4%.

У 2019 році реалізовано продукції на суму 1,8 млрд грн.

У січні 2020 року у галузі працювало 927 осіб, середньомісячна заробітна плата – 7839 грн.

На підприємствах з виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (питома вага 1,0%) виробництво продукції у січні 2020 року зменшилось в 2 рази і становить 48,9%.

Підприємствами галузі за 2019 рік реалізовано продукції на суму 882,5 млн грн.

У січні 2020 року у галузі працювало 531 особа, середньомісячна заробітна плата – 21446 грн.

Обсяги продукції підприємств з виробництва готових металевих виробів, крім машин і устаткування у січні 2020 року в порівнянні з січнем 2019 року зменшились на 39,3%.

Питома вага галузі в обсязі реалізованої продукції області за 2019 рік склала 3,8%, реалізовано продукції на суму 3,1 млрд грн.

У січні 2020 року у галузі працювало 3525 осіб, середньомісячна заробітна плата – 8456 грн.

На підприємствах з постачання електроенергії, газу пари та кондиційованого повітря обсяги виробництва у січні 2020 року зменшились на 38,5%.

За січень 2020 року вироблено 209,8 млн. кВт. год електроенергії, що на 53,3% менше рівня відповідного місяця попереднього року.

Питома вага галузі складає 17,0%, обсяг реалізованої продукції у 2019 році становить 13,85 млрд грн.

У січні 2020 року у галузі працювало 10138 осіб, середньомісячна заробітна плата яких становила 12256 грн.

У січні 2020 року підприємствами області реалізовано промислової продукції (товарів, послуг) на суму 5,97 млрд грн.

Частка області у загальнодержавному обсязі реалізованої продукції становить 3,3%.

Обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу населення за звітний період становить 3841,7 грн. [261].

Для соціальної адаптації сільських територій необхідно передбачити ряд заходів (рис. 4.28) [236; 267].

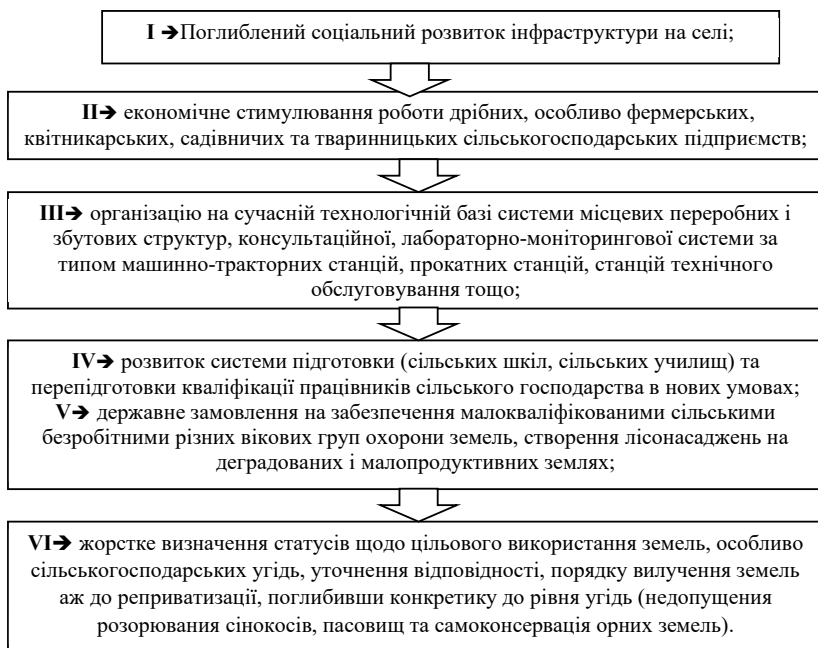

Рисунок 4.28 - Основні заходи з соціальної адаптації сільських територій

*Джерело: сформовано за результатами дослідження

Необхідність державного фінансового регулювання розвитку сільських територій зумовлена тим, що за будь-якого типу економічної системи основним призначенням держави є забезпечення фінансовими ресурсами тих потреб [8; 19], які не можуть бути задоволені через ринковий механізм.

У цьому контексті весь набір факторів конкурентоспроможності сільських територій в залежності від уподобань (попиту) цільової групи споживачів можна розділити на загальні та приватні [236; 246]. До загальних чинників доцільно віднести високий рівень якості життя населення, в силу його значущості та пріоритетності абсолютно для всіх споживачів. Звідси випливає, що якість життя є основною конкурентною перевагою будь-якої сільської території (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

Чинники конкурентоспроможності регіону в залежності від потреб цільових груп споживачів (ринків)

Групи споживачів	Чинники конкурентоспроможності регіону
Населення	<ul style="list-style-type: none"> • Політична та соціальна стабільність; <ul style="list-style-type: none"> • рівень злочинності; • рівень забруднення навколишнього середовища; інфраструктурна забезпеченість; • високий рівень виробництва і споживання ВРП на душу населення; <ul style="list-style-type: none"> • ефективна організація простору території; • інтелектуальний, творчий і культурний потенціал населення території; <ul style="list-style-type: none"> • затишна і комфортна атмосфера на території; • розвинена інституційне середовище; • рівень якості життя населення
Нові резиденти	<ul style="list-style-type: none"> • Позитивний імідж регіону; • чистота і безпека навколишнього середовища; <ul style="list-style-type: none"> • розвинений ринок праці; • високий рівень доходів і зайнятості населення; <ul style="list-style-type: none"> • програми адаптації мігрантів; • реабілітації бездомних та інших осіб, які перебувають у важкій життєвій ситуації; <ul style="list-style-type: none"> • затишна і комфортна атмосфера на території; • профіль регіону (структура господарського комплексу території, що відображає її функціональну специфікацію); <ul style="list-style-type: none"> • рівень якості життя
Виробники товарів і послуг	<ul style="list-style-type: none"> • Місцевий бізнес-клімат; • близькість до споживачів і постачальникам; • доступність і ціна базових ресурсів і фінансів; • робоча сила (наявність, кваліфікаційна структура, вартість, ділова репутація, надійність); <ul style="list-style-type: none"> • виробничі приміщення (наявність, вартість); • висока ємність внутрішнього ринку; сприятливий бізнес-клімат; <ul style="list-style-type: none"> • інтеграція з місцевими кластерами; • високий рівень якості життя населення
Інвестори	<ul style="list-style-type: none"> • Позитивний імідж і престиж регіону;

	<ul style="list-style-type: none"> • геополітичне положення, природно-кліматичний і ресурсний потенціал регіону; • виробничий і фінансовий потенціал регіону і стан його товарних ринків; <ul style="list-style-type: none"> • рівень розвитку ринкової інфраструктури; • рівень розвитку інноваційної діяльності; • кваліфікаційний рівень трудових ресурсів; <p style="text-align: center;">рівень якості життя</p>
Туристи	<ul style="list-style-type: none"> • Зручне географічне розташування; • унікальні туристичні ресурси; розвинена готельна інфраструктура; <ul style="list-style-type: none"> • наявність засобів розміщення та експозиційних площ; • позитивний імідж території; • привабливість навколишнього середовища і сприятливі природно-кліматичні умови; <ul style="list-style-type: none"> • розвинена і доступна система комунікацій і транспорту; • розвинена індустрія гостинності та розваг (наявність рекреаційних зон культури і відпочинку, комфортабельні готелі та мотелі; кафе і ресторани); <ul style="list-style-type: none"> • наявність унікальних пам'яток архітектури, культури, історії; • рівень якості життя населення
Органи влади різного рівня	<ul style="list-style-type: none"> • Позитивний імідж і престиж регіону; • стратегічне геополітичне положення; • багатий природно-ресурсний потенціал; • наявність високотехнологічного виробництва, розвиток НДДКР; • налагоджені зв'язки і партнерські відносини з іншими регіонами <ul style="list-style-type: none"> • всередині країни і на міжнародному рівні; • висока оцінка ефективності діяльності органів влади; • прозорість інформаційної та інституційного середовища; <ul style="list-style-type: none"> • високий рівень якості життя населення

*Джерело: сформовано за результатами дослідження

Економічний стан сільських територій (регіону) – це сукупність економічних результатів, отриманих населенням, інституційними установами, що розміщені на даній території, протягом певного періоду (року). При аналізі економічного стану і розвитку регіонів широко використовується такий показник як валовий регіональний продукт (ВРП) в розрахунку на душу населення або одиницю трудових ресурсів [236; 237]. Основними частковими оціночними показниками економічного стану сільських територій (регіонів) пропонується використовувати: грошові доходи з розрахунку на душу населення, грн.; частка зайнятого населення у загальній чисельності, %; виробництво товарів та послуг на душу населення, грн.; оборот роздрібною торгівлі на душу населення, грн.; введення в дію

житлового фонду на душу населення, кв. м загальної площі; обсяг інвестицій у житлове будівництво на душу населення, грн.; обсяг інвестицій в основний капітал підприємств на душу населення, грн. та інші.

Оцінку рівномірності економічного розвитку сільських територій України пропонується здійснювати за чотирма комплексними критеріями: темпи економічного зростання у кожному регіоні; економічне зростання у регіоні до середнього в Україні; економічне зростання по відношенню до максимально досягнутого серед регіонів України; рівномірність економічного розвитку [236; 251].

Особливої уваги заслуговує питання екологічної безпеки розвитку сільських територій. Екологічна безпека ґрунтується на дотриманні базових складових: усвідомленні того, що людство це невід'ємна частина природи, повністю залежна від оточуючого його середовища; визнанні обмеженості і скінченності природно-ресурсного (екологічного) потенціалу Землі і окремих її регіонів, необхідності його якісної та кількісної інвентаризації; неможливості штучного розширення природно-ресурсного (екологічного) потенціалу понад природно-системні обмеження [257; 275]; визначенні допустимого максимуму вилучення природних ресурсів і зміни екосистем як середовища життя; необхідності вироблення превентивних екологічних заборон задовго до економічного вичерпання природних ресурсів або їх непрямого руйнування; обов'язковості створення соціально-економічного механізму гомеостазу в системі «людина – природа» типу «природа – товар – гроші – природа» (аналогічно механізму «товар – гроші – товар»); необхідності регулювання кількості людей, їх тиску на природне середовище на локальному, регіональному та глобальному рівнях; прийнятності тільки «екологосумісних» технологій і техніки в усіх галузях господарювання; переході до ресурсоекономних технологій і мініатюризації виробів, до безпечних для природи і людей господарських прийомів; визнанні закону оптимальності, а в господарюванні – принципу розумної достатності у використанні способів отримання життєвих благ у просторових і часових

конкретних рамках (обмеження за факторами екологічного, соціального і економічного ризику) [236; 275]; розумінні, що без адекватного середовища життя (цілісності екосистем) неможливе збереження нічого живого, в тому числі його видів (включаючи людину) і природних систем більш низького рівня ієрархії.

Сучасний стан функціонування сільських територій зводиться до забезпечення населення продовольчими товарами, а промисловості – сільськогосподарською сировиною, однак, як вважає О. Павлов [263], вони здатні виконувати кілька функцій одночасно, що відповідає їх природі як складного соціально-просторового утворення. Відповідно до того, що сільські території відіграють визначальну роль у життєзабезпеченні (виробництво продовольства), життєдіяльності (умови і якість життя сільського населення), природоустрою (освоєність навколишнього природного середовища) [236; 258], можна виокремити виробничо-господарську, оздоровчо-рекреаційну, природоохоронну та соціальну функції, ефективність яких сприятиме сталому розвитку суспільства.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує сучасний процес формування об'єднаних територіальних громад ОТГ, який можна назвати динамічним: станом на 2015 р. в Україні було сформовано 159 ОТГ; станом на 2016 р. – 366; станом на 2017 р. – 665; а станом на березень 2019 р. – вже 884 об'єднані громади [238; 246]. Крім того, слід наголосити на тому, що одним із фундаментальних принципів демократичного суспільства вважається залучення громадськості до процесу прийняття управлінських рішень. Тому важливою складовою нового етапу реформи децентралізації стане підготовка та внесення до сесійної зали Верховної ради України законопроектів щодо дієвих механізмів громадської участі у політичному житті в державі [246; 247]. Також дослідження підтверджують важливість і актуалізацію сільського розвитку, що чітко простежується через основні функції сільських територій на основі узагальнення наукових підходів (рис. 4.29).

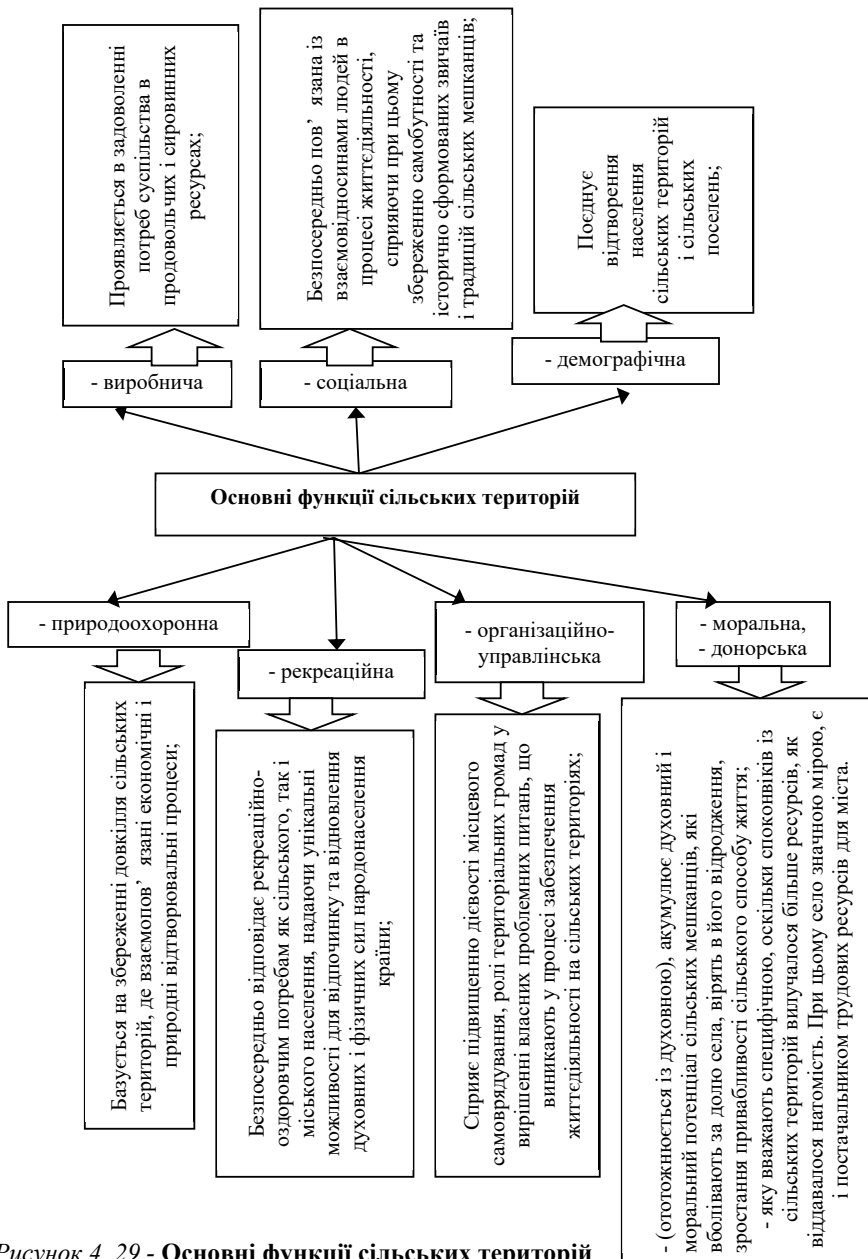

Рисунок 4. 29 - Основні функції сільських територій

*Джерело: сформовано за результатами дослідження

У цьому контексті слід наголосити на взаємозалежності розвитку сільських територій з багатофункціональністю сільського господарства, яке полягає в тому, що його результат це виробництво не лише продовольства, сировини для харчової та переробної промисловості, а останнім часом – енергетичної сировини, а й ряд важливих суспільних благ, на які також зростає попит у сучасному світі. Сільські території є базисом таких благ (зовнішніх ефектів, що виникають у зв'язку із сільськогосподарським виробництвом) до яких належать [236; 248]: продовольча безпека країни, що розглядається як вільний фізичний та економічний доступ усього населення до безпечного продовольства в достатній кількості для задоволення своїх потреб й уподобань в обсягах, необхідних для здорового активного життя; вплив на навколишнє середовище (формування та охорона агроландшафтів, агробіологічного різноманіття, збереження родючості ґрунтів, охорона земель від негативних явищ природного й техногенного характеру тощо); підтримання життєдіяльності населення на сільських територіях через використання їхніх природних ресурсів для економічної діяльності, що надає засоби для задоволення фізичних, духовних і соціальних потреб [229; 236]; відтворення і розвиток селянства (фермерства) як носія національної ідентичності, хліборобської культури і духовності.

Найбільш прийнятним для розуміння і виявлення взаємозалежностей факторів впливу на сільський розвиток, на нашу думку, є закон єдності і боротьби протилежностей, що вказує на джерело руху, розвитку предметів, процесів і явищ. Згідно з ним, найважливішою умовою, що породжує розвиток, є діалектична суперечність, що характеризується специфічними формами цього процесу (рис. 4.30) [229; 236]. Місцевий економічний розвиток – це діяльність підприємств, суб'єктів господарювання на території регіону, органів влади та інших зацікавлених сторін, спрямована на примноження економічних ресурсів громади, отримання позитивного соціально-економічного ефекту [229; 237]. Стабільний місцевий економічний розвиток надає можливості працевлаштування економічно активного

населення в регіоні, є основою для підвищення добробуту місцевих мешканців, сприяє підвищенню якості життя на всій території країни.

Заперечення більш розвинутою суспільною формою менш розвинутої (заперечення розвинутою формою економічної власності менш розвинутої);

Заперечення новими, прогресивнішими організаційними формами менш розвинутих (наприклад, зміна одних організаційних форм управління підприємствами, компаніями іншими, досконалішими);

Заперечення досконалішими речовими формами розвитку продуктивних сил менш досконалих (якісне вдосконалення відносин спеціалізації, кооперування, комбінування виробництва тощо).

Рисунок 4.30 - Форми взаємозалежностей факторів впливу на розвиток сільських територій

*Джерело: сформовано за результатами дослідження

Економічна оцінка сільського розвитку має свої специфічні особливості, оскільки повинна включати рівень розвитку сільських територій в цілому (рис. 4.31) [236; 251].

Рисунок 4.31 - Особливості економічної оцінки розвитку сільських територій

*Джерело: сформовано за результатами дослідження

Практикою господарювання в аграрній сфері доведено, що ефективність управління агропромисловим комплексом значною мірою залежить від наявності своєчасного та якісного інформаційного забезпечення. У цьому процесі особливе місце займає моніторинг. Моніторинг (від лат. monitor – той, що нагадує, наглядає) у науковій літературі визначається як спеціально організоване систематичне спостереження за станом певного об'єкта [229; 236].

Моніторинг будь-якого розвитку це процес надання системі управління інформації про відповідність результатів діяльності об'єкта обраним критеріям. Якісна організація моніторингу розвитку потенціалу сільських територій передбачає спостереження за чинниками й тенденціями розвитку об'єктів з метою інформаційної підтримки оперативних і стратегічних рішень, встановлення рівня пристосованості об'єкта до навколишнього середовища тощо.

Одним з основних інструментів визначення пріоритетних напрямів розвитку та стратегічного управління, що оцінюють у комплексі внутрішні і зовнішні чинники, які впливають на розвиток території, є SWOT-аналіз. SWOT – початкові літери слів Strengths (Сильні сторони), Weaknesses (Слабкі сторони), Opportunities (Можливості), Threats (Загрози). SWOT-аналіз — це своєрідний інструмент, він не містить остаточної інформації для прийняття управлінських рішень, але дає змогу впорядкувати процес обмірковування всієї наявної інформації з використанням власних думок та оцінок [236]. Здійснення SWOT-аналізу сприяє встановленню зв'язків між найхарактернішими для регіонального (сільського) розвитку можливостями, загрозами, сильними сторонами (перевагами), недоліками. За результатами такого аналізу можна окреслювати перспективні напрями та здійснювати вибір стратегій сільського розвитку (табл. 4.14).

Світовий досвід засвідчує, що успішне функціонування ринку сільськогосподарської продукції на сільських територіях забезпечує маркетинг планування.

**Фактори впливу та ризики розвитку сільських територій на основі
сільськогосподарського виробництва**

	Позитивні передумови	Ризики	Запобіжні заходи
1.	Сприятливе географічне розташування	Митні процедури	Створення «зелених» коридорів, розвиток транспортних мереж
2.	Помірно-континентальний клімат	Засуха	Меліоративні системи, тепличні господарства
3.	Родючі ґрунти	Виснаження	Агротехнології
4.	Значна частка сільського населення займається традиційним господарством	Трудова міграція	Програми підтримки одноосібних господарств
5.	Вирощування широкого спектру сільгосппродукції	Перенасиченість ринків одноманітною продукцією	Попередні замовлення, кооперація виробників
6.	Можливість збору двох врожаїв	Порушення допустимих норм використання мінеральних добрив	Система контролю якості продукції
7.	Реалізація продукції з поля	Неліквідні залишки	Обслуговуюча кооперація, логістика

*Джерело: сформовано за результатами дослідження

З метою ефективного розвитку сільських територій доцільним є створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, який здійснюватиме заготівлю, зберігання та передпродажну обробку, а також продаж продукції, її транспортування та надання маркетингових послуг, що дозволить зменшити ризики і витрати як виробника, так і переробника сільськогосподарської продукції, налагодити співпрацю з гуртовиками та представниками роздрібною торгівлі [251; 258]. Адже основне покликання сільського середовища це виробництво сільськогосподарської продукції, забезпечення населення країни продовольством та переробної промисловості сировиною.

Головне завдання сучасності і в наступні роки полягає у здійсненні

політики стійкого економічного зростання та підвищення життєвого рівня населення сільських територій [229; 237]. Світова наука і практика нагромадили чималий досвід дослідження сталого забезпечення розвитку сільських територій. Водночас збільшується фінансування заходів так званої «зеленої скриньки», що містить окремі види внутрішньої підтримки (табл. 4.15).

Таблиця 4.15

Основні складові сталого розвитку сільських територій

	Характеристика
I	<i>Загальні послуги</i> – такі, як фінансування досліджень, контроль за шкідниками та хворобами, підготовка та перепідготовка спеціалістів, інспектування, маркетингові послуги та підтримка інфраструктури;
II	<i>прямі виплати товаровиробникам</i> – підтримка доходів, не «прив’язана» до результатів виробництва, страхування доходів та підтримка соціальних програм, виплати виробникам за втрати від хвороб урожаю та тварин, за програмами виходу на пенсію або за виведення ресурсів із процесу виробництва, інвестиційна допомога, програми з охорони довкілля та регіональні програми підтримки;
III	підтримка запасів для забезпечення продовольчої безпеки;
IV	внутрішня продовольча допомога.

*Джерело: сформовано за результатами дослідження

Підтримка сільського розвитку є подальшим пріоритетом політики ЄС, що обумовлено новим програмним періодом 2014–2020 рр. Розширено пріоритети розвитку сільських територій ЄС (систему чотирьох вісей замінено шістьма пріоритетами), зокрема (рис. 4.7) [236; 237].

I	II	III	IV	V	VI
Сприяння передачі знань і інновацій у сільському і лісовому господарствах та у сільській місцевості, їх конкурентоспроможності;	підвищення життєздатності всіх видів господарювання;	сприяння організації продовольчого ланцюга постачання і управління ризиками у сільському господарстві;	відновлення, збереження і зміцнення екосистем, які залежать від сільського і лісового господарства;	стимулювання ефективного використання ресурсів і перехід до низьковуглецевої і стійкої до змін клімату економіки сільського господарства, продовольчого і лісового секторів;	сприяння соціальній інтеграції, скороченню бідності і економічному розвитку в сільських районах.

Рисунок 4.7 - Пріоритети розвитку сільських територій ЄС

*Джерело: сформовано за результатами дослідження

Підсумовуючи вищевикладене, можна окреслити основні засади і напрями використання міжнародного досвіду щодо регулювання сільського розвитку на теренах України (табл. 4.16).

Таблиця 4.16

Основні засади і напрями регулювання розвитку сільських територій України з урахуванням досвіду ЄС

	Характеристика
1→	♦ важливим є законодавче забезпечення і реалізація прийнятих та діючих законодавчих актів щодо розвитку сільських територій;
2→	♦ забезпечення адресного державного фінансування програм сільського розвитку, фінансування розвитку сільських територій на конкурсних засадах;
3→	♦ розширення банківського кредитування суб'єктів господарювання сільських територій, освоєння капіталовкладень в пріоритетні галузі на селі;
4→	♦ вибіркове фінансування перспективних інвестиційних проєктів, зокрема в розвиток інфраструктури сільських територій;
5→	♦ стимулювання розвитку підприємництва, створення малих форм господарювання в аграрній сфері та малих підприємств у галузях переробної промисловості;
6→	- ♦ стимулювання розвитку органічного землеробства;
7→	- ♦ розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури;
8→	- ♦ упорядкування доріг, розвиток дорожньої інфраструктури;
9→	♦ підвищення статусу гірських територій (законодавче і фінансове забезпечення) і зокрема: - інвестиційна допомога гірським областям, надання позики на пільгових умовах; - створення в горах мережі дрібних і середніх підприємств для виробництва високоякісних товарів і послуг; - розширення в структурі сільськогосподарських угідь гірської місцевості продуктивних лук і пасовищ, розвиток тваринництва в горах, особливо вівчарства; - стимулювання розвитку сільського зеленого туризму;
10→	♦ вирішення проблем зайнятості сільського населення;
11→	♦ активізація самоврядування і підвищення ролі громади в управлінні сільським розвитком;
12→	♦ забезпечення систематичного моніторингу реалізації інвестиційних проєктів і програм сільського розвитку.

*Джерело: сформовано за результатами дослідження

Нині важливим є розуміння державними і владними структурами, що сільський розвиток є важливою складовою як економічної, так і національної безпеки країни в цілому і тому його підтримка сприятиме забезпеченню збалансованого соціально-економічного й екологічного розвитку сільських

територій. У цьому контексті децентралізація є одним із шляхів вирішення проблеми бідності на сільських територіях [229; 236].

У системі державного регулювання розвитку сільських територій важлива роль належить регіональним програмам соціально-економічного й екологічного розвитку, сутність яких полягає в комплексному підході до вирішення основних цілей і завдань забезпечення збалансованого розвитку сільського життєвого середовища, а саме: забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіону, зокрема сільської місцевості; залучення інвестицій до пріоритетних видів економічної діяльності через створення спеціальних економічних зон, спільних підприємств тощо; удосконалення структури господарського комплексу конверсією, переорієнтацією окремих підприємств машинобудівної галузі на випуск гостродефіцитних сільськогосподарських машин і устаткування, товарів тривалого користування для населення тощо; стимулювання раціонального використання ресурсів регіону (природних, матеріальних, трудових, фінансових та інших); захист довкілля в регіоні; поліпшення демографічної ситуації та інше; як результат виконання перелічених цілей і завдань – поступове підвищення життєвого рівня населення [236; 263]. Регіональні програми складають на короткотерміновий (до 1 року), середньотерміновий (від 1 до 5 років) і довготерміновий (понад 5 років) періоди.

У процесі забезпечення розвитку сільського життєвого середовища важливими є нормативні документи зі змінами та доповненнями, що сприяють розвитку індивідуального житлового будівництва на селі, розширення мереж водо-, газо-, тепlopостачання та інші. Зокрема, постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі», «Про водопостачання сільських населених пунктів України», «Про газифікацію сільських населених пунктів та збільшення використання електричної енергії на побутові потреби села», «Про вдосконалення формування інвестицій на соціальний розвиток села та агропромислового комплексу» та інші.

Аналіз умов формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств, які працюють на сільських територіях та доступу їх до зовнішніх джерел фінансування свідчить про необхідність перегляду концептуальних основ державного регулювання економіки та активізації позиції держави [251].

Поточна ситуація в Україні вимагає нових підходів до проведення реформ і формування політики підтримки розвитку сільських територій. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр. спрямована відповідати на цей виклик і комплексно провести низку реформ, на які вже довго чекають виробники сільськогосподарської продукції, аграрний бізнес і сільське населення [267].

Пріоритетними серед відмічених завдань регіонального менеджменту є формування науково-практичних управлінських підходів до забезпечення конкурентоспроможності виробництва продуктів харчування, передусім шляхом вирощування органічної, якісної і безпечної сільськогосподарської продукції, попит на яку зростає, зокрема й у світі.

Створення передумов для сталого зростання та створення умов для покращення якості життя на сільських територіях відбувається через перегляд існуючих підходів до регулювання розвитку [254; 257], шляхом активізації процесів багаторівневого управління з орієнтацією на перенесення центрів ініціації економічних змін з загальнонаціонального рівня на рівень окремих територій.

У таких умовах набуває актуальності обґрунтування інструментарію реалізації стратегії смарт-спеціалізації. Нормативно-методична база створення майбутньої моделі сталого розвитку адміністративно-територіальних утворень закладається сьогодні в міжнародних стандартах побудови інтелектуальних мереж (Smart Systems/IoT) та сталого розвитку «розумних міст і розумних спільнот» – SC & C (Smart Cities & Smart Communities) на основі інтеграції широкого спектру технологічних, загальнотехнічних, проектних, організаційно-управлінських й логістичних

рішень та формується майбутня архітектура «Інтернету речей», де буде забезпечена повна енергетична та інформаційна інтеперабельність й новий, більш високий рівень керованості як на рівні системи систем, так і на більш низьких рівнях системної ієрархії - адміністративно-територіальних утвореннях на основі відкритих, загальнодоступних стандартів. При цьому першочерговими є стандарти, які визначають єдині принципи моделювання та побудови «розумних мереж» (Smart Grid) [254; 275].

На основі стандартизованих процесів в ЄС наразі концептуально змодельовано майбутню функціональну європейську еталонну архітектуру Smart Grid, яка передбачає взаємозв'язок та взаємодію стандартних інтерфейсів відповідно до європейського ринку електроенергії та енергетичної системи в цілому [254], і може бути масштабована для підтримки забезпечення життєдіяльності територіальних громад від найменших адміністративно-територіальних утворень до мегаполісів з урахуванням їх специфіки.

Загалом, реалізація концепції «SMART-COMMUNITY» як одного з напрямів відродження та розвитку сільських територій передбачає:

- 1) сталий соціально-економічний розвиток ОТГ (об'єднаних територіальних громад) на принципах морально етичного та патріотичного виховання, духовності, розумності, гуманності та розвитку свідомості молоді;
- 2) стратегічний розвиток ОТГ;
- 3) удосконалення процесів формування кадрового потенціалу та прийняття управлінських рішень;
- 4) активізацію ролі громадськості в управлінні територіальними громадами;
- 5) формування оптимальної моделі публічного управління ОТГ;
- 6) розвиток освіти та підвищення рівня виховання дітей, молоді та дорослих;

7) вивчення, формування та запровадження новітніх технологій у лісництві та розвитку лісових екосистем, поширенні практики перманентної агрокультури та органічного виробництва; інноваційного зеленого, сільського, культурного та світоглядного туризму; удосконалення та впровадження перспективних підходів у практику екологічного будівництва, архітектури, розбудови соціальної та виробничої інфраструктури населених пунктів; поширення систем альтернативної енергетики, використання джерел відновлюваної енергії [254; 271]; запровадження інноваційних виробництв та підприємництва.

Вирішення проблем сільського розвитку – важке і складне завдання. Складність полягає в багатогранності проблеми, множинності шляхів вирішення, різноманітності інтересів суб'єктів. Одним із напрямів її розв'язання є впровадження дієвого економічного механізму підтримки розвитку сільських територій, що характеризуються окремими аспектами з вирішення цієї проблематики (рис. 4.32).

Сучасна орієнтована модель формування мотиваційних факторів розвитку потенціалу сільських територій за умови її реалізації передбачатиме посилення ролі держави у продовженні і завершенні ефективних реформ на селі. Це можливе шляхом задіяння мотиваційних факторів, що надаватимуть імпульс у виконанні завдань соціально-економічного розвитку сільських територій [238; 239]. Також передбачатиме високу відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за реалізацію завдань, викладених у загальнонаціональних та регіональних програмних документах розвитку сільських територій. Забезпечуватиме дотримання конституційних прав людини і громадянина та розвиток місцевої демократії та сприятиме формуванню здорової конкурентоспроможності та розвитку людського потенціалу. Крім того, створюватиме умови для забезпечення результативності функціонування промислових підприємств та підприємств аграрної сфери й забезпечуватиме життєво важливі потреби та інтереси сільського населення.

Рисунок 4.32 - Основні аспекти вирішення економічних проблем розвитку сільських територій

*Джерело: сформовано за результатами дослідження

Реалізація завдань ефективного розвитку сільських територій за рахунок державної підтримки сприятиме благоустрою сільських населених

пунктів, зростанню доходів, підвищенню рівня і якості життя сільських жителів. У контексті реалізації завдань сільського розвитку зростає роль територіальних громад при розгляді і вирішенні економічних і соціально-культурних питань місцевого значення, зокрема і захисту навколишнього середовища сільських територій.

Економічна політика сільських територій має ґрунтуватись не на модифікаціях управлінського впливу, а на побудові господарського інституту власних системних структурно-економічних зрушень, можливостей використання власного потенціалу.

Також вкрай важливим є проведення на державному рівні регіональної діагностики, яка включатиме оцінювання рівня розвитку регіону, його спеціалізації й комплексності розвитку продуктивних сил, їх ефективності, а також дослідження регіональних ринків товарів і послуг, праці, фінансових структур, рівнів інвестицій та інновацій. Важливе значення при цьому має також аналіз особливостей населення (демографічних показників, системи розселення тощо), оцінювання природно-ресурсного, наукового і виробничого потенціалів, рівня розвитку і розміщення інфраструктури, екологічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 4

229. Бобровська О.Ю. Реалізація Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : матеріали конференції 28 берез. 2014 р., м. Дніпропетровськ. НАДУ. 2014. 324 с.

230. Baldynyuk V., Tomashuk I. Use of land resource potential of rural territories of Ukraine in the conditions of transformation changes. *The scientific heritage*. 2020. № 50. Vol. 4. P. 6-17.

231. Важинський Ф.А. Сутність і значення соціально-економічного розвитку сільських територій. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20/5. С. 152–157.

232. Венгерська Н.С. Сільський розвиток України в умовах євроінтеграції: проблеми та перспективи. *Економічний вісник*. 2015. № 4. С. 13-18.

233. Венгерська Н.С. Напрями забезпечення регіонального сільського розвитку України в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 15. Ч. 5. С. 94-97.

234. Вергун А.М., Тарасенко І.О. Концепція сталого розвитку в умовах глобалізації. *ВІСНИК КНУТД*. 2014. № 2. С. 207-218.

235. Вінницька обласна державна адміністрація. URL: <http://vin.gov.ua/invest/analytika/24193-analitychna-dovidka-za-sichen-hruden-2019-roku-shchodo-sotsialno-ekonomichnoho-rozvytku-vinnytskoyi-oblasti> (дата звернення 01.02.2020).

236. Газуда Л.М., Ерфан В.Й., Газуда С.М. Сільський розвиток регіону: монографія. Ужгород: Видавництво ФОП Сабов А. М., 2015. 250 с.

237. Гончарук І.В., Томашук І.В. Державне регулювання розвитку ресурсного потенціалу сільських територій: загальні аспекти. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 4 (32). С. 19-30.

238. Гончарук І.В., Томашук І.В. Вплив еколого-економічного фактору на особливості організаційно-економічного механізму використання ресурсного потенціалу сільських територій. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 4 (20). С. 55-62.

239. Гончарук І.В., Томашук І.В. Економічна ефективність енергетичної автономії АПК за рахунок використання біопалив. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 2. С. 7-19.

240. Головне управління статистики у Вінницькій області. URL: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 02.02.2020).

241. Гилка М.Д. Розвиток сільських територій України у контексті євроінтеграційних процесів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 4. С. 124-129.

242. Данилишин Б., Веклич О. Ефект декаплінгу як фактор взаємозв'язку між економічним зростанням і тиском на довкілля. *Вісник Національної академії наук України*. 2008. № 5. С. 12–18.

243. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 01.04.2020).

244. Децентралізація дає можливості. URL: <https://decentralization.gov.ua/about> (дата звернення 22.01.2021).

245. European Commission (2004): The Common Agricultural Policy Explained. Directorate General for Agriculture, Brussels. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewjQ_Mmq2dbyAhUZhf0HHWdmBDYQFnoECAMQAw&url=https%3A%2F%2Fec.europa.eu%2Finfo%2Ffood-farming-fisheries%2Fkey-policies%2Fcommon-agricultural-policy%2Fcap-glance_en&usg=AOvVaw0o5_GurlcvyOoYab1JL92w (дата звернення 26.02.2021).

246. Жаліло Я.А., Шевченко О.В., Романова В.В. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу. Аналітична

доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. К. 2019. 115 с.

247. Заяць Т.А. Трансформація сільського розселення в Україні : кол. моногр. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НААН України. Київ, 2017. 298 с.

248. Зінчук Т.О., Куцмус Н.М. Принади сільських територій: новий теоретико-методологічний підхід чи забута потреба сільського розвитку? *Сталий розвиток економіки*. 2012. № 1 (11). С. 155–161.

249. Звіт про стратегічну екологічну оцінку Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 року. URL: http://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/ODA/ogoloshenia/Zvit_SEO.pdf (дата звернення 04.02.2020).

250. Іртищева І.О., Стройко Т.В., Стегней М.І. Фактори та особливості екологічно сталого розвитку сільських територій в умовах глобальних викликів. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 1(163). С. 302-310.

251. Калетнік Г.М., Пришляк Н.В. Державна фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників. *Економіка АПК*. 2010. Вип. 8. С. 52-55.

252. Kaletnik, G., Honcharuk, I., Okhota, Yu. The Waste-Free Production Development for the Energy Autonomy Formation of Ukrainian *Agricultural Enterprises*. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2020. Vol. XI. 3(43). P. 513-522.

253. Ковальчук С.Я. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток сільських територій у контексті селозберігаючої моделі аграрного підприємництва. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 8. С. 52-58.

254. Козирева О.В., Козирев К.А. Практичні аспекти «розумного зростання» об'єднаних територіальних громад. URL: <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/de4f9f996a6810c32e5cdda754075f17.pdf> (дата звернення: 05.10.2019).

255. Кононенко О.Ю. Актуальні проблеми сталого розвитку: навчально- методичний посібник. К.: ДП «Прінт сервіс», 2016. 109 с.

256. Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року. URL: <http://www.uniflor.biz/law/kontseptsiya-do-2020-roku.html>. (дата звернення 21.12.2019).

257. Луцяк В.В., Томашук І.В. Екологічний менеджмент потенціалу Вінницької області. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 1. С. 33-47.

258. Mazur K.V., Tomashuk I.V. Governance and regulation as an indispensable condition for developing the potential of rural areas. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. № 5. Vol. 5. P. 67-78.

259. Національний науковий центр Інституту аграрної економіки. URL:

<http://iae.org.ua/presscentre/archnews/2912-instytut-ahramoyi-ekonomiky-prezentuvav-stratehichni-napryamy-staloho-rozvytku-silskykh-terytoriy-na-period-do-2030-roku.html> (дата звернення 01.02.2021).

260. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/fdi/2020/> (дата звернення 14.01.2021).

261. Офіційний сайт Вінницької ОДА. URL: <http://vin.gov.ua/invest/analytika/24898-analitychna-dovidka-za-sichen-2020-roku-shchodo-sotsialno-ekonomichnoho-rozvytku-vinnytskoyi-oblasti> (дата звернення: 15.03.2020).

262. Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua> (дата звернення: 21.03.2020).

263. Павлов О.І. Сільські території: теоретико-методологічні засади дослідження. URL: <http://history.org.ua/JournALL/regions/3/5.pdf> (дата звернення: 27.02.2020).

264. Піняга Н.О. Ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств у контексті сталого їх розвитку. *Інноваційна економіка*. 2013. 6' [44]. С. 103-106.

265. Rural development 2014-2020. European Commission. URL: <http://ec.europa.eu>. (дата звернення 12.01.2021).

266. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України: [монографія]. НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В. В. Боршевський. Львів. 2012. 216 с.

267. Смутчак З.В. Роль державного управління у сталому розвитку сільських територій України. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/10_ukr/82.pdf (дата звернення: 01.03.2020).

268. Стегней М.І. Екологічні пріоритети розвитку сільських територій. *Економіка та держава*. 2015. № 1. С. 17-21.

269. Стегней М.І. Механізм екологічно сталого розвитку сільських територій: сутність, складові та функції. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 1 (01). С. 36-42.

270. Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 року (нова редакція). URL: <http://www.vin.gov.ua/invest/rehionalni-prohramy-rozvytku/624-stratehiia-zbalansovanoho-rehionalnoho-rozvytku-vinnytskoi-oblasti-na-period-do-2020-roku-nova-redaktsiia> (дата звернення 22.01.2020).

271. Tomashuk I.V. Problems and prospects of management development of rural territories. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. Vol. 3. № 5. P. 214-220.

272. The Cork Declaration - A living countryside. URL: http://ec.europa.eu/agriculture/rur/cork_en.htm. (дата звернення 21.11.2020).

273. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України. *Вісник НАН України*. 2002. № 2. С. 16–25.

274. Чеканська Л.А. Євроінтеграційні процеси України та їх вплив на інвестування в АПК. *Ефективна економіка*. 2014. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3459> (дата звернення 01.12.2020).

275. Чугунов І.Я., Павелко А.В., Канєва Т.В., Мазаракі А.А. Державне

фінансове регулювання економічних перетворень: монографія. Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 376 с.

276. Яценко О.М., Невзгляд Н.Г., Невзгляд А.Г. Розвиток експортного потенціалу аграрного сектора економіки України в умовах глобалізації. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія: економічні науки*. 2015. № 3 (80). С. 39–49.

ВИСНОВКИ

Глобальні проблеми людства та його подальше існування зумовили необхідність зусиль світової спільноти щодо вирішення проблем сталого розвитку територій з метою побудови суспільства сталого розвитку. Ефективне використання наявного ресурсного потенціалу сільських територій забезпечить зростання соціально-економічного розвитку, збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва, підвищення ефективності ведення сільського господарства, стабілізацію та покращення демографічної ситуації в сільській місцевості, досягнення максимальної зайнятості та підвищення рівня життя на селі, раціональне використання земель сільськогосподарського призначення тощо.

1. Багатоаспектний характер дослідження сільських територій об'єктивно зумовлений міждисциплінарною природою походження цього поняття. Ресурсний потенціал сільських територій – це можливість загального обсягу реалізованих та нереалізованих ресурсів конкретної сільської місцевості (природних, людських, сільськогосподарських, фінансово-економічних, ділових, адміністративних, інформаційних, інвестиційних, інноваційних, рекреаційних та інших), наявних на даній території на конкретний момент розвитку суспільства, їх взаємозв'язок, використання яких дозволяє досягти економічних ефектів, що найповніше задовольняють потреби населення.

2. Активізація розвитку сільських територій забезпечується головним чином на засадах реалізації прикладних засад аграрної політики. Слід зазначити, що ефективним підходом до подолання кризи, притаманної сільській місцевості, може стати створення сприятливих умов, спрямованих на підвищення рівня стійкості сільськогосподарських підприємств та особистих селянських (підсобних) господарств, їх більш широке залучення до вирішення соціальних та місцевих проблем загалом.

3. У роботі поглиблено та розширено концептуальну базу потенціалу сільських територій шляхом підвищення ефективності, активізації та використання їх ресурсного потенціалу в умовах децентралізації, що включає процес децентралізації, організаційно-економічні важелі та фактори формування і використання ресурсного потенціалу, вплив державних органів, бізнесу, громади та діяльності органів місцевого самоврядування, а також заходи щодо визначення варіантів ситуації та вибору й прийняття управлінських рішень із вектором економічного зростання, підвищення добробуту населення.

4. Серед визначальних структуроутворюючих елементів сільських територій виділено сільське поселення включно з земельним фондом та господарськими об'єктами, сільська громада, що є ядром соціуму та органи місцевого самоврядування на сільських територіях. У сільській місцевості також є великий трудовий потенціал, не зайнятий продуктивною працею. Для повноцінного розвитку процесів відтворення людського потенціалу на селі необхідно збільшити частку невиробничої сфери, до якої буде залучена значна частина робочої сили, переважно молодь. Проте аграрному сектору економіки бракує коштів на розвиток інфраструктури села, що негативно впливає на його соціально-економічний розвиток. Підвищення добробуту населення, розвиток культури, освіти та медицини, розширення побутового обслуговування населення та інші заходи сприятимуть стабілізації робочої сили.

5. Отже, такий інструмент державного впливу, як підтримка сільського господарства, відіграє все більшу роль у розвитку економіки, але, на жаль, недостатньо. У більшості розвинених країн процеси державного регулювання сільськогосподарського виробництва тісно пов'язані з державною підтримкою сільськогосподарських товаровиробників усіх форм власності. Державна підтримка є загальнодержавною і здійснюється в різних напрямках. На основі оцінки наявних наукових розробок узагальнено ефективну систему управління ресурсним потенціалом сільських територій з

визначенням основних стратегічних напрямів ефективного використання та розвитку ресурсного потенціалу сільських територій та заходів щодо їх реалізації.

6. Забезпечення сталого розвитку сільських територій певним чином пов'язане з необхідністю активізації інвестиційної діяльності та використання інвестиційного потенціалу. На принципово нових засадах обґрунтовано формування механізму реформування та реструктуризації ресурсної бази сільських територій із урахуванням попиту та пропозиції й напрямів стратегічного планування її використання, як основи ефективного розвитку сільської місцевості.

7. Розвиток сільської громади має забезпечувати виконання нею своїх економічних функцій (виробництво продуктів харчування, сільськогосподарської сировини тощо), відтворення населення із зростання рівня та якості його життя. Основним завданням у розбудові цивілізованої демократії слід вважати перетворення сільських територій на модель сталого розвитку.

8. Реалізація реформи на селі передбачає, насамперед, створення фінансово незалежних сільських громад, які зможуть самостійно та на належному рівні ефективно використовувати ресурсний потенціал. Тому децентралізація існуючої системи влади в Україні є стабільним шляхом підвищення якості повсякденного життя мешканців кожного села, селища чи міста, що сприяє формуванню стабільного, заможного та безпечного суспільства.

9. Запропонована система ефективного управління ресурсним потенціалом сільських територій на основі аналізу та комплексної характеристики наявного потенціалу, а також реалізація стратегії розвитку ресурсів на основі інвестицій, стимулювання виробництва, інновацій та маркетингу, ресурсозбереження та охорони навколишнього середовища може вирішити проблему ефективного використання наявних ресурсів та забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій.

10. Запропоновано методологічні підходи до оцінки рівня ефективного використання ресурсного потенціалу сільських територій, які засновані на системі показників, що відображають характеристики, склад і характер основних компонентів ресурсної бази та їх взаємозв'язок і взаємозалежність із вектором на соціально-економічну та екологічну спрямованість.

11. Багатофакторна модель верифікована на основі застосування множинних коефіцієнтів кореляції та множинних визначень, що свідчить про її адекватність методичним інструментам дослідження умов сталого розвитку села. Кореляційно-регресійні моделі кількісної оцінки дозволяють виявити міру та пріоритетність впливу окремих екзогенних та ендегенних факторів на стійкість розвитку сільських територій, що забезпечить ефективне вирішення виявлених проблем.

12. Крім реформування органів місцевого самоврядування, тобто децентралізації, на ефективність використання ресурсного потенціалу сільських територій впливають також організаційно-економічне регулювання, зовнішні та внутрішні фактори, що визначають особливості формування та використання ресурсного потенціалу сільських територій. До основних факторів належать: стабільність економічної системи; державна інвестиційна політика; податкова політика; фінансова політика держави; законодавча база; природні умови; геополітична ситуація, наявні ресурси в сільській місцевості (природні, виробничі, фінансові, трудові); наявність власних інвестицій; рівень економічного розвитку регіону, стан інфраструктури регіону, кон'юнктура ринку; внутрішня економічна політика сільської місцевості.

Зараз державним структурам та органам місцевого самоврядування важливо розуміти, що ефективне використання ресурсного потенціалу сільських територій є ключовою складовою як економічної, так і національної безпеки країни в цілому, а тому його раціональне використання сприятиме збалансованому соціально-економічному розвитку та збереженню навколишнього середовища в цілому.

ДОДАТКИ

Додаток А

Систематизація визначень наукового поняття «сільські території»

Автор	Визначення
В. П. Славов, О. В. Коваленко	Регіонально-територіальне утворення зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами
М. Й. Малік, М. А. Хвесик	Сукупність, що поєднує в собі організаційно-територіальну та територіально-функціональну приналежність (виробництво, переробка, реалізація сільськогосподарської продукції)
К. І. Якуба	Населення регулює питання ефективності використання трудового потенціалу, упередження масового безробіття та інших чинників, пов'язаних з людиною
П. Т. Саблук	Складна багатофункціональна система, важливим елементом якої є село та його аграрна спеціалізація
О. І. Павлов	Типи поселення, соціально-виробничі, культурно-побутові та адміністративні осередки; населення, сільськогосподарські та інші угіддя поза межами сільських поселень з розташованими на них виробничими об'єктами; органи самоврядування та громадські організації
С. І. Мельник	«Сільська територія» – це історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує організаційну й функціональну сукупність селищ, сіл, хуторів, односімейних та інших житлових утворень, які знаходяться під юрисдикцією сільських (селищних) рад
В. В. Юрчишин	Сільська територія, по-перше, не лише житлове, а соціально-природне просторове утворення, по-друге, поселенська мережа, елементом якої виступає сільська територія, навпаки, сама є компонентом сільських територіальних утворень
О. Г. Булавка	Історично сформована в законодавчо визначених межах системну сукупність, що поєднує в собі адміністративно-територіальну (села, сільські поселення в розрізі сільських рад, районів, областей, країни в цілому) та територіально-функціональну (сільськогосподарське виробництво, переробка продукції її збереження і реалізація) належність щодо створення належних умов праці і проживання сільського населення, зайнятості та забезпечення продовольчої безпеки країн
О. Положанко і С. Марченко	При визначенні сільських територій необхідно враховувати просторово-географічний, антропологічний, ресурсно-виробничий, поселенсько-мережвий, організаційно-управлінський чинники та визначати як географічне середовище та як поліфункціональну, біо-соціо-еколого-економічну систему, яка розвивається у просторі та часі, де проживає і займається виробничою (сільськогосподарською) діяльністю населення, в межах територіальної одиниці, що діє в рамках закону, а також є місцем розміщення ресурсів для управління суспільним життям, вирішення проблем і розвитку відповідних територій
К. Ешлі та С. Максвел	Сільські території як: простір, де людські поселення та інфраструктура мають лише невелику частку ландшафту; природне середовище, де домінують пасовища, ліси, гори та пустелі; поселення з низькою густотою (близько 5 – 10 тис. осіб); місця, де більшість людей працює у сільському господарстві; територію, де ціна землі є відносно низькою; місцевість, що характеризується високими транзакційними витратами, пов'язаними з великими відстанями від міст і незадовільною інфраструктурою.
В. М. Єрмоленко	Сільською територією визначає як просторово-географічне середовище проживання і виробничої діяльності населення, яке у переважній більшості займається сільськогосподарським виробництвом і організоване переважно у межах окремого сільського населеного пункту з територіальним органом управління на рівні сільської ради, а також середовище розміщення

	виробничих і рекреаційних ресурсів, необхідних для забезпечення життєдіяльності сільського населення
А. Лісовий	Визначає сільські території як одну з найважливіших частин народногосподарського комплексу країни, що включає обжиту місцевість поза територією міст з її умовами та ресурсами, сільським населенням і різноманітними основними фондами на цих територіях
І. В. Гончаренко	Визначає сільські території як цілісну систему зі своїми структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення, яка характеризується великою кількістю взаємопов'язаних підсистем різних типів з локальними цілями, багатоконтурністю управління
Л. Лисенко	Визначила сільську територію як територіальну одиницю самоуправління, що діє в рамках закону, засновану на власному історичному досвіді, традиціях, специфіці господарювання, яка об'єднує навколо себе територіальну громаду з метою управління суспільним життям, вирішення спільними зусиллями проблем і сприяння розвитку відповідної території
М. Талавиця	Визначає сільську територію як складну і багатofункціональну природну, соціально-економічну та виробничо-господарську структуру, що характеризується сукупністю притаманних їй особливостей: площею земельних угідь, на яких вона розміщена, чисельністю проживаючих і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей, обсягами і структурою виробництва та розвитком соціальної й виробничої інфраструктури сільської місцевості
В. Уркевич	Визначив сільські території як такі території, що знаходяться поза межами міст та до яких входять як сільські населені пункти, так і переважно зони сільськогосподарського виробництва та сільської забудови
В. Баутін і В. Козлов	Визначають сільську територію як земний простір за межами урбанізованих територій, населений людьми, що характеризується спільністю ознак (природних, історичних, тощо)
Г. М. Калетнік, І. В. Гончарук	Розглядають сільські території в контексті функціонування та розвитку кооперативного руху, що забезпечує вищий рівень мобілізації ресурсів та капіталу
В. М. Бондаренко	Сільську територію доцільно розглядати як адміністративну одиницю географічного простору з ознаками суспільної системності, з метою оптимізації та підвищення ефективності управління виробничими справами та найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів
С. Я. Ковальчук	Просторове об'єднання економічних, соціальних, екологічних ресурсів для забезпечення життєдіяльності усіх складових екосистем
А. Г. Мазур	При дослідженні визначення «сільські території» як узагальненого терміну, що визначає місце, де населення працює в сільській місцевості, крім агропромислового комплексу доцільно розглядати і виробничу інфраструктуру як таку що сприяє більш ефективному розвитку сільської території.

Примітка: сформовано автором на основі літературних джерел.

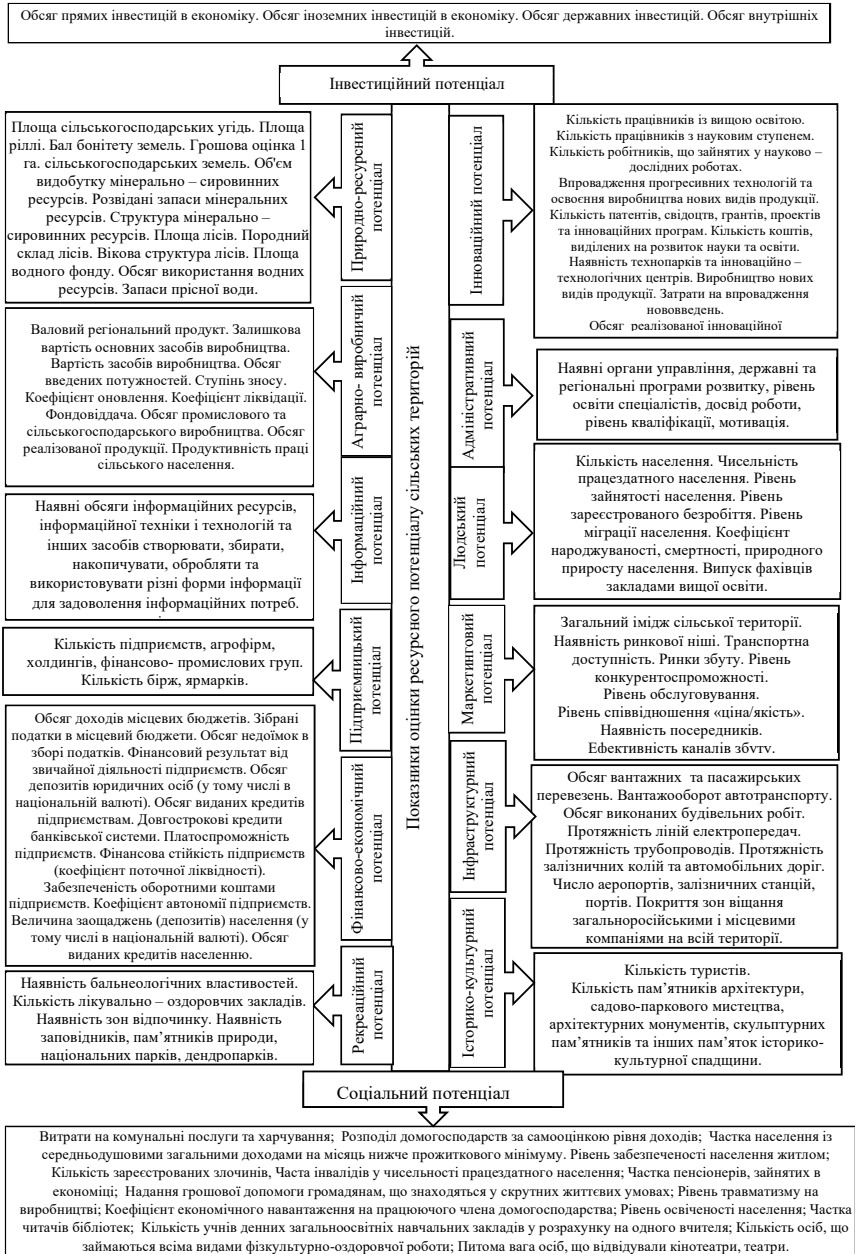
Підходи до визначення поняття «ефективність»

Джерело	Визначення
В. Петті, Ф. Кене	ефективність – результативність управління стосовно дій суб'єкта управління – уряду держави
Д. Рікардо	ефективність – економічна категорія, яка визначає співвідношення результату до визначеного виду витрат
Г. Емерсон	ефективність – основна мета управління, яка визначає зв'язок з функціональністю підприємства
Т. Котарбинський	ефективність – це результативність, яку визначає загальна теорія ефективної організації діяльності
В. Андрійчук	ефективність – це результативність певної дії, процесу, що вимірюється співвідношенням між отриманим результатом і витратами (ресурсами), що його спричинили
С. Мочерний	ефективність – здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат
І. Павленко	ефективність - комплексна оцінка кінцевих результатів використання трудових, матеріальних, інформаційних та фінансових ресурсів підприємства у виробництві товарів та наданні послуг за певний термін
Б. Жнякін та В. Краснова	ефективність — це співвідношення результату (ефекту) з витратами, що викликали цей ефект
В. Паретто	Під «ефективністю» розуміли відношення витрат і результатів
К. Макконелл, С. Брю	Відзначили, що ефективність характеризує зв'язок між кількістю одиниць обмежених ресурсів, які використовуються в процесі виробництва, та отриманою в результаті кількістю певного потрібного продукту
М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі	Вважають, що ефективність у цілому характеризується співвідношенням між обсягом виробництва продукції і необхідними для її виготовлення ресурсами, тобто визначається як внутрішній параметр функціонування підприємства, віддзеркалюючи ефективність використання ресурсів
Х. Лібенштайн, С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі	Оцінюють ефективність як зовнішнє поняття, яке враховує розподіл ресурсів
Т. С. Хачатуров	Визначив категорію «ефективність» як «відношення економічного або соціального ефекту до потрібних для його досягнення витрат»
Сучасний міжнародний стандарт управління ISO : 9000:2000	Розглядає ефективність як співвідношення між досягнутим результатом і використаними ресурсами, що свідчить про ресурсний підхід до визначення категорії «ефективність»
Основоположники праксеології, зокрема Я. Зеленецький	Ефективною вважалася діяльність результативна, продуктивна або плідна (що досягає поставленої мети), правильною, точною, адекватною (що максимально

	наближається до заданої зразком норми), чистою (що максимально уникає непередбачених наслідків і непотрібних додаткових включень), надійною (оскільки прийоми діяльності тим більш надійні, чим більше об'єктивна можливість досягнення цими прийомами наміченого результату) і послідовною. При цьому ефективність, вигідність і економічність є основними критеріями ефективної діяльності
Д. Хан	Розглядає «ефективність» як вміння правильно робити накреслення
П. Друкер	Вважає, що результативність є наслідком певних процесів, виконання функцій, завдань, досягнення цілей, а ефективність – наслідком правильності таких дій, причому як перше поняття, так і друге є однаково важливими
А. Д. Виварець, Л. В. Дістергефт	Стверджують, що у найбільш загальному сенсі ефективність будь-якого процесу, будь-якого виду діяльності характеризує ступінь досягнення поставленої мети
Е. Долан	Визначає «ефективність» як вибір вірних цілей, на яких фокусується вся енергія підприємства
Ю. П. Сурмін	Визначає ефективність як показник успішності функціонування системи для досягнення встановлених цілей
В. Паретто	«економічна ефективність господарської системи – це стан, при якому неможливо збільшити міру задоволення потреб хоча б однієї людини, не погіршуючи при цьому положення іншого члена суспільства». Інакше кажучи, розподіл ресурсів вважається неефективним, якщо існує можливість виробляти більшу кількість якого-небудь товару або послуг при наявних ресурсах без скорочення випуску інших товарів або послуг

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Показники оцінки ресурсного потенціалу сільських територій

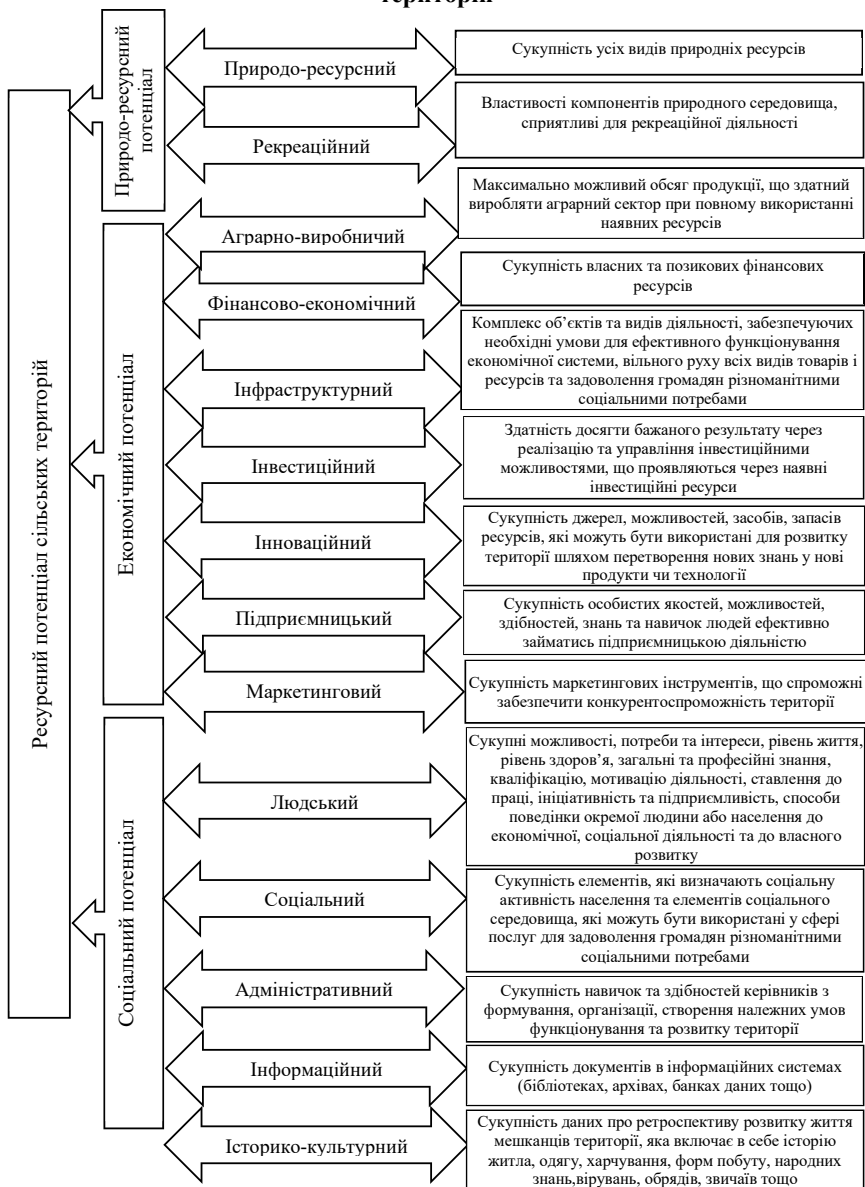

Адміністративно-територіальний устрій Вінницької області станом на 01.01.2019 року

№з/п	Назва району/ів	Міст		Селищ		Сільських населених пунктів		Всього по району		Кількість місцевих рад				Всього рад	Загальна площа, га
		кількість	площа, га	кількість	площа, га	кількість	площа, га	населених пунктів	площа, га	міські к-сть	селищні к-сть	сільські к-сть			
1	Барський	1	1388	1	257	92	14102	94	15746	1	1	1	29	110212,00	
2	Бершадський	1	737			44	14430	45	15167	1		28	29	128583,00	
3	Вінницький			3	2000	51	15981	54	17981	3	3	30	33	95484,51	
4	Гайсинський	1	2013			62	13921	63	17934	1		26	27	110247,00	
5	Жмеринський			1	945	68	13139	69	14084	1	1	27	28	112740,49	
6	Ілчівський	1	555	1	743	52	9628	54	10926	1	1	22	24	91452,00	
7	Калінінський	1	364			57	14150	58	14515	1		28	29	108578,00	
8	Козятинський			2	1235	69	14571	71	15806	2	2	32	34	111893,46	
9	Крижопільський			1	671	43	9787	44	10459	1	1	19	20	88431,00	
10	Липовецький	1	1322	1	1423	57	10665	59	13411	1	1	25	27	96940,00	
11	Літинський			1	681	61	14330	62	15010	1	1	21	22	95983,00	
12	Могилів-Подільський			1	729	53	11869	54	12598	1	1	27	28	93293,00	
13	М.-Куріловецький			1	1096	59	11346	60	12442		1	24	25	88647,00	
14	Немирівський	1	1092	2	1603	92	19090	95	21786	1	2	40	43	129201,00	
15	Оратівський			1	466	53	8967	54	9433	1	27	27	28	87235,00	
16	Підлавський			2	1001	27	6321	29	7321	2	2	13	15	59529,00	
17	Погребищенський	1	1904			59	13971	60	15874	1		26	27	119989,00	
18	Телицький			1	844	46	10429	47	11273	1	1	25	26	80892,00	
19	Тиврівський	1	1993	2	1285	53	9456	56	12734	1	2	25	28	88160,00	
20	Томашпільський			2	1447	32	8054	34	9501	2	2	22	24	77849,00	
21	Тросянський			1	1168	36	10604	37	11772	1	1	17	18	92425,39	
22	Тулчинський	1	938	2	1505	48	14250	51	16692	1	2	23	26	112301,10	
23	Хмельницький			80	16314	80	16314	80	16314	30	30	125325,66	30	125325,66	
24	Чернівецький			1	640	38	7986	39	8626	1	13	13	14	59161,00	
25	Чечельницький			1	1073	21	8671	22	9744	1	1	15	16	75908,00	
26	Шаргородський	1	808			61	15530	62	16338	1	31	31	32	113679,00	
27	Ямпільський	1	610			38	12007	39	12617	1		18	19	78839,00	
28	м.Вінниця			1	6868			1	6868	1			1	6868,00	
29	м.Жмеринка			1	1826			1	1826	1			1	1826,00	
30	м.Ковтин			1	28			2	1238	1			1	1237,54	
31	м.Ладичкин			1	1704	3	461	4	2165	1			1	2164,51	
32	м.Могилів-Подільський	1	1704			2	2163	3	2163	1			1	2163,00	
33	м.Хмільник	1	2049					1	2049	1			1	2049,34	
	Всього по області	18	29544	29	20840	1457	330030	1504	380413	18	28	661	707	2649287,00	

Структура та основні компоненти ресурсного потенціалу сільських територій

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

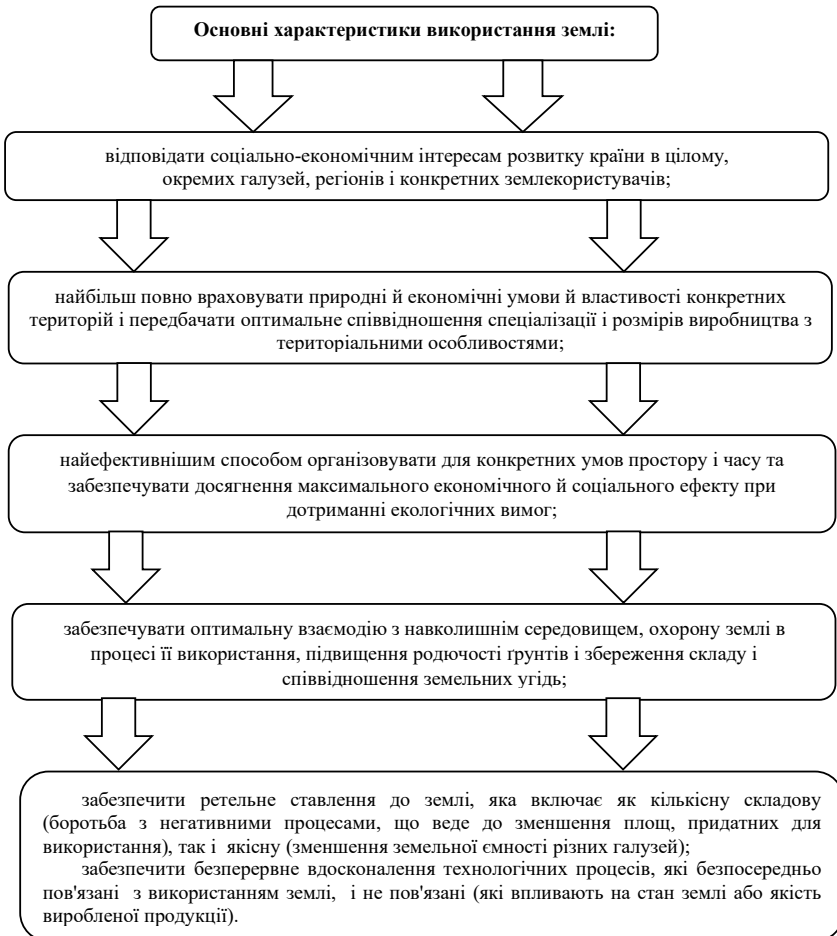
Валова продукція сільського господарства за 2016-2018 роки

	Валова продукція сільського господарства															
	Всього						рослинництва						тваринництва			
	млн.грн			місце			млн.грн			місце			млн.грн		місце	
	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2018
Україна	239467,3	254640,5	249157,0	-	-	-	168439,0	185052,1	179474,6	-	71028,3	69588,4	69682,4	-	-	-
Вінницька	18221,4	21319,1	20423,1	1	1	1	11435,7	14423,7	13628,1	1	6785,7	6895,4	6795,0	1	1	1
Волинська	6434,4	6558,5	6872,1	19	20	20	3657,6	3785,8	4121,6	20	2776,8	2772,7	2750,5	11	11	11
Дніпропетровська	15141,4	15183,4	15255,5	3	5	2	10673,9	10720,9	10634,0	3	4467,5	4462,5	4621,5	4	4	4
Донецька	6938,1	7513,1	7681,1	18	18	18	4469,8	5111,5	5278,2	18	2468,3	2401,6	2402,9	12	12	12
Житомирська	8063,2	9406,8	9949,5	17	15	13	5252,3	6507,4	7117,4	16	2810,9	2899,4	2832,1	9	9	9
Закарпатська	4095,9	3964,9	4021,4	23	24	24	2099,3	2137,7	2089,0	24	1996,6	1827,2	1932,4	18	18	18
Запорізька	10055,7	9928,0	9605,2	11	13	15	7932,1	7895,3	7685,0	12	2123,6	2032,7	1920,2	19	19	19
Івано-Франківська	5697,3	5795,3	6029,3	21	21	21	2709,4	2964,3	3208,5	22	2987,9	2831,0	2820,8	10	10	10
Київська	14154,2	15544,7	14881,5	6	4	3	8715,6	10348,9	9161,3	7	5438,6	5195,8	5720,2	2	2	2
Кіровоградська	11000,4	12037,5	10369,5	8	8	11	9056,8	10094,0	8450,8	10	1943,6	1943,5	1918,7	20	20	20
Луганська	4035,7	4816,3	4527,5	24	22	22	3158,1	4082,0	3911,8	21	877,6	734,3	615,7	24	24	24
Львівська	9024,9	9255,4	9820,0	14	16	14	5471,5	5768,3	6210,5	17	3553,4	3487,1	3609,5	6	6	6
Миколаївська	8951,2	9714,0	8833,8	15	14	17	7257,9	8065,3	7197,9	15	1693,3	1648,7	1635,9	22	22	22

Одеська	10642,1	11881,2	11809,7	10	9	8	8550,0	9950,7	9926,5	6	2092,1	1930,5	1883,2	21
Полтавська	16660,7	17212,6	14316,7	2	2	4	12902,2	13386,7	10621,9	4	3758,5	3825,9	3694,8	5
Рівненська	6408,7	6723,2	7058,0	20	19	19	4148,5	4463,5	4784,6	19	2260,2	2259,7	2273,4	13
Сумська	9847,5	10192,5	10193,5	13	12	12	7779,5	8122,0	8161,9	11	2068,0	2070,5	2031,6	17
Тернопільська	8145,8	8523,8	9470,8	16	17	16	5806,7	6224,4	7209,0	14	2339,1	2299,4	2261,8	14
Харківська	14679,5	15647,8	14100,4	4	3	5	11443,9	12455,6	11143,7	2	3235,6	3192,2	2956,7	8
Херсонська	10836,1	11232,2	11182,8	9	10	9	8520,2	9110,0	9113,1	8	2315,9	2122,2	2069,7	16
Хмельницька	11598,7	12548,6	14056,5	7	7	6	8131,5	9382,4	10560,8	5	3467,2	3166,2	3495,7	7
Черкаська	14622,1	14983,7	13262,2	5	6	7	8855,7	9171,3	7548,5	13	5766,4	5812,4	5713,7	3
Чернівецька	4287,4	4285,7	4513,0	22	23	23	2638,5	2664,9	2918,3	23	1648,9	1620,8	1594,7	23
Чернігівська	9924,9	10372,2	10923,9	12	11	10	7772,3	8215,5	8792,2	9	2152,6	2156,7	2131,7	15

Джерело: [Головне управління статистики у Вінницькій обл.]

Основні характеристики використання землі

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

**Родовища вапняків для технологічних потреб цукрової
промисловості**

Родовища	Запаси, тис.тон		Потужність, м		Міцність на стиск, кг/см ²
	розвідані кат. А+В+С ₁	Оцінені кат. С ₂ +Р ₁	вапняку	розкритих порід	
<i>Родовища, розвідані як сировина для технологічних потреб цукрової промисловості</i>					
Студенянське Піщанський р-н	31 400		24,7	2-26	30-700
Мурафське Шаргородський р-н	37		17,5	0,5-11	110-350
«Вила» Томашпільський р-н	26 972	68 487	17,0	6,5	200-800
<i>Інші родовища, сировина яких раніше використовувалася цукровими заводами</i>					
Борівське Могилів-Подільський р-н		1000	10	до 4	
Немійське Могилів-Подільський р-н	137 52		2-10,4	0,2-7,5	50-200
Мервинецьке Могилів-Подільський р-н			7-8	4-5	
Бушанське Ямпільський р-н	145		с. 3,2	1,3-6,3	245-392

Джерело – [135, с. 31]

Родовища вапняків для виготовлення будівельного вапна

Район	Родовище	Запаси, тис.тон		Потужність, м		Примітки
		розвідан і кат. A+B+C ₁	оцінен і кат. C ₂	вап- няку	розкри- вних порід	
Жмеринський	Рівське	10706	42950	17,2	19,0	розроблялося
Могилів- Подільський	Бронницьке	1779		8,1	3,7	розроблялося
	Ізраїлівське-I	926		14,5	4,2	розробляється
	Ізраїлівське-II	4621	1361	5,4	5,5	не розробл.
	Немійське	7016		6,5	3,5	розроблялося
Мурованокурило- вещький	Обхівське	584		5,0	2,5	не розробл.
Томашпільський	Марківське	338		15,4	6,2	розроблялося
Шаргородський	Джуринаське	673		19,5	4,8	розроблялося
	Вербівське-II	2302		4,5	20,8	попутний видоб.
	Жданівське	5395		23,4	9,2	розроблялося
Ямпільський	Клембівське	7393		14,4	9,1	розроблялося

Джерело – [135, с. 32]

Перспективні детально розвідані родовища, що не експлуатуються

Район	Родовище	Сировина	Запаси, тис.м ³ (тон)
1	2	3	4
Титано-цирконієва сировина			
Оратівський	Зеленоярське	титано-цирконієві руди	($\times 10^5$)
Каоліни			
Козятинський	Велико-Гадоминецьке	каолін первинний	(210 000)*
	Жежелівське	каолін первинний	(24 090)
камінь для пиляних стінових блоків			
Томашпільський	Стінянське	вапняк-черепашник	42 154
	Стіна (Русавське)	вапняк-черепашник	9 883
Могилів- Подільський	Неміївське	кремниста крейда	903
Шаргородський	Деребчинське (діл.Адамівська)	вапняк-черепашник	6 251
Вапняки для випалювання вапна			
Могилів- Подільський	Неміївське	вапняк	(6 706)
Томашпільський	Вила	вапняк	(95 450)
Жмеринський	Рівське	вапняк	(10 706)
сировина для виготовлення вапнякового борошна			
Ямпільський	Гальжбіївське	крейда	(3 845)
Сировина для виробництва щебеню і бутового каменю			
Жмеринський	Демидівське	граніт	54 203
	Володимирівське	граніт	12 196
Літинський	Малинівське	ендербіт (гранодіорит)	5 785
Гайсинський	Кузьминецьке	граніт	14 915
Калинівський	Павлівське	граніт	6 530
Іллінецький	Дашівське	граніт	5 900
Ямпільський	Цекинівське	галька, гравій	1 020
Сировина для керамічної цегли, блоків та черепиці			
Могилів- Подільський	Вендичанське-2	глина	2 026
Жмеринський	Тартацьке	глина	4 849
	Жмеринське	глина	766
Піщанський	Дмитрашків-Трудівське	глина	3 358
Козятинський	Козятинське	суглинок	1 129
Калинівський	Іванівське	суглинок	782
Піски для будівельних робіт			
Вінницький	Бохоницьке	пісок	1 706
Липовецький	Приборівське	пісок	1 828
Гайсинський	Гунчанське	пісок	687
Піщано-гравійні суміші			
Ямпільський	Цекинівське	пісок, гравій, галька	1 020
Піски для силікатних виробів та пінобетонів			
Липовецький	Халявинське	пісок тонкозернистий	1 561

Могилів-Подільський	Ізраїлівське	пісок тонкозернистий	657
Т о р ф			
Літинський	Згарівське (діл. Згар-2)	торф низинний	(2 005)
Хмільницький	Війтівецьке (Центральна част.)	торф низинний	(1 019)
Барський	Рівське (діл. «Н-1»)	торф низинний	(258)
Пісні підземні води			
Вінницький	Вінницьке	вода прісна	16 900*
Жмеринський	Жмеринське (д. Жуків., Південна)	вода прісна	2 000*
Гайсинський	Гайсинське (діл. Північна)	вода прісна	12 200*
Козятинський	Козятинське (д. Вернигор., Сокол.)	вода прісна	12 10*
Липовецький	Липовецьке	вода прісна	3 800*
Погребіщенський	Погребіщанське (д. Ляхів., Білаш.)	вода прісна	7 600*
Тростянецький	Тростянецьке (діл. Летківка)	вода прісна	4 00*
Тульчинський	Тульчинське	вода прісна	6 200*

* - м³ на добу.

Джерело - Мінерально-сировинна база Вінницької області - Державне управління екології та природних ресурсів у Вінницькій області, Вінниця- 2018

Виробництво валової продукції сільського господарства

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 до 2014
	2014	2015	2016	2017	2018	
1	2	3	4	5	6	7
Виробництво продукції сільського господарства, млн. грн.	17872,4	19844,6	18221,4	21319,1	20423,1	2550,7
в тому числі підприємствами	9287,7	10849,1	9748,7	12026,3	11292,3	2004,6
- фермерськими господарствами	1332,9	1470,8	1191,2	1768,3	1662,3	329,4
- домогосподарствами	7251,8	7524,6	7281,1	7524,5	7468,2	216,4
частка виробництва продукції підприємствами, %	51,9	54,7	53,5	56,4	55,3	3,4
частка виробництва продукції фермерськими господарствами, %	7,5	7,4	6,5	8,3	8,1	0,6
частка виробництва продукції домогосподарствами, %	40,6	37,9	40,0	35,3	36,6	-4,0
Виробництво продукції рослинництва, млн. грн.	12637,4	13846,9	11435,7	11423,7	13628,1	990,7
в тому числі підприємствами	6866,4	7492,2	5790,7	7883,6	7177,7	3113
- фермерськими господарствами	1264,5	1398,9	1118,3	1694,3	1586,5	322
- домогосподарствами	4506,5	4955,8	4526,3	4845,8	4863,9	357,4
частка виробництва продукції рослинництва у валовій продукції, %	70,7	69,8	62,6	53,6	66,7	-4,0
частка виробництва продукції підприємствами, %	54,3	54,1	50,6	45,9	52,7	-1,6
частка виробництва продукції фермерськими господарствами, %	10,0	10,1	9,8	11,7	11,6	1,6
частка виробництва продукції домогосподарствами, %	35,7	35,8	39,6	42,4	35,7	-
Виробництво продукції тваринництва, млн. грн.	5235,0	5997,7	6785,7	6895,4	6795,0	1560
в тому числі підприємствами	2421,3	3356,9	3958,0	4142,7	4114,6	1693,3
- фермерськими господарствами	68,4	71,9	72,9	74,0	76,1	7,7

- домогосподарствами	2745,3	2568,9	2754,8	2678,7	2604,3	-141
частка виробництва продукції тваринництва у валовій продукції, %	29,3	30,2	37,4	46,4	33,3	-4,0
частка виробництва продукції підприємствами, %	46,3	56,0	58,3	60,1	60,6	14,3
частка виробництва продукції фермерськими господарствами, %	1,3	1,2	1,1	1,1	1,1	-0,2
частка виробництва продукції домогосподарствами, %	52,4	42,8	40,6	38,8	38,3	-14,1
Виробництво валової продукції сільського господарства на 1 особу, грн.	22517	24824	22987	27154	26339	3822

Джерело: [Головне управління статистики у Вінницькій обл.]

Основні показники рослинництва сільських територій

Показники	Роки					Відхилення +/- 2018 до 2014
	2014	2015	2016	2017	2018	
культури зернові та зернобобові						
1	2	3	4	5	6	7
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	889,3	839,1	827,0	869,3	859,1	-30,2
Виробництво сільськогосподарських культур, тис. ц	48522,9	50631,0	37682,6	55635,3	48888,8	365,9
Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га зібраної площі	55,7	60,7	46,0	64,2	57,3	1,6
буяк цукровий фабричний						
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	64,7	61,0	51,8	54,8	57,6	-7,1
Виробництво сільськогосподарських культур, тис. ц	25622,8	30441,7	20570,1	26385,7	28342,2	2719,4
Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га зібраної площі	400	500	398	482	492	92
соняшник						
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	167,9	193,8	187,5	267,6	248,8	80,9
Виробництво сільськогосподарських культур, тис. ц	5074,1	5312,1	5035,8	8198,0	7258,5	2184,4
Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га зібраної площі	30,4	27,5	26,9	30,7	29,2	-1,2
картопля						
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	105,1	105,5	107,5	108,1	108,4	3,3
Виробництво сільськогосподарських культур, тис. ц	17203,4	19945,2	18366,3	18485,5	18849,0	1645,6
Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га зібр. площі	164	189	171	171	174	10

культури овочеві відкритого ґрунту						
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	20,8	20,6	21,5	21,5	21,5	0,7
Виробництво сільськогосподарських культур, тис. ц	4819,9	4566,6	4604,0	4778,3	4833,3	13,4
Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га збр. площі	232	221	211	220	222	-10
культури кормові						
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	156,6	144,8	142,0	137,2	130,6	-26,0
Виробництво сільськогосподарських культур, тис. ц	2754,3	2420,8	2922,8	2695,4	2337,1	-417,2
Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га збр. площі	119,2	101,9	121,5	125,0	102,5	-16,7

Джерело: [Головне управління статистики у Вінницькій обл.]

Вихідні дані для економічного моделювання та прогнозу

Показники V2	РОКИ						
	2014	2015	2016	2017	2018		
Сільське населення, тис. чол.	811,0	803,0	795,8	788,8	780,3		
Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, тис. грн.	47011,3	58367,1	77945,7	93322,0	120438,5		
Земельний податок грн. га	18,4	19,3	21,6	23,9	33,0		
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	889,30	839,10	827,00	869,30	859,10		
Находження до бюджетів сільських територій згідно укладених договорів водних об'єктів, тис. грн.	5900,7	6553,2	7350,5	7794,8	9010,3		
Виробництво продукції рослинництва, млн. грн	12637,4	13846,9	11435,7	11423,7	13628,1		
Виробництво продукції тваринництва, млн. грн	5235,0	5997,7	6785,7	6895,4	6795,0		
Природний приріст сільського населення, осіб	7785,0	7609,0	8009,0	7862,0	8067,0		
Економічно активне сільське населення у віці 15 – 70 років, тис. осіб	403,7	359,4	349,1	344,9	336,9		
Економічно активне сільське населення працездатне, тис. осіб	350,3	335,0	332,9	330,4	324,4		
Фінансовий результат сільськогосподарських підприємств до оподаткування, тис. грн	440,0	734,2	5724,5	7963,8	5311,3		
Отримали прибутки, млн. грн	980,0	3299,4	7975,3	8686,4	6233,0		
Отримали збиток, млн. грн	540,0	2565,2	2250,8	722,6	921,7		
Находження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, млн.грн	377617,1	399736,6	539159,6	796633,0	911694,6		
Вкладено капітальних інвестицій в сільське господарство, тис. грн	1281408	1545876	2194797	3370792	4627569		
Вкладено прямих іноземних інвестицій в сільське господарство, тис. дол. США	25737,0	31225,1	24521,0	24341,1	21051,7		
Вкладено коштів державного та місцевого бюджетів в АПК, млн. грн.	9,1	16,3	102,5	93,8	132,0		
Живі тварини, продукти тваринного походження, експорт, тис. дол. США	18207,9	35041,9	45531,3	46585,3	83442,1		
Продукти рослинного походження, експорт тис дол. США	107523,0	167175,3	192753,8	171209,7	244786,7		
Живі тварини, продукти тваринного походження, імпорт, тис. дол. США	14417,7	14710,0	17804,1	5192,4	5564,7		
Продукти рослинного походження, імпорт, тис. дол. США	11875,3	39693,9	24351,4	16252,3	13386,5		
Внутрішні витрати на виконання наукових досліджень сільськогосподарських наук, тис. грн.	20034,6	19931,5	20225,3	22592,0	27242,3		
Валова продукція сільського господарства, млн. грн.	17872,20	19844,60	18221,40	21319,10	20423,10		

Зведені дані для моделі^d

Модел ь	R	R- квадрат	Скорегова ний R- квадрат	Стандартн а помилка оцінки	Статистика змін					Дарбин - Уотсон
					Зміни R квадрат	Зміни F	ст.св. 1	ст.с в.2	Знач. зміни F	
d. Залежна зміна: Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, тис. грн.										
1	,973 ^a	,947	,929	63825,3139	,947	53,204	1	3	,005	
2	,998 ^b	,996	,991	22111,7097	,049	22,996	1	2	,041	
3	,999 ^c	,999	,996	15661,1585	,003	2,987	1	1	,334	2,822
a. Предиктори: (константа). Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, тис. грн.										
b. Предиктори: (константа). Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, експорт продуктів рослинного походження, тис. грн.										
c. Предиктори: (константа). Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, експорт продуктів рослинного походження, чисельність сільського населення, тис. грн.										
d. Залежна зміна: Виробництво валової продукції сільського господарства, тис. грн.										
1	,715 ^a	,511	,348	1180,79640	,511	3,138	1	3	,175	
2	,845 ^b	,713	,427	1107,67462	,202	1,409	1	2	,357	
3	1,000 ^c	1,000	,999	53,17711	,286	866,771	1	1	,022	2,175
a. Предиктори: (константа), працездатне										
b. Предиктори: (константа), сільське населення працездатне. Посівні площі сільськогосподарських культур										
c. Предиктори: (константа), сільське населення працездатне. Посівні площі сільськогосподарських культур. Вкладено капітальних інвестицій в сільське господарство										
d. Залежна зміна: чисельність сільського населення, тис. чол										
1	,964 ^a	,929	,905	3,6888	,929	39,047	1	3	,008	
2	,997 ^b	,994	,988	1,3037	,065	22,019	1	2	,043	
3	1,000 ^c	1,000	1,000	,2452	,006	55,554	1	1	,085	1,944
a. Предиктори: (константа). Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад										
b. Предиктори: (константа). Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, чисельність населення працездатне										
c. Предиктори: (константа). Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, чисельність населення працездатне. Виробництво валової продукції сільського господарства										

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Додаток Т

Коефіцієнти для побудови моделей

Модель	Не стандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значимість	
	B	Стандартна помилка	Бета			
а. Залежна змінна: Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, тис. грн						
1	(Константа)	-31776,668	91843,983		-,346	,752
	Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, тис. грн.	8,018	1,099	,973	7,294	,005
2	(Константа)	101079,950	42190,012		2,396	,139
	Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, тис. грн.	11,649	,848	1,414	13,743	,005
	Експорт продуктів рослинного походження, тис. грн.	-2,384	,497	-,493	-4,795	,041
3	(Константа)	7705247,228	4400043,707		1,751	,330
	Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, тис. грн.	8,180	2,095	,993	3,904	,160
	Експорт продуктів рослинного походження, тис. грн.	-2,566	,367	-,531	-6,982	,091
	Чисельність сільського населення, чол.	-9169,093	5305,443	-,458	-1,728	,334
а. Залежна змінна: Валова продукція сільського господарства, тис. грн						
1	(Константа)	55861,335	20513,002		2,723	,072
	працездатне	-108,563	61,286	-,715	-1,771	,175
2	(Константа)	42672,080	22220,023		1,920	,195
	Населення сільське працездатне, чол.	-148,416	66,575	-,977	-2,229	,156
	Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	30,958	26,080	,520	1,187	,357
3	(Константа)	107792,976	2455,706		43,895	,015
	Населення сільське працездатне, чол.	-516,987	12,921	-3,405	-40,013	,016
	Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га	105,817	2,834	1,779	37,336	,017
	Вкладено капітальних інвестицій в сільське господарство, тис. грн	-,002	,000	-2,164	-29,441	,022
а. Залежна змінна: Чисельність сільського населення, тис. чол						

	(Константа)	824,923	4,947		166,754	,000
1	Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, тис. грн.	-4,817E-5	,000	-,964	-6,249	,008
	(Константа)	632,793	40,982		15,441	,004
2	Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, тис. грн.	-3,047E-5	,000	-,610	-6,550	,023
	працевдатне	,542	,116	,437	4,692	,043
	(Константа)	597,622	9,037		66,133	,010
3	Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, тис. грн.	-3,296E-5	,000	-,659	-35,201	,018
	працевдатне	,596	,023	,480	26,030	,024
	Валова продукція сільського господарства, тис. грн.	,001	,000	,117	7,453	,085

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

**Аналіз варіацій (ANOVA)^a
Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських територій**

Модель	Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Значимість
1					
Регресія	216734772057,603	1	216734772057,603	53,204	,005 ^b
Залишок	12221012102,125	3	4073670700,708		
Всього	228955784159,728	4			
2					
Регресія	227977928751,625	2	113988964375,812	233,141	,004 ^c
Залишок	977855408,103	2	488927704,052		
Всього	228955784159,728	4			
3					
Регресія	228710512273,157	3	76236837424,386	310,826	,042 ^d
Залишок	245271886,571	1	245271886,571		
Всього	228955784159,728	4			

a. залежна змінна: Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад

b. Предиктори: (константа). Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів

c. Предиктори: (константа). Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, експорт продуктів рослинного походження

d. Предиктори: (константа). Орендна плата за землі запасу та резервного фонду згідно укладених договорів, експорт продуктів рослинного походження, чисельність сільського населення

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Виробництво валової продукції сільського господарства

Модель	Сума квадратів	ст. св.	Середній квадрат	F	Значимість
1	Регресія Залишок Всього	1 3 4	4375189,119 4182840,429 8558029,548	3,138	,175 ^b
2	Регресія Залишок Всього	2 2 4	6104143,426 2453886,122 8558029,548	2,488	,287 ^c
3	Регресія Залишок Всього	3 1 4	8555201,743 2827,805 8558029,548	1008,462	,023 ^d

а. Залежна змінна: Валова продукція сільського господарства

б. Предиктори: (константа). Населення сільське працездатне

с. Предиктори: (константа). Населення сільське працездатне. Посівні площі сільськогосподарських культур

д. Предиктори: (константа). Населення сільське працездатне. Посівні площі сільськогосподарських культур. Вкладено капітальних інвестицій в сільське господарство, тис. грн

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Чисельність сільського населення

Модель	Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Значимість
1	Регресія Залишок Всього	1 3 4	531,307 13,607	39,047	,008 ^b
2	Регресія Залишок Всього	2 2 4	284,364 1,700	167,319	,006 ^c
3	Регресія Залишок Всього	3 1 4	190,689 ,060	3172,713	,013 ^d

а. Залежна змінна: сільське населення, тис. чол

б. Предиктори: (константа). Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад

с. Предиктори: (константа). Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, чисельність сільського населення працездатного

д. Предиктори: (константа). Надходження коштів до місцевих бюджетів сільських рад, чисельність сільського населення працездатного.

Виробництво валової продукції сільського господарства

Джерело: сформовано автором за результатами дослідження

Якість підгонки моделі

Статистика підгонки	Середнє значення	Ст. ош.	Мінімум	Максимум	Процентил					
					5	10	25	50	75	90
Надходження до місцевих бюджетів сільських рад										
Стационарний R-квадрат	,807	.	,807	,807	,807	,807	,807	,807	,807	,807
R-квадрат	912	.	912	912	912	912	912	912	912	912
KCKO	81832,284	.	81832,284	81832,284	81832,284	81832,284	81832,284	81832,284	81832,284	81832,284
SOMO	12,004	.	12,004	12,004	12,004	12,004	12,004	12,004	12,004	12,004
МОМО	22,427	.	22,427	22,427	22,427	22,427	22,427	22,427	22,427	22,427
СМО	59394,425	.	59394,425	59394,425	59394,425	59394,425	59394,425	59394,425	59394,425	59394,425
ММО	84687,676	.	84687,676	84687,676	84687,676	84687,676	84687,676	84687,676	84687,676	84687,676
Нормалізований BIC	23,269	.	23,269	23,269	23,269	23,269	23,269	23,269	23,269	23,269
Виробництво валової продукції сільського господарства										
Стационарний R-квадрат	,922	.	,922	,922	,922	,922	,922	,922	,922	,922
R-квадрат	,354	.	,354	,354	,354	,354	,354	,354	,354	,354
KCKO	1357,702	.	1357,702	1357,702	1357,702	1357,702	1357,702	1357,702	1357,702	1357,702
SOMO	4,434	.	4,434	4,434	4,434	4,434	4,434	4,434	4,434	4,434
МОМО	6,860	.	6,860	6,860	6,860	6,860	6,860	6,860	6,860	6,860
СМО	880,385	.	880,385	880,385	880,385	880,385	880,385	880,385	880,385	880,385
ММО	1462,498	.	1462,498	1462,498	1462,498	1462,498	1462,498	1462,498	1462,498	1462,498
Нормалізований BIC	15,071	.	15,071	15,071	15,071	15,071	15,071	15,071	15,071	15,071
Сільське населення										
Стационарний R-квадрат	,720	.	,720	,720	,720	,720	,720	,720	,720	,720
R-квадрат	,998	.	,998	,998	,998	,998	,998	,998	,998	,998
KCKO	,592	.	,592	,592	,592	,592	,592	,592	,592	,592
SOMO	,050	.	,050	,050	,050	,050	,050	,050	,050	,050
МОМО	,081	.	,081	,081	,081	,081	,081	,081	,081	,081
СМО	,393	.	,393	,393	,393	,393	,393	,393	,393	,393
ММО	,635	.	,635	,635	,635	,635	,635	,635	,635	,635
Нормалізований BIC	-405	.	-405	-405	-405	-405	-405	-405	-405	-405

Підписано до друку 18.04.2022.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Друк. арк. 21. Умов. друк. арк. 19,53. Обл.-вид. арк. 16,24.
Наклад 100 прим. Зам. № 1502/1.

Віддруковано ФОП Корзун Д.Ю. з оригіналів замовника.
Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>